

Mrs. J.J. Allen, T.J. de Graaf, P.M. Waszink*

26.1 Inleiding: korte achtergrond

Sinds het einde van de jaren negentig van de vorige eeuw hebben de elektronische communicatiemarkten een explosieve ontwikkeling doorgemaakt. Eerst deed de mobiele telefoon haar intrede. Daarna kreeg het grote publiek toegang tot het internet. Dat ging gepaard met een snelle ontwikkeling van tal van interactieve diensten. De ontwikkelingen staan vandaag de dag niet stil. SMS is al enige tijd vrijwel verdrongen door het Whatsapp-bericht. De opmars van *streaming*-diensten als Netflix en Spotify (ten koste van lineaire omroepdiensten) lijkt nog lang niet gestuit.¹ “4G” is nog maar net de nieuwe standaard voor mobiel internet of de vijfde generatie (“5G”) dient zich al aan. Ondertussen worden auto’s, energiemeters en wat niet meer, verbonden via het internet (“Internet-of-Things”).

De regelgeving is met de techniek meegegroeid en rust op een aantal pijlers:² naast het stimuleren van daadwerkelijke concurrentie en het bevorderen van de belangen van de consument zijn de veelal op Europese leest geschoeide regels gericht op het scheppen van gelijke concurrentievoorwaarden om de ontwikkeling van de interne markt te stimuleren.³

De liberalisering van de van oudsher (staats)monopoloïde markten vond geleidelijk plaats. Eerst werd de markt voor telecommunicatie-eindapparatuur ‘opengebroken’. Vervolgens werd ten behoeve van mobiele telefonie het radiospectrum – al dan niet tegen opbod – aan de markt ter beschikking gesteld. Kort daarna werden ook de vaste telefoniemarkten geliberaliseerd. Nieuwe aanbieders kregen toegang tot het netwerk van de (voormalige) telefonie-monopolisten. KPN werd

---

1 SKO, *TV in Nederland 2015*, Amsterdam 02-02-2016 (www.kijkonderzoek.nl).

2 Voor een uitgebreid overzicht van de ontwikkelingen tot aan het jaar 2000 in de (vooral) Europese regelgeving zie: Dommering 1999, p. 137-210. Voor een goed leesbare inleiding in het huidige telecommunicatierecht, waarin ook actuele ontwikkelingen aan de orde komen, wordt verwezen naar Gijrath en Knol 2014.

3 Zie art. 8 van Richtlijn 2002/21/EG van het Europees Parlement en de Raad van 7 maart 2002 inzake een gemeenschappelijk regelgevingskader voor elektronische communicatienetwerken en -diensten (Kaderrichtlijn), zoals gewijzigd bij Richtlijn 2009/140/EG d.d. 25 november 2009. Zie voorts art. 1.3 lid 1 Telecommunicatiewet.

– en wordt – gedwongen om aansluitlijnen bij concurrenten in gebruik te geven door zogenaamde ‘ontbundelde toegang tot het aansluitnet’.⁴

De huidige regelgeving is te herleiden tot het omvangrijke Europese richtlijnenkader uit 2002 dat – als onderdeel van het ‘Telecom Reform Package’ – in 2009 grondig werd herzien.⁵ Dit ‘Nieuw Regelgevend Kader’ (“NRK”) voorziet in een systeem van clusterwijze *ex ante* regulering door ‘nationale regelgevende instanties’. Eenvoudiger gezegd: nationale toezichthouders, zoals de Autoriteit Consument & Markt (“ACM”) in Nederland, dienen (deels vooraf aangewezen markten) zoals de vaste telefoniemarkt, de mobiele telefoniemarkt en de markt voor breedband internettoegang te onderzoeken en waar nodig corrigerende maatregelen op te leggen aan dominante partijen, teneinde op die markten meer concurrentie te doen ontstaan. Inmiddels is het NRK aan de volgende herziening toe.⁶ Een ontwerp van het pakket met wijzigingen is in de zomer van 2016 gepresenteerd.

Naast de Richtlijnen van het NRK is ook de zogenaamde “Open Internet en Roaming”-Verordening (EU) 2015/2120 van belang.⁷ Deze op 30 april 2016 in werking getreden verordening geeft een aantal rechtstreeks werkende regels die voor zowel aanbieders van telecommunicatiediensten als eindgebruikers van groot belang zijn op, in het bijzonder, het gebied van netneutraliteit en *roaming*. De verordening introduceert het recht op ‘open internettoegang’, meestal aangeduid onder het begrip ‘netneutraliteit’. Dat recht houdt in dat aanbieders van internettoegangsdiensten in beginsel elk datapakketje gelijk dienen te behandelen en geen diensten mogen uitsluiten (denk aan: een verbod op Voice over IP (VoIP) door een mobiele aanbieder) of het gebruik daarvan mogen beperken (denk aan: een prijskaartje hangen aan elk verzonden Whatsapp-bericht, als ware het een SMS). Daarnaast stelt deze verordening nadere transparantie-eisen aan de aanbieder van internettoegangsdiensten. Verder heeft de verordening een geleidelijke afschaffing van de roamingkosten tot gevolg. Vanaf juni 2017 kan

4 Ook genaamd *unbundled local loop*, ook in het Nederlands afgekort tot ULL. Zie bijvoorbeeld het ‘marktanalysebesluit ontbundelde toegang tot het aansluitnet 2016-2019’ van ACM d.d. 17 december 2015, te vinden op www.acm.nl. Tot op heden is de verplichting tot het leveren van ontbundelde toegang in Nederland beperkt gebleven tot koper- en glasvezelnetwerken; de van origine voor omroep bestemde kabelnetwerken vallen dus tot op heden niet onder deze verplichting.

5 Het Europees regelgevend kader bestond uit de volgende vijf richtlijnen: Naast de reeds in voetnoot 3 genoemde Kaderrichtlijn (2002/21/EG) waren dit respectievelijk Richtlijn 2002/19/EG van het Europees Parlement en de Raad van 7 maart 2002 inzake de toegang tot en interconnectie van elektronische communicatienetwerken en bijbehorende faciliteiten (Toegangsrichtlijn); Richtlijn 2002/20/EG van het Europees Parlement en de Raad van 7 maart 2002 betreffende de machtiging voor elektronische communicatienetwerken en -diensten (Machtigingsrichtlijn); Richtlijn 2002/22/EG van het Europees Parlement en de Raad van 7 maart 2002 inzake de universele dienst en gebruikersrechten met betrekking tot elektronische communicatienetwerken en -diensten (Universele dienstenrichtlijn); en Richtlijn 2002/58/EG van het Europees Parlement en de Raad van 12 juli 2002 betreffende de verwerking van persoonsgegevens en de bescherming van de persoonlijke levenssfeer in de sector elektronische communicatie (Richtlijn betreffende privacy en elektronische communicatie).

6 De herziening van het NRK is een van de zestien initiatieven in het kader van de Digital Single Market-strategie van de Europese Commissie. Zie voor een uitgebreide toelichting op Digital Single Market-strategie: http://ec.europa.eu/priorities/digital-single-market_nl

7 Verordening (EU) 2015/2120 van het Europees Parlement en de Raad van 25 november 2015 tot vaststelling van maatregelen betreffende open-internettoegang en tot wijziging van Richtlijn 2002/22/EG inzake de universele dienst en gebruikersrechten met betrekking tot elektronische-communicatienetwerken en -diensten en Verordening (EU) nr. 531/2012 betreffende roaming op openbare mobiele communicatienetwerken binnen de Unie.

de eindgebruiker voor hetzelfde tarief bellen en internetten in het buitenland als in het thuisland (“Roam-like-at-Home”).

Telecomregulering is enerzijds gericht op het creëren van concurrentie tussen marktpartijen en anderzijds op de bescherming van de eindgebruikersbelangen. Dat laatste heeft onder meer geleid tot specifieke regels ten aanzien van de inhoud van eindgebruikersovereenkomsten en de algemene voorwaarden die daarop van toepassing zijn. Een aantal van die regels komt aan de orde bij de bespreking van de typische ‘probleemgebieden’ met betrekking tot overeenkomsten voor de levering van communicatiediensten en de veelvoorkomende bedingen in algemene voorwaarden. De volgorde waarin deze bedingen aan de orde komen is min of meer logisch en correspondeert met de levensfasen van een overeenkomst: eerst komt de totstandkoming van een overeenkomst en de toepasselijkheid van algemene voorwaarden aan de orde, en als laatste de beëindigings- en geschillenregelingen. Deze indeling volgt ongeveer de indeling van een ‘gemiddelde’ set algemene voorwaarden in de communicatiesector.

De aandacht in dit hoofdstuk zal vooral gericht zijn op algemene voorwaarden die van toepassing zijn op overeenkomsten met consumenten als eindgebruiker, aangezien vooral op dat gebied de dwingendrechtelijke bepalingen zich doen gelden. In overeenkomsten met zakelijke eindgebruikers hebben partijen veel meer mogelijkheden om hun rechtsverhouding zelf vorm te geven. Eerst zal echter het onderwerp van dit hoofdstuk iets preciezer moeten worden afgebakend.

26.2 Nadere afbakening: elektronische communicatiediensten

Dit hoofdstuk gaat over de algemene voorwaarden die van toepassing zijn op het leveren van een aansluiting op een elektronisch communicatienetwerk en/of het leveren van elektronische communicatiediensten. Korthedshalve wordt hierna steeds over ‘communicatiediensten’ gesproken.

Het is overigens nuttig te realiseren dat het regelmatig voorkomt dat de aansluiting op een communicatienetwerk en de levering van de communicatiediensten door twee verschillende ondernemingen wordt geleverd. De eindgebruiker is bijvoorbeeld aangesloten op het netwerk van de netwerkaanbieder (bijvoorbeeld KPN of een mobiele aanbieder die een frequentievergunning houdt), terwijl de diensten worden geleverd door een onafhankelijke aanbieder van communicatiediensten. Bij vaste telefoniediensten was dat onderscheid voor de consument altijd het meest zichtbaar, bijvoorbeeld als een verkeersdienst (dat wil zeggen: het bellen) door een aanbieder van Carrier (Pre) Selectie (CS respectievelijk CPS) werd verzorgd;⁸ terwijl de aansluiting bij de netwerk-

---

⁸ Carrier Selectie (CS) en Carrier Pre Selectie (CPS) deden eind jaren 90 van de vorige eeuw hun intrede. Carrier Selectie hield in dat een beller – bijvoorbeeld – via Tele2 vast kon bellen door een bepaalde korte code – in het geval van Tele2: 1602 – vóór het nummer van de gebelde te kiezen. Bij CPS stelde een beller die 1602 ‘vooraf’ in. Met CPS ontving de eindgebruiker dus twee facturen. Eén van Tele2 voor het verkeer (de telefoontjes) en één van KPN voor de aansluiting.

aanbieder bleef.⁹ Inmiddels is deze dienst verouderd en wordt C(P)S nauwelijks meer afgenomen. Bij mobiele telefonie komt deze constructie nog steeds voor, maar is voor de eindgebruiker veelal minder zichtbaar. Er zijn veel aanbieders – bijvoorbeeld Lycamobile, Lebara, Robin Mobile – die geen eigen mobiel netwerk hebben, maar gebruikmaken van het mobiele netwerk van een andere partij. Men spreekt in dit verband van een *Mobile Virtual Network Operator* (“MVNO”)¹⁰ die gebruikmaakt van het netwerk van een *Mobile Network Operator* (“MNO”, zeg maar de ‘eigenaar’ van het netwerk). Het verschilt per MVNO of naast de netwerkcapaciteit aanvullende dienstverlening wordt ingekocht bij de MNO. Achter veel telecomcontracten tussen dienstenaanbieder en de consument gaat dus nog een (*wholesale*-)relatie schuil (dat wil zeggen: de afspraken tussen MVNO en MNO).

Met wie en op grond van welke algemene voorwaarden de eindgebruiker contracteert verschilt. In de regel sluit de eindgebruiker een overeenkomst met de aanbieder van de communicatiediensten op grond van diens algemene voorwaarden en schakelt die aanbieder de netwerkaanbieder in bij wijze van onderaanneming.¹¹ In het eerdergenoemde geval van C(P)S sloot de eindgebruiker twee afzonderlijke overeenkomsten waarop verschillende algemene voorwaarden van toepassing waren: één overeenkomst met de aanbieder van de communicatiediensten (voor het verkeer) en één met de netwerkaanbieder (voor de aansluiting).¹²

Art. 1.1 onderdeel f van de Telecommunicatiewet (‘Tw’) definieert de elektronische communicatiedienst als een:

“gewoonlijk tegen vergoeding aangeboden dienst die geheel of hoofdzakelijk bestaat in het overbrengen van signalen via elektronische communicatienetwerken, waaronder telecommunicatiediensten en transmissiediensten op netwerken die voor omroep worden gebruikt, doch niet de dienst waarbij met behulp van elektronische communicatienetwerken en -diensten overgebrachte inhoud wordt geleverd of redactioneel wordt gecontroleerd. Het omvat niet de diensten van de informatiemaatschappij zoals omschreven in artikel 1 van de notificatierichtlijn die niet geheel of noodzakelijk bestaan uit het overbrengen van signalen via elektronische communicatienetwerken.”

Door deze definitie, die voortvloeit uit het NRK, is een van oudsher in de wet opgenomen verschil, tussen kabelexploitanten (aanbieders van een netwerk voor omroepdiensten) en aanbieders van ‘klassieke’ telecommunicatiediensten, zoals

9 CS en CPS worden nog nauwelijks afgenomen. Wholesale Line Rental (WLR) is de opvolger van CPS waarbij de eindgebruiker maar één factuur krijgt van de aanbieder, bijvoorbeeld Tele2. Tele2 ‘huurt’ de aansluiting dan van KPN (die ‘eigenaar’ blijft van die aansluiting) en Tele2 en KPN rekenen die huur onderling, op groothandelniveau (‘wholesale’), af, zonder dat de eindgebruiker daar iets van merkt. Ook deze dienst lijkt echter zijn langste tijd te hebben gehad en vooral te zijn ingehaald door Voice-over-Breedband (dat wil zeggen: telefonie over de breedbanduitsluiting waarover ook breedbandinternet wordt aangeboden) en VoIP-achtige diensten als Skype, Facetime en Whatsapp-bellen. Laatstgenoemde diensten werken over het ‘open internet’ en worden daarom ook over-the-top-diensten (of OTT-diensten) genoemd.

10 Bij het aanbieden van diensten door MVNO’s krijgt de eindgebruiker, in tegenstelling tot bij CS en CPS, altijd maar één rekening, namelijk van de partij bij wie hij zijn abonnement afsluit.

11 Dat is het geval bij WLR en bij MVNO’s.

12 Dit is de situatie bij CS en CPS.

telefonie, voor een groot deel verdwenen. Uitgangspunt van de regelgeving is dat deze ‘technologieneutraal’ is, en zo min mogelijk onderscheid maakt tussen de verschillende communicatienetwerken en -diensten. De wet volgt daarmee de technische ontwikkelingen. In algemene zin kan worden gesteld dat diensten ‘steeds meer naar elkaar toegroeien’, een verschijnsel dat ook wel met ‘convergentie’ wordt aangeduid.¹³

Het bovenstaande betekent meer concreet dat – de lijnen van de Tw volgend – dit hoofdstuk betrekking heeft op de aansluiting op een elektronisch communicatienetwerk en de daarbij behorende diensten. Het gaat dus met name om de aansluiting op een vast of een mobiel telefoonnetwerk, het bieden van internettoegang, en het aan eindgebruikers doorgeven van omroepprogramma’s via een omroepnetwerk. De toegang tot en de levering van informatie als zodanig (de ‘inhoud’ of in modern Nederlands ook wel ‘content’ genoemd) valt daarbuiten. Daarover zal in dit hoofdstuk slechts incidenteel een opmerking worden gemaakt.

Soms is de overeenkomst tot het leveren van communicatiediensten – zo volgt overigens ook uit de hiervoor weergegeven definitie van elektronische communicatiedienst uit de Tw – ook een overeenkomst tot het leveren van een ‘dienst van de informatiemaatschappij’ zoals bedoeld in art. 3:15d lid 3 BW¹⁴ (waardoor art. 3:15d-3:15f, 6:227b en 6:227c BW over informatieplichten en eisen m.b.t. het contracteren van toepassing zijn) en soms ook een ‘overeenkomst op afstand’ in de zin van art. 6:230g lid 1 onder e BW (waardoor veel gedetailleerde, dwingendrechtelijke consumentenbeschermende regelgeving van toepassing wordt).¹⁵ Daarbij kan worden gedacht aan overeenkomsten die in een webshop worden gesloten. Of de begrippenkaders geheel sluitend zijn en de eventueel daaraan verbonden juridische gevolgen komt niet afzonderlijk aan de orde in dit hoofdstuk. Verwezen wordt naar hoofdstuk 8 inzake e-commerce.

26.3 Karakter overeenkomst tot het leveren van communicatiediensten

Over het karakter van de overeenkomst tot het leveren van communicatiediensten heeft discussie in de literatuur plaatsgevonden.¹⁶ Van den Berg¹⁷ en

13 Zie bijvoorbeeld het op 24 april 2013 door de Europese Commissie gepubliceerde Groenboek met de titel “Voorbereiding op een volledig geconvergeerde audiovisuele wereld: Groei, creatie en waarden”, COM (2013) 231 final.

14 Volgens de parlementaire geschiedenis vallen onder dit begrip wel de diensten voor het doorgeven van informatie via een communicatienetwerk en de toegang tot een communicatienetwerk, maar zijn daarvan weer uitgezonderd o.a. de spraaktelefoniediensten, televisie- en radio omroepactiviteiten, fax- en telexdiensten, e-mail of vergelijkbare individuele communicatie voor niet-beroepsmatig gebruik (Kamerstukken II 2001/02, 28197, nr. 3, p. 40).

15 Met dien verstande dat de afdeling die (mede) van toepassing is op overeenkomsten van afstand, niet van toepassing is op “een overeenkomst die wordt gesloten met telecommunicatie-exploitanten door middel van openbare betaaltelefoons met het oog op het gebruik ervan of die worden gesloten met het oog op het gebruik van één enkele internet-, telefoon- of faxverbinding gemaakt door de consument.”, aldus art. 6:230h lid 2 onder m BW.

16 Van den Berg 1998 en Allen 1999. Zie ook Asser/Houben 7-X 2015, nr. 259.

17 J. van den Berg, ‘De consument en de opmars van de mobiele telefonie’, *TvC* 1998/2 p. 89-102.

Tjong Tjin Tai¹⁸ kwalificeren die overeenkomst als een overeenkomst van opdracht in de zin van art. 7:400 BW. Dit zou tot gevolg hebben dat voor overeenkomsten met consumenten de dwingendrechtelijke bepalingen met betrekking tot het opzeggen van overeenkomst uit de opdrachtitel gelden (art. 7:408 lid 1 en 3 jo. 7:413 lid 1 en 2 BW) en de consument ter zake van de opzegging geen schadevergoeding verschuldigd is (art. 7:408 lid 3 BW), maar onder omstandigheden wel onkosten (art. 7:406 lid 1 BW), schadevergoeding wegens verwezenlijking van een bijzonder gevaar (art. 7:406 lid 2 BW) en loon (art. 7:411 BW). Als een mobiele telefonieovereenkomst als een overeenkomst van opdracht zou moeten worden gekwalificeerd, dan zou daarmee wel eens op gespannen voet kunnen staan de in de praktijk gebruikelijke constructie dat de consument een tweejarig mobiele telefoonabonnement afsluit, daarvoor een goedkoop of soms zelfs 'gratis' telefoon krijgt en op grond van de gehanteerde algemene voorwaarden bij tussentijdse opzegging een vergoeding verschuldigd is. De Hoge Raad heeft geoordeeld dat een dergelijke overeenkomst in beginsel kwalificeert als een koop en verkoop op afbetaling, als bedoeld in art. 7A:1576 lid 1 BW en een kredietovereenkomst in de zin van art. 7:57 lid 1 onder c BW met alle gevolgen van dien. Maar de Hoge Raad formuleert ook uitzonderingen op dit uitgangspunt en geeft handvatten om de gevolgen voor lopende overeenkomsten in goede banen te leiden.¹⁹

Eén van de auteurs van de vorige versie van dit hoofdstuk, Allen, heeft eerder betoogd dat een overeenkomst met een aanbieder van communicatiediensten in het algemeen niet als overeenkomst van opdracht kan worden aangemerkt, aangezien – kort gezegd – de kern van de prestatie is gelegen in de aansluiting en het aanbieden van een voorziening.²⁰ De persoonlijke 'arbeid' die de aanbieder levert – volgens de wetsgeschiedenis het kenmerkende onderwerp van de opdracht – is feitelijk van zeer ondergeschikte betekenis. Daarom ligt het veel meer voor de hand om deze soort overeenkomst als een reguliere, onbenoemde overeenkomst te beschouwen. In de jurisprudentie met betrekking tot verschuldigdheid van een beëindigingsvergoeding bij tussentijdse beëindiging van mobiele telefonieabbonementen voor bepaalde tijd wordt over art. 7:408 BW overigens (in de regel) niet gerept, maar worden de betreffende bepalingen getoetst aan de algemene regeling van de algemene voorwaarden in het BW. Zie voor een verdere bespreking van specifieke bepalingen in overeenkomsten tot het leveren van communicatiediensten 26.8, waar ook de sectorspecifieke regelgeving met betrekking tot onder andere het opzeggen van dat soort overeenkomsten aan de orde komt.

---

18 Asser/Tjong Tjin Tai 7-IV 2014, nrs. 25-26, met in nr. 46 de toevoeging dat de regeling ruimte laat voor nadere detaillering voor bijzondere vormen van opdracht.

19 HR 13 juni 2014, ECLI:NL:HR:2014:1385, NJ 2015/477 (Lindorff/Statia).

20 Zie voor uitgebreidere argumentatie Allen 1999.

26.4 Publiekrechtelijke invloed op algemene voorwaarden

Inleiding

De hoofddoelstelling van de liberalisering van de elektronische communicatie-sector was het bevorderen van concurrentie, die – met name door neerwaartse prijsdruk – uiteindelijk de consument ten goede zou komen. Niettemin is ook steeds voorzien in specifieke regels die de belangen van eindgebruikers zouden moeten waarborgen,²¹ waaronder ook een groot aantal specifieke regels voor overeenkomsten tussen aanbieders en eindgebruikers en de tussen hen geldende algemene voorwaarden.²² De sector kent ook een speciale toezichthouder, ACM.

Regelgeving en algemene voorwaarden

Veel bepalingen in de telecommunicatiewetgeving hebben op zichzelf geen rechtstreekse invloed op algemene voorwaarden, maar meer in het algemeen op de grenzen van het wettelijk toelaatbare in overeenkomsten met eindgebruikers, vooral waar het gaat om consumenten.²³ Omdat deze overeenkomsten echter in de praktijk voor een (over)groot deel vorm krijgen via de algemene voorwaarden van aanbieders van communicatiediensten, is het onontkoombaar om bij de hoofdlijnen van deze regelgeving stil te staan. De beperkte omvang van dit hoofdstuk maakt een selectie noodzakelijk.

De belangrijkste regels die direct of indirect van invloed kunnen zijn op de algemene voorwaarden van aanbieders van communicatiediensten zijn neergelegd in:

- De Tw, in het bijzonder:
- Hoofdstuk 4 (Nummerportabiliteit).²⁴
- Hoofdstuk 7 (Eindgebruikersbelangen).
- Hoofdstuk 11 (Bescherming persoonsgegevens en persoonlijke levenssfeer).
- Hoofdstuk 12 (Geschillen).
- Het Besluit universele dienstverlening en eindgebruikersbelangen ('BUDE').
- De Regeling universele dienstverlening en eindgebruikersbelangen ('RUDE').
- De Open Internet en Roaming-Verordening.

Deze regels zullen hieronder nader aan de orde komen. Hierbij wordt niet de volgorde van de genoemde publiekrechtelijke regels gevolgd maar staat, voor het gemak van de lezer, de overeenkomst centraal en wordt per onderdeel van de overeenkomst verwezen naar de betreffende telecommunicatierechtelijke regels.

---

21 Zie voor een overzicht ook Van Eijk 2005b.

22 Kritisch daarover Houben 2004.

23 In art. 1.1 onder q Tw wordt 'consument' gedefinieerd als "natuurlijke persoon die gebruik maakt van of verzoekt om een openbare elektronische communicatiedienst voor andere dan bedrijfs- of beroepsdoel-einden".

24 Nader uitgewerkt in het Besluit Nummerportabiliteit, Stb. 1998, 635.

26.5 Uniformering algemene voorwaarden?

Consumentenorganisaties en de overheid hebben in de afgelopen jaren regelmatig de wens geuit om algemene voorwaarden in de communicatiesector te uniformeren. In het verleden hebben kabelexploitanten de 'Modelvoorwaarden voor abonnementen op Centrale Antenne Inrichtingen' ontworpen, samen met de Consumentenbond en de brancheorganisatie NLKabel.²⁵ Ook op het gebied van andere diensten klinkt regelmatig de roep om uniformering van algemene voorwaarden,²⁶ hetgeen de transparantie voor de consument ten goede zou komen.

Tot op heden is van uniformering geen sprake en lijkt het accent vooral te worden gelegd op een zo groot mogelijke transparantie voor de eindgebruiker. Zo werd al in 2005 door het Ministerie van Economische Zaken (EZ) het actieplan 'Een slimme consument in een snelle markt: de consument als volwaardige marktpartij in de elektronische communicatiesector' gelanceerd, met als doel de positie van de consument op de elektronische communicatiemarkt verder te versterken.²⁷ In het actieplan concentreerde EZ zich onder meer op transparantie en betere vergelijkbaarheid van diensten, lage overstapdrempels, vereenvoudigde klachtafhandeling en geschilbeslechting.

Dit actieplan heeft geleid tot de zogenaamde Agenda Telecomconsument die in februari 2008 bekend is gemaakt.²⁸ Hierin is een drietal uitgangspunten geformuleerd voor het consumentenbeleid in de elektronische communicatiesector, die als randvoorwaarden moeten gelden voor goede keuzemogelijkheden voor die consument: (i) een goede voorbereiding voor de consument; (ii) transparantie en keuzevrijheid; en (iii) vertrouwen.

In het licht van de Agenda Telecomconsument is vervolgens een flink aantal acties uitgevoerd teneinde de positie van de telecomconsument verder te verbeteren.²⁹ Een belangrijke en succesvol geachte wijziging betreft de instelling van een wettelijk 'Bel-me-niet-register' per 1 oktober 2009, op grond waarvan telemarketeers (zowel adverteerders als callcenters) verplicht zijn om dit register te raadplegen voordat zij iemand ongevraagd bellen.³⁰ Een andere opvallende maatregel betreft aanscherping van het spamverbod, eveneens per 1 oktober 2009 (zie ook hierna par. 26.8). Vanaf deze datum geldt in Nederland een algeheel verbod op het versturen van ongevraagde elektronische berichten. Dat wil zeggen dat ook geen ongevraagde e-mails, smsjes, nieuwsbrieven of

25 Toen nog de VECAI geheten.

26 Zie ook Van der Werf 2004, p. 33, die er op wijst dat het regel is dat ondernemingen die aangesloten zijn bij onder de Stichting Geschillen Commissie ressorterende geschillencommissies standaardvoorwaarden voor hun branche hanteren en dat telecommunicatieondernemingen niet zulke standaardvoorwaarden zijn overeengekomen.

27 Actieplan 'Een slimme consument in een snelle markt: De Consument als volwaardige marktpartij in de elektronische communicatiesector', 13 juli 2005, te downloaden via www.ez.nl.

28 www.ez.nl/pv_obj_cache/pv_obj_id_D1FEAA852990EBFDEF85A17402467FA9CAD51C00

29 Zie o.a. de tweede Consumentenmonitor van 5 juni 2009, Kamerstukken II, 2008/09, 27879, nr. 22 en Voortgangsrapportage Agenda Telecomconsument d.d. 19 februari 2010, Kamerstukken II 2009/10, 27879, nr. 25.

30 Zie art. 11.7 lid 6 Tw.

faxen meer mogen worden verstuurd aan rechtspersonen (bedrijven), tenzij daarvoor vooraf toestemming is gegeven (de zgn. 'opt-in'). Daarnaast is de verkorting van de opzegtermijnen voor contracten tussen aanbieders en consumenten een belangrijke wijziging geweest. Aan deze wijziging, die is ingevoerd door toevoeging van een nieuw art. 7.2a in de Tw, geven wij in par. 26.8 van dit hoofdstuk nadere aandacht.

De herziening van het NRK in 2009 (bekend als het 'Telecom Reform Package') heeft daarnaast eveneens tot verdere privacybescherming en antispanmaatregelen geleid.³¹

Sinds 2010 zijn er voorts diverse maatregelen genomen ter verbetering van de transparantie ten aanzien van diverse geleverde diensten, o.a. wat betreft de tarifiering van 0900-nummers,³² aanscherping van de regeling van sms-diensten om het ongewenst sluiten van een overeenkomst voor een vaak langdurige en kostbare sms-abonnementdienst tegen te gaan,³³ en het 'Verbetertraject Tarieftransparantie'.³⁴ In het verlengde daarvan sloten de vier MNO's (KPN, Vodafone, T-Mobile en Tele2) op 11 juli 2012 de Gedragscode Transparantie Mobiel Datagebruik, waarmee uitvoering werd gegeven aan de wens van de Tweede Kamer om met het Ministerie van EZ afspraken te maken over een minimumniveau voor de transparantie, ten aanzien van mobiel datagebruik te bewerkstelligen. Dit betreft een vorm van zelfregulering van de sector.

Transparantie en consumentenbescherming blijven ook thans hoog op de agenda staan, getuige ook de Open Internet en Roaming-verordening.³⁵ Zo dient de aanbieder van internettoegangsdiensten niet alleen technisch 'netneutraal' te handelen, hij mag dat recht ook niet contractueel inperken. Als voorbeeld van een niet toegestane contractuele bepaling kan worden gedacht aan een door een mobiele operator opgelegd contractueel verbod om bijvoorbeeld Skype te gebruiken. Ook al zou de aanbieder technisch gezien geheel netneutraal handelen (technisch gezien kan de consument wel Skypen), dan toch is sprake van overtreding van de Open Internet en Roaming-verordening.³⁶ Op grond van deze verordening geldt bovendien een aanvullende set informatieverplichtingen voor aanbieders van internettoegangsdiensten, o.m. met betrekking tot down- en uploadsnelheid, door de aanbieder getroffen verkeersbeheersmaatregelen (zoals anti-congestiemaatregelen) en rechtsmiddelen die de consument ter beschikking staan in geval van discrepantie tussen de werkelijke prestaties en de op grond van de informatieplicht aangewezen prestaties.³⁷

---

31 Zie voor een heldere samenvatting van de maatregelen een persbericht van de Europese Commissie van 5 november 2009, MEMO/09/491.

32 Zie voor een overzicht van de maatregelen en voortgangsrapportage de Agenda Telecomconsument d.d. 19 februari 2010, Kamerstukken II 2009/10, 27879, nr. 25, p. 5.

33 Zie art. 2.4, 3.9 en 3.10 BUDE.

34 Kamerstukken II, 2009/10, 27879, nr. 32.

35 Verordening 2015/2120.

36 In het bijzonder in dat geval van art. 3 lid 2 Verordening 2015/2120.

37 art. 4 Verordening 2015/2120.

De auteurs wensen op te merken dat tegenover het (mogelijke) voordeel van meer transparantie en vergelijkingsmogelijkheden voor de concurrentie ook een belangrijk nadeel kan ontstaan. De aangekondigde maatregelen zullen tot op zekere hoogte kunnen leiden tot uniformering van diensten door de aanbieders daarvan. Dat kan leiden tot negatieve beïnvloeding van de concurrentie. Het, al dan niet via zelfregulering, bevorderen van uniforme voorwaarden ontnemt de aanbieder van diensten een belangrijk concurrentiemiddel.

26.6 Totstandkoming overeenkomsten; vooraf verplicht te verstrekken gegevens

Art. 7.1 Tw bevat een opsomming van onderwerpen die verplicht in de overeenkomst met een consument opgenomen dienen te worden. In de praktijk worden de meeste van deze onderwerpen in algemene voorwaarden opgenomen.³⁸ De aanbieder is verplicht bepaalde gegevens op schrift of op een duurzame gegevensdrager te verstrekken, zoals zijn naam en het adres van zijn vestiging, bepaalde kenmerken van de dienst (kwaliteit, onderhoud), de tarieven, de duur van de overeenkomst en de voorwaarden waaronder de overeenkomst kan worden verlengd of beëindigd, de geldende schadevergoedings- of terugbetalingsregelingen en de wijze waarop gebruik kan worden gemaakt van de geschillencommissie (bedoeld in art. 12.1 Tw) of de procedure bij de ACM (bedoeld in art. 12.9 Tw). De overeenkomst moet ook informatie bevatten over de wijze waarop de tariefinformatie te raadplegen is, hetgeen in het bijzonder van belang is vanwege de regelmatige tussentijdse wijzigingen van de tarieven. Materiële regels bevat art. 7.1 Tw niet, het gaat om een lijst van onderwerpen die in de overeenkomst aan bod moeten komen. Hoe deze vervolgens worden ingevuld, bepaalt de wet niet of slechts in beperkte mate.

Ook is van belang om hier reeds te wijzen op het genoemde Besluit universele dienstverlening en eindgebruikersbelangen (BUDE) en de Regeling universele dienstverlening en eindgebruikersbelangen (RUDE). In deze regelingen zijn dwingende bepalingen opgenomen over onder meer de informatie die de aanbieder verplicht moet bekendmaken, zoals over de tarieven (waaronder tarieven voor onderhoud en standaardkortingen),³⁹ regels over opschorting en beëindiging (waarbij het met name om maatregelen gaat die de aanbieder mag treffen bij wanbetaling),⁴⁰ regels over de gespecificeerde rekening,⁴¹ het op verzoek van de abonnee kosteloos blokkeren van bepaalde categorieën nummers,⁴² het opgenomen worden in telefoongidsen,⁴³ en regels ter bescherming van de privacy, zoals het op verzoek afschermen van een nummer op een

38 Vgl. T&C Tw 2015, p.299. In Van Eijk 2005b werpt de auteur de vraag op of de Nederlandse wet, die het verstrekken van deze informatie in algemene voorwaarden mogelijk maakt, wel in overeenstemming is met de Universele dienstenrichtlijn (Richtlijn 2002/22/EG).

39 Art. 3.2 lid 1 onder b, onderdeel 2 RUDE.

40 Art. 2.11 BUDE juncto art. 3.6 BUDE en art. 2.5 en art. 3.10 RUDE.

41 Art. 2.2 RUDE.

42 Art. 2.4 RUDE.

43 Art. 3.1 en 3.2 BUDE.

gespecificeerde rekening.⁴⁴ Een aantal van deze verplichtingen zal hierna bij het onderwerpsgewijze commentaar, nog kort aan de orde komen.

26.7 Toepasselijkheid

Om een aantal redenen komt het in de communicatiesector regelmatig voor dat de algemene voorwaarden niet voor of bij het sluiten van de overeenkomst ter hand gesteld worden. Aanbieders hebben te maken met een groot aantal klanten, hoge acquisitiekosten en regelmatig wijzigende algemene voorwaarden. Het 'ter hand stellen' in de zin van art. 6:233 onder b jo. 6:234 lid 1 BW, in de regel het voor het sluiten van de overeenkomst toezenden, wordt door aanbieders kennelijk als kostbaar ervaren, en regelmatig volstaat men met een verwijzing op het opdrachtformulier naar gedeponeerde of op een website gepubliceerde voorwaarden. Echter, met name in de consumentenmarkt stelt de aanbieder zich daarmee bloot aan het risico dat zijn algemene voorwaarden vernietigd worden.⁴⁵ Indien echter de overeenkomst met een aanbieder van communicatiediensten via elektronische weg tot stand komt, geldt het elektronisch beschikbaar maken van de algemene voorwaarden weer wel als redelijke mogelijkheid tot het kennis nemen van de voorwaarden, mits deze kunnen worden opgeslagen en voor hem toegankelijk zijn ten behoeve van latere kennisneming (art. 6:234 lid 2 BW). Een nadere uiteenzetting over art. 6:234 en e-commerce wordt gegeven in hoofdstuk 8.7. Terzijde zij opgemerkt dat de aanbieders (wellicht) geen gebruik kunnen maken van de eenvoudigere mogelijkheid de consument een redelijke mogelijkheid tot kennisneming te bieden door gebruik te maken van de 'dienstenrichtlijn'-uitzondering (van art. 6:233 onder b jo. 6:234 lid 1 jo. 6:230c jo. (hoewel niet met zo veel woorden bepaald) 6:230e BW), bijvoorbeeld door ze op zijn website op te nemen en naar de betreffende plaats op de website te verwijzen. Immers, uit de bepalingen in titel 5 afdeling 2a, in onderling verband beschouwd, valt af te leiden dat die bepalingen van toepassing zijn op dienstverrichters die diensten verrichten als bedoeld in de Dienstenrichtlijn 2006/123/EG. De Dienstenrichtlijn bepaalt op haar beurt in art. 2 lid 2 onder c dat zij niet van toepassing is op "elektronische-communicatiediensten en -netwerken en bijbehorende faciliteiten en diensten, wat de aangelegenheden betreft die vallen onder de Richtlijnen 2002/19/EG, 2002/20/EG, 2002/21/EG, 2002/22/EG en 2002/58/EG". Echter, te verdedigen is dat het ter hand stellen van algemene voorwaarden niet behoort tot de aangelegenheden die vallen onder voornoemde richtlijnen. Als dat het geval is, dan is de (nationale wetgeving ter implementatie van) de eenvoudigere terhandstellingmogelijkheid uit de Dienstenrichtlijn wel van toepassing op aanbieders van dat soort diensten, netwerken en faciliteiten.

Voor een meer algemene en uitgebreide behandeling van de problematiek rondom de toepasselijkheid van algemene voorwaarden en de vernietigbaarheid

---

⁴⁴ Art. 4.2 BUDE.

⁴⁵ Zie art. 6:233 onder b jo. 6:234 lid 1 BW met als mogelijke correctie HR 1 oktober 1999, ECLI:NL:HR:1999:ZC2977, NJ 2000/207 (Geurtzen/Kampstaal).

van algemene voorwaarden, als geen redelijke mogelijkheid tot kennisneming wordt geboden, wordt hier verwezen naar hoofdstuk 6 en 8.

26.8 Kort commentaar bij enkele veelvoorkomende bedingen in algemene voorwaarden bij overeenkomsten tot het leveren van communicatiediensten

Duur en verlenging

De communicatiebranche wordt onder meer gekenmerkt door de duur- of abonnementsovereenkomst. Contracten met een bepaalde of minimum duur zijn standaard, waarbij het meestal gaat om periodes van een tot twee jaar. In overeenkomsten met consumenten roept dit de vraag op naar de redelijkheid van een dergelijk beding, indien het is opgenomen in algemene voorwaarden, zoals inderdaad vaak het geval is. Art. 6:237 onder k jo. 6:236 onder j BW (waarover meer hieronder) schept het wettelijke vermoeden dat bedingen in algemene voorwaarden die tot gevolg hebben dat duurovereenkomsten die voor langer dan een jaar gelden onredelijk zijn, indien de mogelijkheid van tussentijdse opzegging is uitgesloten. Aangenomen mag worden dat als er aantoonbare voordelen tegenover de langere binding staan (zoals een lagere maandelijkse abonnementsprijs, of een door de aanbieder gesubsidieerde telefoon) een langere duur dan een jaar niet onredelijk is. In dat kader wordt in de parlementaire geschiedenis met betrekking tot art. 7.2a Tw en de initiatiefwet Van Dam het volgende opgemerkt:

“Het vermoeden dat een dergelijk beding onredelijk bezwarend is, houdt in dat de consument het beding kan vernietigen en dus zijn contract niet hoeft uit te dienen. Echter, omdat het gaat om een vermoeden, heeft de aanbieder van telecommunicatiediensten de mogelijkheid om aan te tonen dat in het voorliggende geval een contractduur van langer dan één jaar niet onredelijk bezwarend is. Hierbij kan, bijvoorbeeld, een rol spelen dat de consument in het kader van de overeenkomst een “gratis” randapparaat heeft gekregen. Indien partijen er niet uit komen zal de rechter moeten oordelen of de aanbieder het wettelijk vermoeden heeft weten te weerleggen.”⁴⁶

respectievelijk

“daarbij moet opgemerkt worden dat de meerjarige contracten onder de grijze lijst (art. 6:237 BW) vallen en niet onder de zwarte lijst (art. 6:236 BW). Bij de grijze lijst is er slechts het vermoeden dat er sprake is van een onredelijk bezwarend beding. De aanbieder heeft daarbij de mogelijkheid om aan te tonen dat er geen sprake is van een onredelijk bezwarend beding. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn indien de aanbieder hoge kosten heeft moeten maken om klanten te werven voor deze overeenkomsten. Hieronder valt in ieder geval het verstrekken van een gratis mobiele telefoon, als ook een mobiele telefoon tegen een sterk gereduceerd tarief. Dat wil dus zeggen dat het aanbieden van een tweejarig abonnement waarvoor de consument een duur toestel cadeau krijgt normaal gesproken niet zal worden gekenmerkt als een bezwarend beding

---

⁴⁶ Wijziging van de Telecommunicatiewet verband houdende met de instelling van een antenneregister, de uitbreiding van het verbod op het verzenden van ongevroagde elektronische communicatie alsmede regeling van diverse andere onderwerpen, Kamerstukken II 2007/08, 30661, nr. 8, p. 11 (Tweede nota van wijziging).

en dus is toegestaan. In geval van geschillen hierover tussen consument en aanbieder is de vraag of er sprake is van een onredelijk bezwarend beding ter beoordeling van de rechter. De indiener verwijst voor nadere uitleg naar de nota naar aanleiding van het verslag van de Telecommunicatiewet' (TK, 2007/08, 30 661, nr. 8, p. 11-12).⁴⁷

In de praktijk leidt overigens ook een langere duur in contracten met zakelijke gebruikers regelmatig tot geschillen, vooral, zo lijkt het, door de jarenlang sterk dalende kosten van bandbreedte. Het aanvankelijk goedkoper ogende driejaars-contract kan in het derde contractjaar een 'molensteen' blijken in vergelijking met de op dat moment geldende marktprijzen.

Art. 6:236 onder j BW merkt als onredelijk bezwarend aan, een beding dat leidt tot een automatische of 'stilzwijgende' verlenging van de overeenkomst met meer dan een jaar. Het artikel heeft betrekking op het geregeld afleveren van zaken (waaronder elektriciteit) of het geregeld doen van verrichtingen. Onder meer op grond van de parlementaire geschiedenis bij dit artikel mag worden aangenomen dat het ook van toepassing is op overeenkomsten voor de levering van communicatiediensten.⁴⁸

Wijziging

Wil de aanbieder op grond van een eenzijdig wijzigingsbeding zijn kosten verhogen, dan zal hij (in beginsel) rekening moeten houden met de op basis van de richtlijn oneerlijke bedingen in consumentenovereenkomsten⁴⁹ gewezen rechtspraak van het Hof van Justitie in o.a. de Invitel en RWE-zaken⁵⁰ (voor een behandeling waarvan verwezen wordt naar hoofdstuk 5.7). Overigens is onduidelijk hoe deze rechtspraak zich verhoudt tot de sectorspecifieke regels van art. 7.2 Tw.

Vergoedingen

In de overeenkomst met een consument worden de tariefstructuur en de belangrijkste tarieven opgenomen.⁵¹ Vergoedingen worden nog steeds vaak gesplitst in gebruiksfhankelijke vergoedingen en abonnementskosten, soms ook worden eenmalige aansluitkosten in rekening gebracht. Verder wordt de rekening soms gesplitst in kosten voor de communicatiedienst van de aanbieder en die voor diensten van derden.

Bedingen die tot gevolg hebben dat de administratie van de aanbieder bepalend is voor de verschuldigheid van de vergoedingen, zijn regelmatig aan de orde geweest in de rechtspraak. In een zaak voor het Hof Amsterdam is zo'n beding

47 Wet van het lid Van Dam houdende wijziging van Boek 2 en Boek 6 van het Burgerlijk Wetboek (stilzwijgende verlenging en opzegtermijn bij lidmaatschappen, abonnementen en overige overeenkomsten), Kamerstukken II 2008/09, 30520, nr. 8, p. 14-15 (Nota naar aanleiding van het verslag).

48 Zie Parl. Gesch. Boek 6 (Inv. 3, 5 en 6), p. 1745. Zie uitgebreider hierover Allen 1999, p. 160.

49 Richtlijn 93/13/EEG van de Raad van 5 april 1993 betreffende oneerlijke bedingen in consumentenovereenkomsten

50 Onder andere HvJ EU 26 april 2012, C-472/10, TvC 2012, afl. 6, m.nt. J.H.M. Spanjaard (Invitel) en HvJ EU 21 maart 2013, C-92/11, TvC 2014, afl. 1, m.nt. J.H.M. Spanjaard (RWE).

51 Zie art 7.1 lid 1 onder e Tw.

wel toelaatbaar geoordeeld, zij het dat daar een strenge zorgvuldigheidsplicht van de aanbieder tegenover werd gesteld.⁵² De aanbieder werd jegens een consument verplicht direct en volledig te rapporteren over het ingestelde onderzoek naar de oorzaak van een afwijkende, excessief hoge maandelijkse telefoonrekening.⁵³

Een beding in een overeenkomst met een consument dat bepaalt dat de administratie van de aanbieder het ‘bewijs’ oplevert van de afgenomen diensten en dus de verschuldigde vergoedingen, is in het algemeen niet in strijd met art. 6:236 onder k BW, mits de mogelijkheid van ‘tegenbewijs’ niet wordt uitgesloten. Er is immers in dat artikel geen sprake van een algeheel verbod van bewijsafspraken.⁵⁴ De uitsluiting van het tegenbewijs, de verklaring (vooraf) van de deugdelijkheid van de prestatie en de verplichting om te bewijzen dat de tekortkoming kan worden toegerekend, kunnen echter geen wettelijke genade vinden (zie art. 6:236 onder k BW). Andersoortige bewijsafspraken kunnen wel in strijd zijn met de algemene norm van art. 6:233 onder a BW, bijvoorbeeld indien de aanbieder zich ontslaat van zijn verplichting een onderzoek in te stellen in geval van onregelmatigheden bij de facturering. Onder omstandigheden zal de aanbieder overigens ook moeten aantonen dat zijn netwerk afdoende tegen misbruik van aansluitingen (door illegale koppelingen) of storingen is beveiligd.⁵⁵

Garanties/omschrijving van de prestatie

In algemene voorwaarden met betrekking tot overeenkomsten voor de levering van communicatiediensten is het gebruikelijk een beding op te nemen dat tot uitdrukking brengt dat de beschikbaarheid van de dienst een inspanningsverplichting is en dat (ook) de kwaliteit niet altijd kan worden gegarandeerd. Algemeen wordt aangenomen dat dit overeenstemt met de aard van de dienst, waarvan de kwaliteit en de beschikbaarheid – binnen grenzen – variabel kan zijn.⁵⁶ Met name internetdiensten kunnen in snelheid variëren naargelang het aantal gelijktijdige actieve andere gebruikers, terwijl mobiele telecommunicatiediensten beïnvloed kunnen worden door fysieke omstandigheden (gebouwen, tunnels) of atmosferische invloeden. Met de invoering van de Open Internet en Roaming-verordening dienen aanbieders wel meer duidelijkheid te geven over de kwaliteit en de beschikbaarheid van de dienst, o.m. wat betreft de geadverteerde download- en uploadsnelheid en de werkelijke snelheid.⁵⁷

52 Hof Amsterdam 20 maart 1997, TvC 1997, nr. 4, p. 355. Zie bijvoorbeeld ook de uitspraken van de Geschillencommissie Post- en Telecommunicatie in TvC 1990, nr. 3, p. 229 e.v.; m.nt. J.G.J. Rinkes.

53 Zie de Gedragscode transparantie mobiel datagebruik, die de vier MNO's (KPN, Vodafone, T-Mobile en Tele2) op 11 juli 2012 zijn aangegaan. Op grond daarvan zijn deze aanbieders o.m. ertoe gehouden om maatregelen te nemen om zogenaamde ‘bill shocks’ te voorkomen, zoals het sturen van notificaties (waarschuwingsberichten).

54 Hof Amsterdam 20 maart 1997, TvC 1997, nr. 4, p. 355. Zie ook Rinkes in zijn noot bij de uitspraken van de Geschillencommissie Post- en Telecommunicatie in TvC 1990, nr. 3, p. 237 en 238, met verwijzingen naar de relevante parlementaire geschiedenis.

55 Zie bijv. Ktr. Winschoten 17 januari 1995, TvC 1995, nr. 2, p. 119.

56 Zie ook Vznr. Rb. 's-Gravenhage 9 mei 2001, (WIGG/Casema), TvC 2001, nr. 4, p. 321 en, over nut en noodzaak van negatieve garanties m.b.t. functioneren en beschikbaarheid, De Graaf 2016, p. 4.

57 Art. 4 lid 1 sub d Verordening 2015/2120.

Vooral voor zakelijk gebruik, met name in het geval van grotere ondernemingen, is het gebruikelijk om wel beschikbaarheidspercentages (bijvoorbeeld 99,9% van de tijd beschikbaar, minus gepland onderhoud) in specifieke algemene voorwaarden, ook wel 'service level agreements', op te nemen. Het niet voldoen aan dit soort 'garanties' geeft evenwel doorgaans slechts recht op kortingen⁵⁸ op de maandelijkse vaste vergoedingen.

Aansprakelijkheid, exoneratiebedingen

Tot de invoering van de Tw (in 1998) was het algemene aansprakelijkheidsrecht niet van toepassing in de telecommunicatiesector, maar gold een wettelijke aansprakelijkheidsbeperking geregeld in art. 12 van de Wet op de Telecommunicatievoorzieningen. Met de liberalisering van de telecommunicatiemarkt en de invoering van de Tw in 1998 werd het algemene aansprakelijkheidsrecht ook in die markt van toepassing.⁵⁹

Er is vrijwel geen set algemene voorwaarden in de communicatiesector die niet een (vergaande) beperking van aansprakelijkheid bevat, die betrekking heeft op alle schade die ontstaat bij de (gebrekkige) uitvoering van de overeenkomst door de aanbieder. In sommige algemene voorwaarden komt ook een specifieke beperking voor van de aansprakelijkheid die ontstaat door overtreding van art. 374bis en 375 Sr (schending van het communicatiegeheim door personeel van aanbieder).

Een consument kan de aansprakelijkheidsbeperkingen (exoneratieclausules) in algemene voorwaarden van een aanbieder (laten) toetsen aan art. 6:237 onder f BW en het beding mogelijk (laten) vernietigen, aangezien gehele of gedeeltelijke uitsluiting van aansprakelijkheid vermoed wordt onredelijk bezwarend te zijn. Het is aan de aanbieder, de gebruiker van algemene voorwaarden, om aan te tonen dat het exoneratiebeding niet onredelijk bezwarend is tegenover de consument. De consument heeft daarnaast⁶⁰ de mogelijkheid te betogen dat de exoneratie niet van toepassing is omdat dat in de gegeven omstandigheden naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar zou zijn (art. 6:248 lid 2 BW). Volgens vaste jurisprudentie moeten alle omstandigheden worden meegewogen bij die beoordeling.⁶¹ In de zaak Consumentenbond-EnergieNed is in een collectieve actie door de Consumentenbond op grond van art. 6:240 BW een exoneratiebeding in algemene voorwaarden voor de levering van gas, elektriciteit, warmte en water getoetst aan art. 6:237 onder f BW.⁶² De algehele uitsluiting van aansprakelijkheid voor schade aan personen of zaken werd in die procedure ontoelaatbaar geoordeeld. Wij vragen ons af of dat ook voor overeenkomsten voor de levering van communicatiediensten geldt.

58 Zie voor de kwalificatie van service credits als boetes Rinzema & Schelhaas 2009, 147 en over sole remedy clauses (waartoe boetes in bepaalde gevallen leiden) en de verhouding tussen garanties en exoneraties De Graaf 2012.

59 Zie ook Huisjes 2002, p. 209.

60 HR 14 juni 2002, ECLI:NL:HR:2002:AE0659, NJ 2003/112 (Bramer/Colpro).

61 Zie Van der Werf 2004, p. 129 en De Graaf 2006.

62 HR 16 mei 1997, ECLI:NL:HR:1997:ZX2372, NJ 2000/1 (Consumentenbond/Energiened).

De Geschillencommissie Telecommunicatie heeft geoordeeld dat ook als een aanbieder zijn aansprakelijkheid voor storingen of onvolledigheden in het netwerk heeft uitgesloten of beperkt, deze exoneratie hem niet ontslaat van de verplichting in overleg te treden met de abonnee over een mogelijke alternatieve oplossing voor de problemen, zoals het op kosten van de aanbieder doorschakelen van de mobiele gesprekken naar de vaste telefoon van de consument.⁶³

Beperkingen van de aansprakelijkheid tot een redelijk maximumbedrag zullen, gezien de aard van de dienst en de verzekerbaarheid van de risico's, in veel gevallen redelijk zijn, hoewel een beroep op een dergelijke exoneratie onder bepaalde omstandigheden naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar zou kunnen zijn, bijvoorbeeld als sprake is van opzet of bewuste roekeloosheid van de aanbieder of diens bedrijfsleiding.⁶⁴

Overmacht

Zonder uitdrukkelijk beding in een overeenkomst of in algemene voorwaarden levert een tekortkoming van een toeleverancier van een aanbieder van communicatiediensten in het algemeen geen overmacht voor de aanbieder op. De daardoor ontstane tekortkoming is normaal gesproken toerekenbaar. Sterker nog, in de zaak afnemer Scaramea tegen aanbieder Telfort oordeelde de Hoge Raad naar aanleiding van de door een tekortkoming van toeleverancier KPN bij Scaramea ontstane schade dat het betreffende hof terecht een beroep op de exoneratie van Telfort had gepasseerd omdat:

“het gedrag van Telfort, die bekend was met het grote belang van Scaramea bij levering van de overeengekomen interconnectiecapaciteit en de bij het uitblijven daarvan dreigende aanzienlijke schade, in enkele opzichten als bewust roekeloos handelen moet worden beschouwd, te weten het ondanks tot twijfel aanleiding gevende aanwijzingen niet verifiëren of KPN daadwerkelijk tijdig kon leveren, en het achterwege laten van betrekkelijk eenvoudige maatregelen ter voorkoming van aanzienlijke schade van Scaramea.”⁶⁵

Nummerportabiliteit

Op grond van art. 4.10 Tw en het Besluit Nummerportabiliteit zijn aanbieders van bepaalde communicatiediensten (vaste en mobiele telefonie) verplicht nummerportering mogelijk te maken, dat wil zeggen mee te werken aan het meenemen van een telefoonnummer door een abonnee die a) van aanbieder wisselt, b) bij dezelfde aanbieder van aansluitvorm of abonnementsvorm wisselt of c) die binnen een bepaald geografisch gebied verhuist.⁶⁶ De verplichting om nummerbehoud mogelijk te maken geldt niet wanneer de abonnee van type communicatiedienst verandert, bijvoorbeeld van vaste telefonie overstapt op mobiele telefonie, of wanneer hij, bij vaste telefonie, van woonplaats verandert. Sinds de herziening van het NRK in 2009 geldt dat het feitelijke proces bij het

⁶³ Geschillencommissie Telecommunicatie 'Doorschakelkosten' 14 april 2000, TvC 2001, p. 341-342.

⁶⁴ Zie daarover ook hoofdstuk 14.

⁶⁵ HR 5 september 2008, ECLI:NL:HR:2008:BD2984, NJ 2008/480 (Scaramea/Telfort).

⁶⁶ Vgl. Dommering 1999, p. 401.

overzetten van het nummer van de oude naar de nieuwe aanbieder niet langer dan een werkdag in beslag mag nemen.

De verplichting om nummerportabiliteit aan te bieden is een concurrentiebevorderende maatregel die beoogt het overstappen van abonnees van de ene naar de andere dienstenaanbieder te vergemakkelijken. Omdat een dienstenaanbieder een klant niet graag ziet vertrekken, komen in algemene voorwaarden regelmatig bedingen voor die het recht op nummerportabiliteit van de klant inperken. Een van de twistpunten is lange tijd geweest of een eindgebruiker te allen tijde, dan wel slechts bij regelmatige, niet-voortijdige beëindiging van zijn abonnement aanspraak had op het behoud van zijn telefoonnummer. ACM koos voor de eerste opvatting,⁶⁷ en was van mening dat een aanbieder ook verplicht is aan nummerbehoud mee te werken als de aanbieder nog vorderingen heeft op de abonnee.⁶⁸ Nadat de hoogste administratieve rechter (College van Beroep voor het bedrijfsleven) die opvatting van ACM onjuist achtte, is de wet op dit punt verduidelijkt. De aanbieder dient thans direct na beëindiging van de levering van de communicatiedienst aan nummerbehoud mee te werken, dus ook als de eindgebruiker nog niet alle rekeningen heeft betaald. Echter, de eindgebruiker kan de nummerportabiliteit niet gebruiken om onder de overeenkomst uit te komen, de aanbieder hoeft pas mee te werken aan nummerportabiliteit in geval van een rechtsgeldige beëindiging van de overeenkomst.⁶⁹

Bescherming persoonsgegevens

Hoewel de bescherming van persoonsgegevens primair is geregeld in de Wet bescherming persoonsgegevens ('Wbp'), bevat ook de Tw enkele specifieke bepalingen met betrekking tot de verwerking van persoonsgegevens in de elektronische communicatiesector.

Communicatieaanbieders kunnen gemakkelijk veel te weten komen over het communicatiegedrag van hun abonnees, zoals het website bezoek van klanten. Het verzamelen van dergelijke data kan voor adverteerders waardevol en dus voor de aanbieders verleidelijk zijn. Over het algemeen stellen eindgebruikers daar weinig prijs op, reden waarom in sommige algemene voorwaarden (en soms ook in de meer algemene reclame uitingen) sterke nadruk wordt gelegd op de bescherming van persoonsgegevens. Andere aanbieders hebben hun schroom op dit punt laten varen en ontlokken toestemming van hun klanten voor het gebruik van persoons- en verkeersgegevens voor marketing doeleinden.

In beginsel moeten aanbieders van elektronische communicatiediensten verkeersgegevens anonimiseren of verwijderen (art. 11.5 lid 1 Tw). Vaak verwerken zij niet-geanonimiseerde persoonsgegevens (in de zin van art. 1 Wbp) voor hun eigen administratie, onder meer ten behoeve van facturering en klachtenafhandeling, maar in toenemende mate ook voor marketingdoeleinden. Voor dat laatste is

---

67 Zie bijv. de Beleidsregels nummerportabiliteit mobiele telefonie, te vinden via de website van ACM: www.acm.nl.

68 Vgl. Besluit ACM inzake KPN Mobile Nederland B.V. OPTA/EGM/2003/204172, zaaknr. E03220089.

69 MvT bij Veegwet EZ 2005, Kamerstukken II, 2004/05, 30 027, nr. 3.

echter de toestemming van de abonnee of gebruiker nodig (art. 11.5 lid 3 Tw). Het is van belang te weten dat toestemming om persoonsgegevens te verwerken niet kan worden gegeven door een enkele verwijzing naar een bepaling in de algemene voorwaarden, waarin toestemming voor een verwerking van die persoonsgegevens wordt verleend. De toestemming moet dus expliciet worden gegeven in de individuele overeenkomst met de wederpartij. De wederpartij kan op elk gewenst moment de toestemming intrekken (art. 11.5 lid 3 Tw).

Door middel van de Wet bewaarplicht telecommunicatiegegevens⁷⁰ was de plicht voor aanbieders om verkeers- en locatiegegevens te bewaren in de Tw opgenomen. Art. 13.2a Tw, dat met de Wet bewaarplicht telecommunicatiegegevens werd ingevoerd – hield in dat verkeers- en locatiegegevens voor een periode van 12 maanden (in geval van gegevens in verband met telefonie over een vast of mobiel netwerk) dan wel 6 maanden (in geval van gegevens in verband met internettoegang, e-mail over het internet en internettelefonie) moesten worden bewaard. Het Hof van Justitie van de Europese Unie heeft echter in de gevoegde zaken *Digital Rights Ireland en Seitlingen* (C-293/12 en C-294/12)⁷¹ de richtlijn waarvan de Wet bewaarplicht telecommunicatiegegevens de implementatie was (Richtlijn 2006/24/EG) in een arrest van 8 april 2014 ongeldig verklaard. Nadat de regering zich aanvankelijk op het standpunt stelde dat art. 13.2a Tw onverkort diende te worden nageleefd door de aanbieders, is deze bewaarplicht in een vonnis van de kortgedingrechter te Den Haag onrechtmatig geacht en buiten werking gesteld.⁷² In aanpassingswetgeving is anno juni 2016 nog niet voorzien.

Samenstellers van abonneelijsten (een telefoonboek, al dan niet elektronisch) of abonnee-informatiediensten (informatienummers) moeten voorafgaand aan het opnemen van een abonnee, die een natuurlijke persoon is, in hun bestand de abonnee daarvan op de hoogte stellen (art. 11.6 lid 1 Tw). De abonnee moet van tevoren toestemming geven om opgenomen te worden in een telefoonboek en heeft zodoende recht op een ‘geheim nummer’ (art. 11.6 lid 2 Tw). Ook hier geldt dat toestemming niet zonder meer verleend kan worden door een verwijzing naar een bepaling in de algemene voorwaarden.⁷³

Ter bescherming van de privacy van verschillende gebruikers van hetzelfde abonnement geeft de Tw een abonnee het recht een niet-gespecificeerde rekening te ontvangen (art. 11.4 lid 1 onder a Tw); gedacht kan worden aan huisgenoten die van hetzelfde abonnement voor internet of vaste telefonie gebruikmaken.

---

70 Wet van 18 juli 2009 tot wijziging van de Telecommunicatiewet en de Wet op de economische delicten in verband met de implementatie van Richtlijn 2006/24/EG van het Europees Parlement en de Raad van de Europese Unie betreffende de bewaring van gegevens die zijn verwerkt in verband met het aanbieden van openbare elektronische communicatiediensten en tot wijziging van Richtlijn 2002/58/EG (Wet bewaarplicht telecommunicatiegegevens), *Stb.* 2009, 333.

71 Hof van Justitie EU 8 april. 2014, (gevoegde zaken C-293/12 en C-594/12), Mediaforum 2015-3, nr. 9 m.nt. K. Irion, M. Granger, S.J. Eskens.

72 Vz Rb. Den Haag 11 maart 2015, ECLI:NL:RBDHA:2015:2498.

73 T&C Tw 2015, p. 423.

Voor het verschijnsel ‘spam’, het ongevraagd toezenden van elektronische berichten, is art. 11.7 Tw van belang. Een abonnee dient toestemming te geven (‘opt-in’) voor het aan hem versturen van dergelijke communicatie.⁷⁴ Ook hiervoor zal gelden dat deze toestemming expliciet gegeven dient te worden en niet via een beding in de algemene voorwaarden kan worden verkregen.⁷⁵

Tot slot wordt kort opgemerkt dat de privacybescherming van abonnees – al dan niet na interventie van de rechter – doorbroken mag (en soms moet) worden als de abonnee met gebruikmaking van zijn communicatiedienst onrechtmatig handelt jegens derden, met name als hij onrechtmatige informatie verspreidt (bijvoorbeeld uit hoofde van auteursrechtinbreuk of door middel van schadelijke/onrechtmatige publicaties). Onder omstandigheden zal een dienstenaanbieder bijvoorbeeld naam, adres en/of woonplaats van een gebruiker bekend moeten maken aan derden op wiens rechten inbreuk wordt gemaakt.⁷⁶

Wijziging algemene voorwaarden – mogelijkheid beëindiging dienstverlening
Aangezien de techniek in de communicatiebranche continu en in snel tempo verandert, worden diensten regelmatig gewijzigd (vaak: verbeterd). Ook kan het voorkomen dat toeleveranciers diensten wijzigen of beëindigen. Het is dus standaard om in de algemene voorwaarden een beding op te nemen, waarin het recht van de aanbieder om de dienst te wijzigen geregeld wordt.

Reeds lang is aanvaard dat het recht om een overeenkomst eenzijdig te wijzigen rechtsgeldig kan worden overeengekomen, maar de uitoefening van die bevoegdheid is aan beperkingen gebonden op grond van de redelijkheid en billijkheid. In geval van overeenkomsten met consumenten kunnen te ruimshartige wijzigingsbevoegdheden ook in strijd komen met art. 6:236 onder a en/of i, 6:237 onder b en/of c BW.

Indien een aanbieder een beding in de overeenkomst, waaronder in de praktijk vooral zijn algemene voorwaarden, wil wijzigen, is hij op grond van art. 7.2 Tw⁷⁷ verplicht ten minste vier weken voordat de wijziging van kracht wordt de abonnee op de hoogte te stellen van de inhoud van de voorgenomen wijziging. De abonnee heeft dan het recht de overeenkomst kosteloos te beëindigen. De aanbieder moet de abonnee van deze mogelijkheid de overeenkomst te beëindigen ten minste vier weken van tevoren in kennis stellen. Uit de memorie van toelichting bij art. 7.2 Tw blijkt dat de wetgever geen recht tot kosteloze

⁷⁴ T&C Tw 2015, p. 427.

⁷⁵ Aanvankelijk gold deze bescherming enkel voor natuurlijke personen. Sinds 1 oktober 2009 is het spamverbod ruimer en mogen ook rechtspersonen niet worden voorzien van ongevraagde communicatie. Ook rechtspersonen dienen daarvoor uitdrukkelijk toestemming te hebben gegeven. Dit geldt voor elke vorm van elektronische communicatie, dus ook per fax.

⁷⁶ HR 25 november 2005, ECLI:NL:HR:2005:AU4019 (Lycos/Pessers). Zie ook de uitspraken van hof en voorzieningenrechter in deze zaak: Hof Amsterdam 24 juni 2004, Computerrecht 2004, p. 303-308; m.nt. N. M. Wisman en Vzng. Rb. Haarlem 11 september 2003, Computerrecht 2003, p. 363-367, m.nt. A. Ekker.

⁷⁷ Van belang is op te merken dat art. 7.2 Tw sinds 1 februari 2007 ook van toepassing is op aanbieders van programmadiensten, kort gezegd: in het geval van programmadiensten niet alleen op het transport van de signalen maar ook op de contentdiensten. Dit komt er op neer dat een abonnee van een kabelexploitant in geval van een wijziging in dat gedeelte van de overeenkomst dat ziet op het content-deel van de overeenkomst, ook gebruik kan maken van zijn opzeggingsrecht.

beëindiging heeft willen geven aan de abonnee die van de aanbieder het recht heeft gekregen de voorgestelde wijziging te weigeren.⁷⁸ Een redelijke, door de wetsgeschiedenis ondersteunde, uitleg brengt echter mee dat in geval van een voor de abonnee gunstige wijziging, het beëindigingsrecht niet geldt, althans, rechtsgeldig kan worden beperkt.⁷⁹ ACM omschrijft dit als volgt: het beëindigingsrecht van art. 7.2 Tw geldt alleen voor een wijziging die ‘niet aantoonbaar in het voordeel’ is van de abonnee. Als een wijziging uit verschillende aanpassingen bestaat en minimaal één deel van de wijziging als niet aantoonbaar voordelig kan worden beschouwd voor enige abonnee, dan meent ACM dat die abonnee zijn contract moet kunnen ontbinden.⁸⁰

Opgemerkt zij dat ook een tarief een beding is, zodat de abonnee ook bij een voorgenomen tariefsverhoging het recht heeft de overeenkomst kosteloos te beëindigen. De Geschillencommissie Telecommunicatie heeft overwogen dat een tariefswijziging consequent en individueel aan de consument moet worden bekendgemaakt. De vermelding in een advertentie of op een website voldeed volgens de Geschillencommissie niet, de wijziging diende bijvoorbeeld op de factuur vermeld te worden.⁸¹ Dit geldt, volgens ACM, ook als het enkel inflatiecorrectie betreft.

Voorts is van belang te wijzen op de toepassing van art. 7.2 Tw in geval van een bundel. Stel een abonnee neemt televisie, internet en telefonie af, en de prijs van telefonie wordt verhoogd. Mag de abonnee dan zijn gehele overeenkomst opzeggen, of kan er een situatie ontstaan dat hij blijft zitten met de ongewijzigde televisie en internetdiensten? Volgens ACM dient in dat geval te worden gekeken of er sprake is van één overeenkomst, of waarbij er separate overeenkomsten zijn. In het eerste geval zou de abonnee in het voorbeeld zijn gehele overeenkomst (ten aanzien van alle drie de diensten) kunnen opzeggen. In het geval dat moet worden geoordeeld dat er separate overeenkomsten zijn, kan de abonnee alleen de overeenkomst opzeggen die, niet aantoonbaar in zijn voordeel, wordt gewijzigd.⁸²

Uiteindelijk heeft ACM, die art. 7.2 Tw in geval van overtreding dient te handhaven, het laatste woord (met, in geval van een opgelegde handhavingsmaatregel als een boete of last onder dwangsom, de mogelijkheid van bezwaar en beroep bij de rechter), maar aangenomen mag worden dat een aanbieder in de regel het oordeel van de Geschillencommissie zal volgen.

De ratio van deze ten opzichte van andere overeenkomsten afwijkende en strenge behandeling is niet altijd even duidelijk. De verplichting van art. 7.2

---

78 Memorie van Toelichting Telecommunicatiewet, *Kamerstukken II 2002/03*, 28851, 3 (hierna steeds: MvT Tw 2004), p. 13.

79 T&C Tw 2015, p. 300 e.v.

80 Beoordelingskader 2010 voor art. 7.2 van de Telecommunicatiewet (beëindigingsrecht bij wijziging overeenkomst), (OPTA/ACNB/2009/203604) zoals gewijzigd per 1 april 2013 (*Stcr.* 2013, 761), sub 2.

81 Geschillencommissie Telecommunicatie, ‘Tariefswijziging genoegzaam bekend maken’, geen datum, www.sgc.nl.

82 Beoordelingskader 2010 voor art. 7.2 van de Telecommunicatiewet (beëindigingsrecht bij wijziging overeenkomst), (OPTA/ACNB/2009/203604) zoals gewijzigd per 1 april 2013 (*Stcr.* 2013, 761), sub 11.

Tw geldt zowel ten aanzien van consumenten als ten aanzien van zakelijke gebruikers.

Wanneer een aanbieder de overeenkomsten met zijn klanten overdraagt aan een andere aanbieder, dan wijzigt voor de klant hiermee de overeenkomst. Volgens de Hoge Raad kan de wederpartij ook zonder een duidelijke verklaring hebben ingestemd met overgang van de rechten en verplichtingen uit een overeenkomst.⁸³ Zie echter ook art. 6:236 onder e BW.

Beëindiging overeenkomst

Veel voorkomende bedingen met betrekking tot het einde van de overeenkomst zijn:

Opschorting en ontbinding/beëindiging na wanprestatie van de eindgebruiker

De aanbieder kan rechtsgeldig in algemene voorwaarden bepalen dat de overeenkomst of de dienstverlening kan worden ontbonden of beëindigd bij wanbetaling van de eindgebruiker/consument. In de algemene voorwaarden wordt vaak bepaald dat bij ontbinding of het eindigen van de overeenkomst wegens wanbetaling alle vorderingen van de aanbieder onmiddellijk opeisbaar worden. De aanbieder zal er met name belang bij hebben de resterende abonnementstermijnen te incasseren als de minimumduur van overeenkomst nog niet is verstreken en de aanbieder zijn investeringen (bijvoorbeeld goedkope/‘gratis’ telefoon, lagere abonnementsprijs dan bij een korter durend abonnement en vaste kosten) nog niet heeft kunnen terugverdienen, laat staan winst heeft kunnen maken.

Het Landelijk Overleg van Voorzitters van Civiele en Kantonsectoren (LOVCK) meent in haar rapport getiteld ‘Ambtshalve toepassing II’ dat de bepalingen in algemene voorwaarden die tot betaling van alle resterende abonnementstermijnen leiden als onredelijk bezwarende boetebedingen kunnen worden gekwalificeerd, en de vaak subsidiair door de aanbieder gevorderde schade op landelijk uniforme wijze dient te worden berekend.⁸⁴ Uitgangspunt van deze rekenmethode is dat vanwege het boetekarakter van onmiddellijke opeisbaarheid de schadevergoeding dient te worden begroot op de helft van het onbetaald gebleven belcomponent. Deze methode kan direct worden toegepast bij ‘sim only’-abbonementen (een abonnementen zonder (‘gratis’) toestel). Voor abonnementen inclusief een ‘gratis’ telefoon kan, indien in de overeenkomst de waarde van het toestel is overeengekomen, en aan de eisen van de regeling van koop op afbetaling is voldaan, de schadevergoeding – kort samengevat – als volgt worden vastgesteld: restant toestelwaarde + helft van onbetaalde maandelijkse belcomponenten. Wanneer bij het aangaan van de overeenkomst de waarde van het toestel niet in de overeenkomst is bepaald, kan de schadevergoeding worden begroot door bij de totale abonnementsprijs een bedrag dat bedoeld was voor het toestel (overeenkomstig de door de telecomprovider opgegeven waarde)

---

⁸³ HR 23 april 1999, ECLI:NL:HR:1999:ZC2897, NJ 1999/497 (Kool/Aegon).

⁸⁴ Het rapport is te vinden op www.rechtspraak.nl.

op de vordering in mindering te brengen. De schadevergoeding wordt dan begroot op de helft van het resterende onbetaalde 'belcomponent'.

Voor KPN, als aanbieder van de 'universele telefoniedienst',⁸⁵ geldt echter een aantal beperkingen bij het uitoefenen van dergelijke rechten in geval van wanbetaling. Op grond van art. 2.5 RUDE dient deze bij wanbetaling slechts die maatregelen te nemen die in verhouding staan tot de ernst van de wanbetaling, steeds na genoegzame vooraankondiging van de maatregelen. Bestaat wanbetaling slechts voor een deel van de verleende diensten, dan strekt een eventuele maatregel van beperking van de dienstverlening zich slechts uit tot dat gedeelte van de diensten waarvoor de betalingsachterstand bestaat.

Opzegging door de abonnee

Per 1 juli 2009 is art. 7.2a aan de Tw toegevoegd, op grond waarvan aanbieders van communicatiediensten één maand opzegtermijn moeten bieden aan consumenten. Voor contracten met een onbepaalde contractduur kan de consument dit contract altijd opzeggen met één maand opzegtermijn. Een contract met een bepaalde tijd kan door de consument pas na afloop van de eerste contractperiode worden opgezegd met één maand opzegtermijn. Los van het bovenstaande geldt dat een bepaling inhoudende dat opzegging op een bepaald moment moet plaatsvinden, een bepaling die de mogelijkheid uitsluit of beperkt om het contract op te zeggen op dezelfde wijze als het is aangegaan en een bepaling die een opzegtermijn bevat die langer is dan de termijn waarop de aanbieder de overeenkomst kan opzeggen is respectievelijk wordt vermoed onredelijk bezwarend te zijn (art. 6:236 onder r, 6:236 onder o respectievelijk 6:237 onder l BW). De aanbieder die een dergelijk beding in zijn algemene voorwaarden opneemt, loopt derhalve het risico dat de abonnee, die tevens consument is, het beding kan (laten) vernietigen.

Ontbinding door de abonnee

Als onredelijk bezwarend wordt aangemerkt een in algemene voorwaarden opgenomen beding dat de bevoegdheid tot ontbinding van de overeenkomst door een consument uitsluit of beperkt (art. 6:236 onder b BW). Deze bepaling is vooral relevant voor eventueel in de algemene voorwaarden voorkomende beperkingen van de mogelijkheden om in geval van wanprestatie te ontbinden. Als de consument dan alleen mag 'beëindigen' en niet mag ontbinden, kan al sprake zijn van een beperking, als daarmee beoogd of bewerkstelligd wordt dat geen ongedaanmakingsverbintenissen ontstaan. Zie voor ongedaanmakingsverbintenissen echter ook art. 6:272 BW voor reeds geleverde communicatiediensten, die naar hun aard niet ongedaan kunnen worden gemaakt en waarvoor een waardevergoeding in de plaats treedt.

Soms kan deze ontbinding ook gerechtvaardigd zijn wegens de geringe kwaliteit van de dienst, zelfs al kan de ongestoorde werking niet worden gegarandeerd. In de rechtspraak is wel aanvaard dat een mobiele beller die een overeenkomst voor

---

⁸⁵ Zie art. 20.1 Tw.

een jaar had afgesloten, die overeenkomst tussentijds mocht ontbinden wegens structureel slecht bereik.⁸⁶

Het opeisbaar worden van resterende abonnementsvergoedingen bij een voortijdig einde van de abonnementsovereenkomst is wel als boete aangemerkt.⁸⁷ Wat er verder van deze kwalificatie zij, aanbieders van telecommunicatiediensten zullen er verstandig aan doen om – met name in geval van zakelijk gebruik, waar de financiële belangen behoorlijk kunnen oplopen – in de overeenkomst of in de algemene voorwaarden uitdrukkelijk op te nemen dat, naast opeisbaarheid van de resterende abonnementstermijnen, het recht om de daadwerkelijk geleden schade te vorderen, blijft bestaan (of een generieke bepaling met soortgelijke gevolgen). Anders bestaat wellicht het risico dat dit recht niet bestaat, gelet op art. 6:92 lid 2 BW.

Geschillen

Algemene voorwaarden die gebruikt worden bij overeenkomsten met consumenten bevatten voor aanbieders van openbare telefoniediensten⁸⁸ verplicht een bepaling die een Geschillencommissie bevoegd verklaart geschillen tussen aanbieder en consument te behandelen, zie art. 7.1 en 12.1 Tw. Aanbieders van openbare telefonie hebben de keuze om zich aan te sluiten bij de Geschillencommissie Telecommunicatie of bij de Geschillencommissie Elektronische Communicatiediensten om aan deze verplichting te voldoen.

Daarnaast zijn vrijwel alle andersoortige aanbieders (in het bijzonder ISP's) aangesloten bij de Geschillencommissie Elektronische Communicatiediensten, waaronder de grootste kabelexploitanten.

Op bovenstaande wijze is voorzien in laagdrempelige en goedkope geschillenbeslechting, in de vorm van bindende advisering.⁸⁹ Overigens kunnen consumenten niet verplicht worden hun klacht daadwerkelijk aan de Geschillencommissie voor te leggen. De consument kan er voor kiezen zijn klacht direct voor te leggen aan de burgerlijke rechter.⁹⁰ Zie in dit verband overigens ook art. 6:236 onder n BW. Bovendien heeft de ACM een zelfstandige handhavingsbevoegdheid op grond van hoofdstuk 15 Tw.

Aanbieders kunnen voorts, jegens elkaar, geschillen aanhangig maken bij ACM, doch de onderwerpen daarvan zijn niet onbeperkt, zie art. 12.2 lid 1 en 2 Tw. De omvang van ACM's geschillenbeslechtende bevoegdheden, en de maatregelen die zij aan die aanbieders kan opleggen is onderwerp van complexe regels en jurisprudentie, en gaat het bestek van deze behandeling te buiten. Consumenten

86 Rb. Haarlem (sector kanton) 27 oktober 2005, ECLI:NL:RBHAA:2005:AU5683.

87 Zie Ktr. Zaandam 12 maart 1998, TvC 1999, nr. 1, p. 53-55.

88 Dat wil zeggen: vaste telefonie, mobiele telefonie, en ingevolge art. 3.4 BUDE ook semafoondiensten, telexdiensten en carriërdiensten (CPS en CS).

89 Voor meer informatie over de Geschillencommissie Telecommunicatie zie: www.sgc.nl. Via deze website zijn ook uitspraken van de Geschillencommissie te raadplegen.

90 MvT Tw 2004, p. 60.

kunnen op grond van art. 12.9 Tw klagen over de uitvoering van bepaalde verplichtingen van aanbieders.

Voorts kan er nog op worden gewezen dat ACM een soort ‘centraal meldpunt’ voor spam heeft gecreëerd. Via www.spamklacht.nl kan uiterst laagdrempelig bij ACM melding worden gedaan van een ongevraagde elektronische communicatie. Daarbij wordt wel opgemerkt dat ACM wettelijk niet ertoe is gehouden om naar aanleiding van iedere melding een onderzoeks- of handhavingstraject te starten.

Andere veelvoorkomende bedingen in algemene voorwaarden

Regelmatig treft men in de communicatiesector bedingen aan die het gebruik door de afnemer van apparatuur of voorzieningen van de dienstenaanbieder regelen. Het gaat dan om het gebruik van bijvoorbeeld modems, routers, decoders, SIM-kaarten voor mobiele telefonie of Smart Cards voor digitale televisie. In dat geval worden de algemene voorwaarden aangevuld met huur- en bruikleenbepalingen, in combinatie met de nodige zorgverplichtingen.

Ook bepalingen die overlast voor de netwerkbeheerder of andere gebruikers proberen in te dammen zijn gangbaar. Dan gaat het om bepalingen die het doorbreken van netwerk- of computerbeveiligingen (‘hacken’) verbieden, het verzenden van ongevraagde e-mails aan banden leggen (met name de reacties van ontvangers kan wel eens tot netwerkbelasting leiden),⁹¹ en de overbelasting van netwerken en de verspreiding van virussen, onrechtmatige of illegale inhoud tegengaan. Uiteraard dienen ook afspraken met eindgebruikers gemaakt te worden met betrekking tot intellectuele eigendomsrechten en het gebruik van software.

26.9 Toezicht

ACM oefent sectorspecifiek toezicht uit op de telecommunicatiesector en kan tegen overtreding van het bij of krachtens de Tw gestelde (met uitzondering van enkele, veelal aan de Minister van EZ voorbehouden onderwerpen⁹²) handhavend optreden. ACM heeft daarvoor het gebruikelijke bestuursrechtelijke instrumentarium tot haar beschikking: zij kan een last onder bestuursdwang, of dwangsom, opleggen, wegens niet naleving van de bij of krachtens de Tw geldende regels,⁹³ en bij stelselmatige overtreding ook een verbod tot het aanbieden van de communicatiedienst uitvaardigen.⁹⁴ ACM kan ook voor de overtreding van bepaalde, in de Tw genoemde, overtredingen een boete opleggen, waarvan de hoogte varieert, afhankelijk van de ernst van de overtreding (met een maximum van 10% van de jaaromzet).⁹⁵ ACM zal ook het

91 Zie ook het spamverbod ex art. 11.7 Tw. Voor meer achtergrondinformatie zie o.m. Schaub 2004.

92 Zoals het toezicht op frequentiegebruik (H3 Tw), alsmede toezicht op de naleving van aftapverplichtingen (H13 Tw).

93 Art. 15.2 lid 2 Tw jo. 15.1 lid 3 Tw.

94 Zie art. 15.2a lid 2 Tw.

95 Art. 15.4 lid 2 en 3 Tw.

bestuursorgaan zijn dat verantwoordelijk wordt voor toezicht op en handhaving van de Open Internet en Roaming-verordening.

ACM kan zelfstandig optreden maar ook interveniëren na klachten van eindgebruikers. Ter illustratie het veelvuldig optreden van ACM tegen ‘spammers’, aan wie ACM niet aarzelt boetes van honderdduizenden euro’s op te leggen.⁹⁶

De Autoriteit Persoonsgegevens (AP), tot slot, ziet toe op de naleving van de privacyregels en is bevoegd tot het toepassen van bestuursdwang en tot het opleggen van bestuurlijke boetes.⁹⁷ Opgemerkt zij dat ook de Autoriteit Persoonsgegevens bevoegd gezag kan zijn tot handhaving van de Tw. Dit betreft uitsluitend art. 11.3a Tw, dat kort gezegd de meldplicht datalekken voor aanbieders van elektronische communicatiediensten regelt.

Het algemene contractenrecht en het algemene consumentenrecht worden echter, zo blijkt uit het voorgaande, ruimhartig aangevuld met bijzondere, sectorspecifieke regelgeving.

*Met dank aan E. Weijtmans (NautaDutilh N.V.) en T. Beetstra (Bird & Bird LLP). De auteurs dragen dit stuk op aan mr. J.J. Allen die op 17 juli 2014 met zijn gezin om het leven kwam bij de vliegramp met de MH17.

---

⁹⁶ In oktober 2013 heeft ACM een boete van EUR 810.000 opgelegd aan Daisycon B.V. voor overtreding van het spamverbod uit art. 11.7, lid 1 en 4 Tw. Dit laat zien dat het overtreden van spamverbod grote financiële gevolgen kan hebben. Zie Besluit van ACM 4 oktober 2013, zaaknr. 13.0151.32 (Daisycon B.V.), te vinden op www.acm.nl.

⁹⁷ Zie art. 65, 66 e.v. Wet bescherming persoonsgegevens (Wbp).

Verkort aangehaalde literatuur

101 praktijkvragen

101 praktijkvragen nieuw BW, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1992.

Aarts 1991

C.C.J. Aarts, 'Enkele opschortingsrechten in algemene voorwaarden getoetst aan de criteria van het NBW', in: W.C.L. van der Grinten e.a. (red.), *Onderneming en nieuw burgerlijk recht*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1991, p. 301 e.v.

Abas 1970/1971

P. Abas, *NJB* 1970, p. 1454-1457 alsook *NJB* 1971, p. 73-74.

Abas 2007

P. Abas, 'Bewijsvermoeden bij oneigenlijk gebruik van verzekering', *NTHR* 2007-3, p. 115-118.

Van Aerde 2009

A.M. Van Aerde, 'Europees recht en het stelsel van art. 24 en 25 Rv', *MvV* 2009, p. 133-141.

Allen 1999

J.J. Allen, 'De consument en de opmars van de mobiele telefonie. De opzeggmogelijkheden van mobiele telefonie-abonnementen nader getoetst', *TVC* 1999, nr. 3, p. 153-161.

Ambtshalve toepassing 2010

Ambtshalve toepassing van Europees consumentenrecht, Rapport van de LOVCK werkgroep Ambtshalve toetsing, februari 2010, te vinden op www.rechtspraak.nl/ naar de rechter/landelijke regelingen/civiel en kanton.

Ancery en Krans 2009

A.G.F. Ancery en H.B. Krans, 'Ambtshalve toepassing van Europees consumentenrecht', *RMThemis* 2009, p. 191-200.

Ancery en Wissink 2010

A.G.F. Ancery en M.H. Wissink, 'ECJ 4 June 2009, Pannon GSM Zrt. v. Erzsébet Sustikné Györfi', *European Review of Private Law* 2010.

Arisz en Kamphuisen 1994

F.H.A. Arisz en J.G.C. Kamphuisen, *Advies aansprakelijkheid d.d. 16 mei 1994*, uitgave: Nederlandse orde van advocaten.

Asser, *Bewijslastverdeling* (BPP nr. 3) 2004

W.D.H. Asser, *Bewijslastverdeling* (Burgerlijk Proces & Praktijk nr. 3), Deventer: Kluwer 2004 (ook online).

Asser/Abas 5-IIA 2004

P. Abas, *Mr. C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 5. Bijzondere overeenkomsten. Deel IIA. Huur*, Deventer: Kluwer 2004.

Asser/Abas 5-IIA 2007

P. Abas, *Mr. C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 5. Bijzondere overeenkomsten. Deel IIA. Huur*, Deventer: Kluwer 2007 (ook online).

Asser/Clausing & Wansink 5-VI 2007

P. Clausing & J.H. Wansink, *Mr. C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 5. Bijzondere overeenkomsten. Deel VI. De verzekeringsovereenkomst*, Deventer: Kluwer 2007 (ook online).

Asser/Hartkamp 3-I* 2008

A.S. Hartkamp, *Mr. C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 3. Vermogensrecht algemeen. Deel I. Europees recht en Nederlands vermogensrecht*, Deventer: Kluwer 2008/34.

Asser/Hartkamp & Sieburgh 6-I* 2008

A.S. Hartkamp & C.H. Sieburgh, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 6. Verbintenissenrecht. Deel I*. De verbintenis in het algemeen*, Deventer: Kluwer 2008 (ook online).

Asser/Hartkamp & Sieburgh 6-II* 2009

A.S. Hartkamp & C.H. Sieburgh, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 6. Verbintenissenrecht. Deel II*. De verbintenis in het algemeen*, Deventer: Kluwer 2009 (ook online).

Asser/Hartkamp & Sieburgh 6-III* 2010

A.S. Hartkamp & C.H. Sieburgh, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 6. Verbintenissenrecht. Deel III*. Algemeen overeenkomstenrecht*, Deventer: Kluwer 2010 (ook online).

Asser/Hijma 5-I 2007

Jac. Hijma, *Mr. C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 5. Bijzondere overeenkomsten. Deel I. Koop en ruil*, Deventer: Kluwer 2007 (ook online).

Asser/Tjong Tjin Tai 7-IV* 2009

T.F.E. Tjong Tjin Tai, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 7. Bijzondere overeenkomsten. Deel IV. Opdracht, incl. de geneeskundige behandelingsovereenkomst en de reisverzekering*, Deventer: Kluwer 2009 (ook online).

Asser/Vranken *Algemeen deel*** 1995

J.B.M. Vranken, *Mr. C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. Algemeen deel*** , Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1995 (ook online).

Bakels 1996

F.B. Bakels, 'Vloeiend verbintenissenrecht', *RMThemis* 1996, p. 42-56.

Bakker 2001

Sj.S. Bakker, 'Modelvoorwaarden', in: H.D. Stout en R.J.B. Bergamin (red.), *Recht op spanning*, Utrecht: Lemma 2001, p. 133-141.

Von Bar en Clive, DCFR 2009

Ch. von Bar en E.M. Clive, *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full Edition*, München: Sellier 2009.

Barendrecht 1991

J.M. Barendrecht, 'Toepasselijkheid van algemene voorwaarden onder het Nieuwe BW: een nieuw regime', in: *Practicum Nieuw BW, BW-krant jaarboek 1991*, Arnhem: Gouda Quint 1991.

Bauw en Hartendorp 2005

E. Bauw en R.C. Hartendorp, 'Kantonrechter of geschillencommissie in consumptenzaken: de feiten op een rij', *NJB* 2005, p. 2304 e.v.

Beale 2004

H.G. Beale (ed.), *Chitty on contracts*, Londen 2004 (29^e druk).

Van der Beek, *diss.* 1992

H.L. van der Beek, *Overgangsrecht nieuw Burgerlijk Wetboek* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 1992, p. 59-61 en 98 e.v.

Beenders 2006

D.J. Beenders, 'Toetsing boetebedingen; verhouding tussen art. 6:233 onder a BW en art. 6:94 lid 1 BW', *MvV* 2006, p. 194-200.

Beenders en Van Mierlo 2007

D.J. Beenders, A.I.M. van Mierlo, 'Enige (juridische) kanttekeningen bij het wetsvoorstel betreffende de beperking van stilzwijgende verlenging van consumentenovereenkomsten', *WPNR* 6719 (2007), p. 635-642.

Benecke en Pils 2005

M. Benecke en M.J. Pils, 'Der Arbeitsvertrag als Verbrauchervertrag', *ZIP* 2005, p. 1956 e.v.

Van den Berg 1996

M.A.M.C. van den Berg, 'Verdeling van aansprakelijkheden en risico's bij moderne bouwcontractvormen', in: M.A.M.C. van den Berg en C.E.C. Jansen (red.), *De ontwerpende bouwer. Over turnkey- en design & build-contracten*, Deventer: Tjeenk Willink 1996, p. 59-96.

Van den Berg 1998

Jochem van den Berg, 'De consument en de opmars van de mobiele telefonie. Opzeggemogelijkheden van mobiele telefonie-abonnementen wettelijk getoetst', *TVC* 1998, nr. 3, p. 89-102.

Van den Berg en Jansen 2001

M.A.M.C. van den Berg en C.E.C. Jansen, 'De UAV-GC 2000: plaatsbepaling en verantwoordelijkheid van partijen', *BR* 2001, p. 634-645.

Ten Berg-Koolen 1991

J. ten Berg-Koolen, 'De geschillencommissies voor consumentenzaken en de beginselen van behoorlijk procesrecht', *NJB* 1991, p. 1231-1233.

Berkvens e.a. 1989

J.M.A. Berkvens, J.J. Borking, C.F. van Geest, N.J. Rinkel, H.A. van de Schraaf en G.P.V. Vandenberghe, *Achter de schermen van automatiseringscontracten*, Alphen aan den Rijn: Samson H.D. Tjeenk Willink 1989 (2^e druk).

Berkvens 1993

J.M.A. Berkvens, 'Vierde generatie Cossovoorwaarden', *Computerrecht* 1993/4, p. 171-173.

Berkvens en Kuus 2003

J.M.A. Berkvens en A.H.J. Kuus, 'Fenitvoorwaarden 6, the next generation?', *Computerrecht* 2003/6, p. 346-349.

Bertrams 2002

R.I.V.F. Bertrams, 'Een internationale koopovereenkomst: de verhouding tussen uniform, nationaal en "partij" recht', *NIPR* 2002, p. 142-145.

Bertrams 2007

R.I.V.F. Bertrams, 'Aanpassing van de kredietovereenkomst, pauliana en art. 20 Algemene Bankvoorwaarden', *TvI* 2007, p. 127-136.

Bertrams 2009a

R.I.V.F. Bertrams, 'Beëindiging van krediet en andere maatregelen door de bank in een tijd van de kredietcrisis', *FIP* 2009, p. 210-218.

Bertrams 2009b

R.I.V.F. Bertrams, *Koop* (Praktijkreeks IPR nr. 12), Apeldoorn-Antwerpen: Maklu 2009 (tweede herziene druk).

Bertrams en Kruisinga 2007

R.I.V.F. Bertrams en S.A. Kruisinga, *Overeenkomsten in het internationaal privaatrecht en het Weens Koopverdrag*, Deventer: Kluwer 2007 (derde druk).

Bertrams en Kruisinga 2010

R.I.V.F. Bertrams en S.A. Kruisinga, *Overeenkomsten in het internationaal privaatrecht en het Weens Koopverdrag* (Recht en Praktijk nr. CA9), Deventer: Kluwer 2010 (vierde druk).

Bethlem 2006

Ch.E. Bethlem, *TVC* 2006, p. 1.

Van Beuge 2003

M.J.J. van Beuge, 'Artikel 26a Elektriciteitswet 1998: een vreemde eend die vooralsnog niet bijt', *NTE* 2003, p. 150-151.

Van Beukering-Rosmuller 1993

E.J.M. van Beukering-Rosmuller, *De expeditie-overeenkomst*, Arnhem: Gouda Quint 1993.

Bitter 2001

J.W. Bitter, 'Wat is dat voor ding? Enige bespiegelingen over de indeling van elektriciteit in de bestaande categorieën van het Nederlandse goederenrecht', in: M.M. Roggenkamp en J.A.M. Bos (red.), *Energieliberatisatie in Nederland. Op koers?*, Antwerpen: Intersentia 2001, p. 125-132.

BIZA 1989

Janssen en Verkade, *Programmatuurcontracten van het Ministerie van Binnenlandse Zaken*, Samsom H.D. Tjeenk Willink 1989 (losbladig).

BIZA 1991

Janssen, Rinzema en Verkade, *Modelcontracten automatisering*, Alphen aan den Rijn: Samsom H.D. Tjeenk Willink 1991 (losbladig).

Bloembergen 1969

A.R. Bloembergen, *BR* 1969, p. 362.

Blom 2002

A. Blom, *AV&S* 2002/6, p. 190.

Blom, *diss.* 2006

A. Blom, *Causaliteit in het verzekeringsrecht* (diss. Rotterdam), Deventer: Kluwer 2006.

Boer 1990

A.N.A.G. Boer, *Beslechting van consumentengeschillen*, Deventer (1990).

De Boer 2001

J. de Boer, 'Het NBW in de West', *NJB* 2001, p. 293, e.v.

Boersma 2005

B.A. Boersma, 'Pensioenfondsen DSM-Chemie/Fox: een andere kijk op de uitleg van pandakten, hypotheekakten en abstracte bankgarantie', *V&O* 6 mei 2005, nr. 5, p. 42-45.

Böhmer 1999

L. Böhmer, 'Exonereert de advocaat verkeerd?', *Adv.bl.* 1999/2, p. 7-9.

Bollen 2008

C. Bollen, 'Verweermiddelen tegen exonerationen in algemene voorwaarden die derdenwerking hebben', *RMThemis* 2008, p. 57-69.

Van Boom 1996

W.H. van Boom, 'Kringloopgedachten', *WPNR* (1996) 6235.

Van Boom 2006a

W.H. van Boom, 'Wet handhaving consumentenbescherming: de Consumentenautoriteit staat voor de deur', *TVC* 2006, p. 37.

Van Boom 2006b

W.H. van Boom, 'Financiële toezichtwetgeving en nietige overeenkomsten', *VrA* 2006-1, p. 5-36.

Van Boom 2010

W.H. van Boom, 'Kroniek Energie en Water', *TVC* 2010, nr. 1, p. 3-19.

Boot, *ArbeidsRecht* 2004/8-9

G.C. Boot, 'Voor een appel en een ei: DSM/Fox', *Arbeidsrecht* 2004/8-9, p. 50-56.

Botter 1996

R.J. Botter, *TVVS* 1996, p. 130-131.

Boukema, *diss.* 1966

C.A. Boukema, *Civielrechtelijke samenloop* (diss. Leiden), Zwolle: Tjeenk Willink 1966.

Ten Braak 2008

J.W.L.M. ten Braak, 'Verjaring', in: *Verzekeringsrecht praktisch belicht*, Deventer: Kluwer 2008, p. 279-306 (2^e druk).

Breedveld-de Voogd 2002

C.G. Breedveld-de Voogd, 'De uitleg van de akte van levering bij de overdracht van een onroerende zaak', *RMThemis* 2002/5, p. 244-255.

Van Breevoort en Van der Sanden 2005

J. van Breevoort en P. van der Sanden (red.), *Huurrecht woonruimte*, Den Haag: SDU 2005.

Van Breevoort en Van der Sanden 2009

Van Breevoort en Van der Sanden (red.), *Huurrecht woonruimte*, Den Haag: SDU 2009.

Brenninkmeijer 1996

A.F.M. Brenninkmeijer, 'Mistbanken in het recht', *WPNR* (1996) 6238.

Breukers 1987

B.J. Breukers, 'Art. 1376 BW en de sinaasappels HR 20 juni 1986, NJ 87, 35 (I en II)', *WPNR* 5851 en 5852 (1987), p. 639-643 en 659-666.

Van den Brink 1998

V. van den Brink, *RMThemis* 1998, p. 72-73.

Broekema-Engelen 1988

B.J. Broekema-Engelen, 'Het omzeilen van een exoneratie geblokkeerd', *Bb* 1988, p. 205-206.

Brummelhuis 2005

L.E. Brummelhuis, 'Van Bommel/Ruijgrok anno 2005', *Executief* 2005, p. 131-133.

Brunner 1985

C.J.H. Brunner, 'Het beroep op contractuele exoneratiebedingen door en tegen derden', *WPNR* (1985) 5733, p. 230 e.v.

Buijs 1992

S.G.M. Buijs, 'Statuten, reglementen en besluiten beschouwen als algemene voorwaarden?', *TVVS* 1992, p. 148 e.v.

Bunte 1996

H.J. Bunte, *DB* 1996, p. 1389 e.v.

Van der Burgh 2010

B.B. van der Burgh, 'Algemene Bankvoorwaarden: een geslaagde verjongingskuur', *FIP* 2010, p. 12-17.

Busch en Grundmann-Van de Krol, *Handboek beleggingsondernemingen* (O&R nr. 51) 2009

D. Busch en C.M. Grundmann-Van de Krol, *Handboek beleggingsondernemingen* (Onderneming en recht nr. 51), Deventer: Kluwer 2009.

Busch en Hondius 2000

D. Busch en E.H. Hondius, 'Een nieuw contractenrecht voor Europa: de Principles of European Contract Law vanuit Nederlands perspectief', *NJB* 2000, p. 837-848.

Busch e.a. 2002

D. Busch e.a. (red.), *The Principles of European Contract Law and Dutch Law*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2002.

Cauffman c.s. 2009

C. Cauffman, M. Faure, T. Hartlief, *Harmonisatie van het consumentencontractenrecht in Europa: consequenties voor Nederland* (eindrapport in opdracht van WOCD), Maastricht 2009.

Cauffman, *NTBR* 2010

C. Cauffman, 'Op naar een succesvolle redding van het richtlijnvoorstel consumentenrechten? Een bespreking van de ontwerpnota van de Commissie met betrekking tot de draagwijdte van het richtlijnvoorstel en zijn verhouding tot andere gemeenschapswetgeving', *NTBR* 2010, p. 44-51.

Cauffman, *NTBR* 2010/3

C. Cauffman, 'Efficiënt handhaven van consumentenrechten', *NTBR* 2010/3, p. 78 e.v.

Cecua 1984

Computercontracten, Modelvoorwaarden voor de aankoop van computerapparatuur, samengesteld door de Cecua, Brussel: E. Bonnechere, ASAB-VEBI 1984.

Cecua 1990

N.J. Rinkel, *Modelvoorwaarden voor onderhoud aan computerapparatuur, Samengesteld door de werkgroep 'Modelvoorwaarden onderhoud' van de Nederlandse Vereniging van Computergebruikers (COMGE)*, Alphen aan den Rijn/Brussel: Samsom H.D. Tjeenk Willink 1990.

Chao-Duivis 1984

M.A.B. Chao-Duivis, 'Enkele standaardvoorwaarden in de bouw vergeleken met het wetsontwerp Algemene Voorwaarden', *BR* 1984, p. 798.

Chao-Duivis 2008

M.A.B. Chao-Duivis, *Algemene voorwaarden in de bouw*, Den Haag: Instituut voor Bouwrecht 2008.

Chao-Duivis 2010

M.A.B. Chao-Duivis, 'Algemene voorwaarden', in: M.A.M.C. van den Berg, A.G. Bregman, M.A.B. Chao-Duivis en H. Langendoen (red.), *Bouwrecht in kort bestek*, Deventer: Kluwer 2010 p. 205-220.

Chao-Duivis, *BR* 2004

M.A.B. Chao-Duivis, 'Ontwikkelingen in de bouw-arbitrage: Aanbestedings- en consumentengeschillen', *BR* 2004, p. 216-232.

Chao-Duivis, *BR* 2004

M.A.B. Chao-Duivis, 'Uitkomst van de bijeenkomst van de Arbitrage Expert Meeting', *BR* 2004, p. 233.

Chao-Duivis en Koning 2001

M.A.B. Chao-Duivis en A.Z.R. Koning, *Veranderende rollen. Een inleiding in nieuwe contractvormen in de bouw*, Deventer: Kluwer 2001.

Chen, *Computerrecht* 2009/6

Tsong Ho Chen, 'Wezenlijke wijzigingen van ICT-overeenkomsten en het aanbestedingsrecht', *Computerrecht* 2009/6, p. 248-253.

Cherednychenko en Grosheide, *Contracteren* 2005/3

O.O. Cherednychenko en F.W. Grosheide, *Contracteren* 2005/3, p. 74 e.v.

Christiaans en Van Wechem 1997

C.R. Christiaans en T.H.M. van Wechem, 'Toepasselijkheid van algemene voorwaarden en het Weens Koopverdrag', in: B. Wessels en T.H.M. van Wechem (red.), *Contracteren in de internationale praktijk, deel III* (Recht en Praktijk nr. 102), Deventer: Kluwer 1997, p. 12.

Claringbould 2005

M.H. Claringbould, 'Algemene Voorwaarden in de logistiek (deel II)', *Tijdschrift Vervoer en Recht*, oktober 2005, afl. 8, p. 201-206.

Clausing 1990

P. Clausing, *Verzekeren en vertrouwen* (afscheidsrede Amsterdam UvA), Deventer: Kluwer 1990.

Clausing 1997

P. Clausing, 'Onduidelijke verzekeringsvoorwaarden', in: *Cahen-bundel*, Deventer: Gouda Quint 1997.

Contractenrecht VII

Contractenrecht, hoofdstuk VII, Standaardcontracten, bewerkt door E.H. Hondius, Deventer (losbladig; afgesloten in 1996).

Cortenraad 1990

W.H.F.M. Cortenraad, 'Rechterlijke toetsing van vervalbedingen in verzekeringsovereenkomsten', *TVC* 1990, p. 190-202.

Croes 2006

A.L. Croes, 'Enkele kanttekeningen bij de algemene consumentenvoorwaarden van drie makelaarsorganisaties', *TVC* 2006-4, p. 113-120.

Cseres, *diss.* 2004

K.J. Cseres, *Competition law and consumerprotection: a love-hate relationship* (diss. Utrecht), 2004.

Damminga 2007

S.R. Damminga, 'De richtlijn oneerlijke bedingen in consumentenovereenkomsten', in: A.S. Hartkamp, C.H. Sieburgh & L.A.D. Keus (red.), *De invloed van het Europese recht op het Nederlandse privaatrecht, Deel II. Bijzonder Deel* (Onderneming en Recht nr. 42-II), Deventer: Kluwer 2007.

Dammingh 2006

J.J. Dammingh, 'Het recht op courtage van de makelaar bij voortijdige beëindiging van de opdracht', *TVC* 2006, p. 76-81.

Dammingh 2009

J.J. Dammingh, 'Non-conformiteit en de NVM-koopakte', *TVC* 2009, p. 120-128.

Demuyneck 1997

Inge Demuyneck, 'De wet van 3 april 1997 betreffende oneerlijke bedingen in overeenkomsten tussen beoefenaren van vrije beroepen en hun cliënten: much ado about nothing?', *Rechtskundig Weekblad* 61/37 en 38 van 16 en 23 mei 1998.

Demuyneck, *diss.* 2000

Inge Demuyneck, *De inhoudelijke controle van onrechtmatige bedingen* (diss. Gent), 2000.

Dommering 1999

E.J. Dommering, N.A.N.M. van Eijk, J.A.M. Nijhof en M.L. Verberne, *Handboek telecommunicatierecht. Inleiding tot het recht en de techniek van de telecommunicatie*, Den Haag 1999.

Dorhout Mees 2005

T.J. Dorhout Mees, 'Tegen genot ener premie', in: P.J.M. Drion e.a. (red.), *Het nieuwe verzekeringsrecht. Titel 7.17 belicht* (Serie Verzekeringsrecht), Deventer: Kluwer 2005, p. 55-78.

Dorhout Mees 2006

T.J. Dorhout Mees, 'Van rode draden en bedingen die voorbijgaan', in: N. van Tiggele-van der Velde, J.G.C. Kamphuisen & B.K.M. Lauwerier (red.), *Van draden en daden. Opstellen aangeboden aan prof. mr. J.H. Wansink* (Wansinkbundel; Serie Verzekeringsrecht), Deventer: Kluwer 2006, p. 171-190.

Dorhout Mees, *diss.* 1996

T.J. Dorhout, *De CAR-verzekering* (diss. Rotterdam), Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1996.

Dozy en Jacobs 1994

R.A. Dozy en Y.A.M. Jacobs, *Hoofdstukken Huurrecht*, Arnhem: Gouda Quint 1994.

Dozy en Jacobs 1999

R.A. Dozy en Y.A.M. Jacobs, *Hoofdstukken Huurrecht*, Arnhem: Gouda Quint 1999 (2^e druk).

Drion 2000

C.E. Drion, 'Consumentenbescherming bij E-commerce: een (dreigende) wassen neus?', *Contracteren* 2000-2, p. 35.

Drion 2005

P.J.M. Drion, 'Verjaring', in: P.J.M. Drion e.a. (red.), *Het nieuwe verzekeringsrecht. Titel 7.17 belicht* (Serie Verzekeringsrecht), Deventer: Kluwer 2005, p. 87-94.

Drion, *Contracteren* 2007

C.E. Drion, 'Een pamflet voor het fundamenteel op de schop nemen van onze regelgeving over algemene voorwaarden', *Contracteren* 2007, p. 1-4.

Drion, *NJB* 2006

C.E. Drion, 'Ongewenste ontwikkelingen in het aanbestedingsrecht', *NJB* 2006, p. 303.

Drion, Stuurman en Wefers Bettink 2003

Drion, Stuurman en Wefers Bettink (red.), *Internet en e-commerce* (Serie Boom modellen en commentaar nr. 2), Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2003.

Drion en Van Wechem 2002

C.E. Drion en T.H.M. van Wechem, 'Kroniek van het vermogensrecht', *NJB* 2002/10, p. 439.

Drion en Van Wechem, *NJB* 2006

C.E. Drion en T.H.M. van Wechem, 'Proportionele redelijkheid en billijkheid', *NJB* 2006, p. 567-571.

Drion en Van Wechem, *NJB* 2008

C.E. Drion en E. van Wechem, 'Kroniek van het vermogensrecht', *NJB* 2008, nr. 6, p. 934-939.

Drion en Van Wechem, *NJB* 2009

C. Drion en T.H.M. van Wechem, 'Kroniek vermogensrecht', *NJB* 2009, nr. 14.

Duijnstee-van Imhoff 2003

Z.H. Duijnstee-van Imhoff, *Huurrecht geschetst*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2003.

Duijnstee-van Imhoff 2007

Z.H. Duijnstee-van Imhoff, *Huurrecht geschetst*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2007.

Van Dunné 2004

J.M. van Dunné, *Verbintenissenrecht, Deel 1*, 2004.

Van Dunné, *diss.* 1971

J.M. van Dunné, *Normatieve uitleg* (diss. Leiden), 1971.

Van Duijvendijk-Brand 2007

J. van Duijvendijk-Brand, 'Uitleg van Huwelijks Voorwaarden – Haviltex, standaard uitleg of beide?' *WPNR* 6709 (2007).

Duyvensz, *diss.* 2003

J.H. Duyvensz, *De redelijkheid van de exoneratieclausule* (diss. Tilburg), Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2003.

Van Duijvenvoorde 2005

G.P. van Duijvenvoorde, 'In tien jaar van telecommunicatie naar elektronische communicatie', *NTER* 2005, nr. 11/12, p. 262-266.

Van Duijvenvoorde, *diss.* 1996

G.P. van Duijvenvoorde, *Informatietechnologie en Europees mededingingsrecht* (diss.), Deventer: Kluwer 1996.

Eckert 1996

H.-W. Eckert, *ZIP* 1996, p. 1240 e.v.

Van Eijk 2005

N.A.N.M. van Eijk, 'Kroniek telecommunicatierecht', *TVC* 2005, nr. 2, p. 41-45.

Van Eijk, *Computerrecht* 2005/

N. van Eijk, 'Noot bij College van Beroep voor het Bedrijfsleven 8 december 2004 AWB 04/370', *Computerrecht* 2005, nr. 14, p. 95-102.

Van Eijk-Graveland, *diss.* 1999

J.C. van Eijk-Graveland, *Verzekeraarbaarheid van opzet in het schadeverzekeringsrecht* (diss. Utrecht), Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 1999.

Elskamp 2008

F. Elskamp, 'De komst van de Warmtewet', *NTE* 2008, nr. 6, p. 327-333.

Engelfriet en Ras 2016

A. Engelfriet en S. Ras, *Handboek ICT-contracten*, Utrecht: Ius Mentis 2016

Van Erp 1992

J.H.M. van Erp, *WPNR* (1992) 6037, p. 127-128, met naschrift Jongeneel, p. 129-130.

Van Esch 1999

R.E. van Esch, *JZ Special* 1999.1.

Van Esch 2001

R.E. van Esch, 'Recente ontwikkelingen in het vermogensrecht op het terrein van de elektronische handel', *WPNR* (2001) 6443, p. 374.

Van Esch, *diss.* 1999

R.E. van Esch, *Electronic Data Interchange (EDI) en het vermogensrecht* (diss. Nijmegen), Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 1999.

Van Esch, *NTBR* 2002/9

R.E. van Esch, 'Elektronisch contracteren en de aanpassingswet inzake elektronische handel', *NTBR* 2002/9, p. 437.

Van Esch en Bramer 2000

R.E. van Esch en Chr.P.G. Bramer, 'Algemene voorwaarden en informatieplicht in cyberspace', *Computerrrecht* 2000/6, p. 285.

Faber, *diss.* 2005

N.E.D. Faber, *Verrekening* (diss. Nijmegen), Deventer: Kluwer 2005.

Ferranto 2003

E. Ferranto, "'Battle of Forms" and the 1980 United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG), A note on the BGH (German Supreme Court) decision of 9 January 2002', *Uniform Law Review* 2003, p. 975-981.

Fesevur 1992

J.E. Fesevur, *Voorrechten en retentierecht* (Monografieën Nieuw BW B13), Deventer: Kluwer 1992.

Feunekes 2005

R. Feunekes, 'Risicoverzwarening', in: M.L. Hendrikse, PH.H.J.G. van Huizen en J.G.J. Rinkes (red.), *Nieuw verzekeringsrecht praktisch belicht*, Deventer: Kluwer 2005, p. 257-272.

Feunekes, *diss.* 2001

R. Feunekes, *Risicoverzwarening bij schadeverzekeringen* (diss. Nijmegen), Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 2001.

Fontaine en De Ly 2006

M. Fontaine en F. de Ly, *Drafting International Contracts, An Analysis of Contract Clauses*, Transnational Publishers, Ardsley, New York 2006, p. 129-150.

Frank 1995

J. Frank, *Consumer Law Journal* (1995) nr. 3, CS 10-11.

Franken 2005

H. Franken, 'Het gevaar van een onbezonnen klik', *RMThemis* 2005/2, p. 61.

Frenk 1996

N. Frenk, 'Collectieve acties', in: E.H. Hondius en G.J. Rijken (red.), *Consumentenrecht*, Deventer: Kluwer 1996, p. 375 e.v.

Frenk 2000

N. Frenk, *NBBW* 2000, p. 129.

Frenk 2001

N. Frenk, *WPNR* (2001) 6431, p. 73-75.

Frenk, *diss.* 1994

N. Frenk, *Kollektieve akties in het privaatrecht* (diss. Utrecht), Deventer: Kluwer 1994.

Freudenthal en Van der Velden 2003

M. Freudenthal en F.J.A. van der Velden, in: *Aan Wil besteed* (Wedekindbundel), Deventer: Kluwer 2003.

Furmston 2007

M. Furmston, *Cheshire, Fifoot and Furmston's Law of Contract*, Oxford: Oxford University Press 2007.

Garro 1995

A.M. Garro, 'The gap-filling role of the UNIDROIT Principles in international sales law: some comments on the interplay between the Principles and the CISG', *Tulane Law Review* 1995, p. 1149-1190.

Ghestin 1995

J. Ghestin e.a., 'L'application en France de la directive visant à éliminer les clauses abusives après l'adoption de la loi no. 95-96 du 1er février 1995', *Semaine juridique* 1995, nr. 25.

Giro, *diss.* 2001

C. Giro, *User protection in IT contracts, A comparative study of the protection of the user against defective performance in information technology* (*diss.* Tilburg), Den Haag: Kluwer Law International 2001 (handelseditie).

Gijrath en Kotheek 2002

S.J.H. Gijrath en R.J. Kolthek, 'Wetsvoorstel Elektronische Handel: Gemiste kansen bij elektronisch contracteren?', *Computerrecht* 2002-6, p. 359.

Goes en Koster 2004

P.W.A. Goes en M.H. Koster, 'Aansprakelijkheid van netbeheerders bij stroomonderbreking: enige civielrechtelijke aspecten', *NTE* 2004, p. 58-65.

Gotthardt 2002

M. Gotthardt, 'Der Arbeitsvertrag auf dem AGB-rechtlichen Prüfstand', in: *Zeitschrift für Wirtschaftsrecht ZIP* 2002, p. 277 e.v.

De Graaf 2004

T.J. de Graaf, 'Automatisering, aansprakelijkheid en verzekering', in: H. Franken, H.W.K. Kaspersen en A.H. De Wild (red.), *Recht en computer*, Deventer: Kluwer 2004 (5e druk).

De Graaf, *Computerrecht* 2008

T.J. de Graaf, 'SER-model internettoegang kritisch bekeken', *Computerrecht* 2008-3, p. 92-100.

De Graaf, *Contracteren* 2004

T.J. de Graaf, 'Cliënt niet beter af met nieuwe Fenitvoorwaarden', *Contracteren* 2004/1, p. 11.

De Graaf, *Contracteren* 2009

T.J. de Graaf, 'Opbouw en aansprakelijkheidsregeling in ICT-Office-voorwaarden 2009 kritisch bekeken', *Contracteren* 2009, nr. 3.

De Graaf, *Exoneratie in (ICT-)contracten tussen professionele partijen* (R&P nr. 141) 2006

T.J. de Graaf, *Exoneratie in (ICT-)contracten tussen professionele partijen* (Recht en Praktijk nr. 141) (*diss.* Leiden), Deventer: Kluwer 2006 (besproken door D.T.L. Oosterbaan in *Computerrecht* 2009, p. 39).

Van der Graaf 1992

H. van der Graaf e.a., *TVC* 1992, p. 48 e.v.

Van der Graaf, Van der Meer en Van Mierlo 1992

H. van der Graaf, H. van der Meer en Th.J.M. van Mierlo, 'Algemene voorwaarden: CCA overleg verder met Nieuw BW als basis', *TVC* 1992, p. 53 e.v.

Grosheide 1996

F.W. Grosheide, 'Iustum Pretium, Enkele opmerkingen over de contractuele gebondenheid', *WPNR* (1996) 6227.

Grosheide 2001

F.W. Grosheide, 'Lees maar, er staat wat er staat', *WPNR* 6248 (2001), p. 5-13.

Van der Grinten en Heukels 2005

P. van der Grinten en T. Heukels (eds.), *Crossing Borders, Essays in European and Private International Law, Nationality Law and Islamic Law in Honour of Frans van der Velden* (Van der Velden-bundel), Deventer: Kluwer 2005.

Groefsema, *diss.* 1993

L. Groefsema, *Bevoegd beschikken over andermans recht* (diss. Groningen), Deventer: Kluwer 1993, p. 123-153.

Grundmann-Van de Krol 2008

C.M. Grundmann-Van de Krol, *Koersen door de Wet op het financieel toezicht*, Den Haag: Boom 2008 (2e druk).

GS Huurrecht

A.S. Rueb, H.E.M. Vrolijk en E.E. de Wijkerslooth-Vinke (red.), *Groene Serie Huurrecht*, Deventer: Kluwer (losbl. en online).

GS Verbintenissenrecht

E.H. Hondius (red.), *Groene Serie Verbintenissenrecht*, Deventer: Kluwer (losbl. en online).

Guibault and van Daalen 2006

L. Guibault and O. van Daalen, *Unravelling the Myth around Open Source Licenses, An Analysis from a Dutch and European Law Perspective*, Den Haag: NWO/Iter 2006.

Haak 1986

K.F. Haak, 'Derdenwerking van exoneratie-clausules, in casu Algemene Voorwaarden van de Vereniging van Rotterdamse Stuwadoors (RSC)', *KwNBW*, 1986, p. 118.

Haak 1994

K.F. Haak, *RMThemis* 1994, p. 73 e.v.

Haak 2000

K.F. Haak, noot onder HR 21 januari 2000, *RvdW* 2000, 24; *NTBR* 2000, p. 241.

Haak, *NJB* 2005

K.F. Haak, 'De rol van arbitrageclausules in de logistieke dienstverlening', *NJB* 2005, p. 1510-1515.

Hardy, *diss.* 2009

R.R.R. Hardy, *Differentiatie in het (Europees) contractenrecht* (diss. Maastricht), Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2009.

Hardy en Heslen 2009

R.R.R. Hardy en G.G. Heslen, 'Het voorstel voor een richtlijn betreffende consumentenrechten', *WPNR* 6783 (2009).

't Hart en Du Perron 2006

F.M.A 't Hart en C.E. du Perron, *De geïnformeerde consument* (Preadvies Vereniging voor Effectenrecht), Deventer: Kluwer 2006.

Hartkamp 2007a

A.S. Hartkamp, *Ambtshalve aanvulling van rechtsgronden naar Europees recht en naar Nederlands recht* (oratie Nijmegen), Deventer: Kluwer 2007.

Hartkamp 2007b

A.S. Hartkamp, 'Reactie', *WPNR* 2007, p. 1055-1057.

Hartkamp 2008

A.S. Hartkamp, 'Reactie', *WPNR* 2008 (6779), p. 977-981.

Hartkamp 2009

A.S. Hartkamp, 'Ambtshalve aanvulling van rechtsgronden', *WPNR* 2009, p. 773-774.

Hartkamp en Stolp 2003

A.S. Hartkamp en M.M. Stolp, 'Een niet ingestelde vordering tot cassatie in het belang der wet, Opmerkingen over de toepassing van EG-richtlijnen door de civiele rechter', *Trema* 2003, p. 367-372.

Hartlief 1994

T. Hartlief, 'Beroepsaansprakelijkheid advocaten: beperking gewenst?', *A&V* 1994, p. 143-148.

Hartlief 2002

T. Hartlief, 'VNP/Havrij: algemene voorwaarden en informatieplicht', *AA* 2002/4, p. 272.

Hartlief 2004

T. Hartlief, 'De uitleg van contracten, Haviltex revisited', *TvP* 2004, p. 1065 e.v.

Heering 2003

J.P. Heering, 'Contra proferentem: uitlegregel of gezichtspunt?', *WPNR* (2003) 6518, p. 99-102.

Heerma van Voss en Van Slooten, *NJB* 2004/31

G.J.J. Heerma van Voss en J.M. van Slooten, 'Kroniek van het sociaal recht', *NJB* 2004/31, p. 1605-1612.

Hehenkamp en Koevoet 2004

M.E. Hehenkamp en J.B.J. Koevoet (red.), *Jaaruitgave Inkoop van energie*, Den Haag: SDU Uitgevers 2004.

Heinrichs 1996

H. Heinrichs, 'Das Gesetz zur Änderung des AGB-Gesetzes', *NJW* 1996, p. 2197.

Hekesen 2002

A.M. van Hekesen, 'Contracteren op basis van de Wet elektronische handel', *Ondernemingsrecht* 2002/9, p. 261.

Hendrikse 2000

M.L. Hendrikse, 'De omvang van de dekking bij de verzekering tegen beroepsaansprakelijkheid van notarissen', *WPNR* (2000) 6407, p. 460-463.

Hendrikse 2005a

M.L. Hendrikse, 'Enkele kritische opmerkingen over de verjaringsregeling in het nieuwe verzekeringsrecht', *NTHR* 2005/4, p. 176-178.

Hendrikse 2005b

M.L. Hendrikse, 'Verzekeringsrecht en algemene voorwaarden', *NTHR* 2005/5, p. 189-196.

Hendrikse 2008a

M.L. Hendrikse, "Verzekeringsrecht en algemene voorwaarden", in: M.L. Hendrikse, Ph.H.J.G. van Huizen en J.G.J. Rinkes (red.), *Verzekeringsrecht praktisch belicht* (Recht en Praktijk nr. 137), Deventer: Kluwer 2008, p. 21-46 (2e druk).

Hendrikse 2008b

M.L. Hendrikse, 'Enige knelpunten aangaande de medewerkingsvervalclausule', in: M.L. Hendrikse en J.G.J. Rinkes (red.), *Knelpunten in het verzekeringsrecht*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2008, p. 11-36.

Hendrikse 2008c

M.L. Hendrikse, 'Meldingvervalclausule in een verzekeringsovereenkomst', *NTHR* 2008/1, p. 26-30.

Hendrikse 2008d

M.L. Hendrikse, 'Uitleg van verzekeringsvoorwaarden', *NTHR* 2008-4, p. 144-153.

Hendrikse 2009a

M.L. Hendrikse, 'De gevolgen van art. 79 Ow voor titel 7.17 BW (verzekeringsovereenkomst): een (onverwacht) uitstel van de werking van enige bepalingen van titel 7.17 BW', *NTHR* 2009-5, p. 205-216.

Hendrikse 2010

M.L. Hendrikse, 'De nieuwe regeling aangaande elektronisch verzekeren kritisch beschouwd', *NTHR* 2010-4, p. 141-151.

Hendrikse 2009b

M.L. Hendrikse, 'Juridische aspecten van fraude bij de vaststelling van de verzekeringsuitkering', in: M.L. Hendrikse en J.G.J. Rinkes (red.), *Juridische en economische aspecten van verzekeringsfraude*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2009, p. 50-58.

Hendrikse, *AV&S* 2006/3

M.L. Hendrikse, 'De invloed van de invoering van titel 7.17 op enkele, veel voorkomende clausules in verzekeringsvoorwaarden', *AV&S* 2006/3.

Hendrikse, *diss.* 2002

M.L. Hendrikse, *Eigen schuld, bereddingsplicht en medewerkingsplicht in het schadeverzekeringsrecht* (diss. Amsterdam UvA), Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 2002.

Hendrikse en De Groot 2005

M.L. Hendrikse en A.M.F. de Groot, *De buitengerechtelijke kosten* (Preadvies voor de Vereniging van Incasso-Advocaten 2005), Zutphen: Uitgeverij Paris 2005.

Hendrikse en Jongbloed, in: *Burgerlijk procesrecht praktisch belicht 2005*

M.L. Hendrikse en A.W. Jongbloed, 'De bevoegdheid van de rechter: over internationale, absolute, sectorale en relatieve bevoegdheid', in: M.L. Hendrikse en A.W. Jongbloed (red.), *Burgerlijk procesrecht praktisch belicht*, Deventer: Kluwer 2005, p. 35-57 (3e druk).

Hendrikse en Rinkes 2005

M.L. Hendrikse en J.G.J. Rinkes, 'Geschillenbeslechting in het verzekeringsrecht', in: M.L. Hendrikse, Ph.H.J.G. van Huizen en J.G.J. Rinkes (red.), *Nieuw verzekeringsrecht praktisch belicht*, Deventer: Kluwer 2005, p. 69 e.v.

Hendrikse en Rinkes 2009

M.L. Hendrikse en J.G.J. Rinkes, *Risicoverzwaren in het verzekeringsrecht*, Deventer: Kluwer 2009.

Hendrikse en Rinkes 2010

M.L. Hendrikse en J.G.J. Rinkes, *Verzekeringsvoorwaarden en consument*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2010.

Hesselink, *diss.* 1999

M.W. Hesselink, *De redelijkheid en billijkheid in het Europese privaatrecht* (diss. Utrecht) Deventer: Kluwer 1999.

Hesselink en Loos 2009

M.W. Hesselink en M.B.M. Loos (red.), *Het voorstel voor een Europese richtlijn consumentenrechten. Een Nederlands perspectief*, Den Haag: Bju 2009.

Hesselink en De Vries 2001

M.W. Hesselink en G.J.P. de Vries, *Preadviezen voor de Vereniging voor Burgerlijk Recht*, Deventer: Kluwer 2001.

Van den Heuvel 1984

H. van den Heuvel, *Computer software contracten*, Deventer: Kluwer 1984.

Heyman en Van Rossum 1992

H.W. Heyman en M.M. van Rossum, 'Art. 7:15 BW; een valkuil voor verkoper en koper van onroerend goed (I en II)', *WPNR* (1992) 6046 en 6047, p. 331-332.

Hijma 1989

Jac. Hijma, *Het constitutieve wijzigingsvonnis in het licht van de algemene werking van redelijkheid en billijkheid* (oratie Leiden), Deventer: Kluwer 1989.

Hijma 1990

Jac. Hijma, 'Analogie in het nieuwe vermogensrecht', in: *BW-krant jaarboek* 1990, p. 15 e.v.

Hijma 1992

Jac. Hijma, 'Consumentenkoop of gewone koop', *WPNR* (1992) 6051.

Hijma 1997

Jac. Hijma, 'Partiële vernietigbaarheid van algemene voorwaarden', *WPNR* (1997) 6253, p. 47-48.

Hijma 1998

Jac. Hijma, 'Contra proferentem', *Groninger opmerkingen en mededelingen nr. 15*, 1998.

Hijma 1998a

Jac. Hijma, *AA* 1998, p. 602 e.v.

Hijma 1999a

Jac. Hijma, 'Consument-onvriendelijke interpretatie', *WPNR* (1999) 6345, p. 115-116.

Hijma 1999b

Jac. Hijma, 'Uitleg contra proferentem', in: T. Hartlief en C.J.J.M. Stolker (red.), *Contractsvrijheid*, Deventer: Kluwer 1999, p. 461-474.

Hijma 2003

Jac. Hijma, *Algemene voorwaarden* (Monografieën Nieuw BW B55), Deventer: Kluwer 2003 (2e druk).

Hijma, *diss.* 1988

Jac. Hijma, *Nietigheid en vernietigbaarheid van rechtshandelingen* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 1988.

Hill 2009

J. Hill, 'Article 6 of the Rome I Regulation: Much ado about nothing', *NIPR* 2009, p. 437-444.

Hofstede en Oostwouder 2006

R. Hofstede en W.J. Oostwouder, 'To cultivate command of language', in: J.J. Brinkhof, M. de Cock Buning en F.W. Grosheide (red.), *Contracteren internationaal, opstellen aangeboden door collegae, oud-collegae, medewerkers, oud-medewerkers, promoti en promovendi aan prof. mr. F. Willem Grosheide ter gelegenheid van zijn afscheid als leerstoelhouder in het burgerlijk recht* (Grosheide-bundel), Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2006, p. 19-33.

Hondius 1986

E.H. Hondius, *De 'entire agreement' clause: Amerikaanse contractsbedingen in het Nederlandse recht*, Nijmegen: AA Libri 1986, p. 24-33.

Hondius 1992

E.H. Hondius, 'Bestendig gebruikelijk beding ... weg ermee', in: E.H. Hondius e.a. (red.), *Quod Licet, bundel aangeboden aan prof. mr. W.M. Kleijn ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar burgerlijk recht en notarieel recht aan de Rijksuniversiteit te Leiden op 21 februari 1992* (Kleijn-bundel), Deventer: Kluwer 1992, p. 127-133.

Hondius 1994

E.H. Hondius, 'Algemene voorwaarden op facturen', *NTBR* 1994/8, p. 200-202.

Hondius 1996

E.H. Hondius, 'Bankovereenkomst', in: E.H. Hondius en G.J. Rijken (red.), *Consumentenrecht*, Deventer: Kluwer 1996.

Hondius 2000

E.H. Hondius, 'De betekenis van de Principles of European Contract Law voor het Nederlandse recht', *NTBR* 2000, p. 428-432.

Hondius 2002

E.H. Hondius, 'Tien jaar nieuw Burgerlijk Wetboek: de regeling van de algemene voorwaarden', *WPNR* (2002) 6472.

Hondius 2002a

E.H. Hondius, *NJB* 2002, p. 1348-1351.

Hondius 2004

E.H. Hondius, 'Kroniek Algemeen', *NTBR* 2004/8, p. 373-383.

Hondius, *diss.* 1978

E.H. Hondius, *Standaardvoorwaarden: Rechtsvergelijkende beschouwingen over standaardisering van kontraktsbedingen en overheidstoezicht daarop* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 1978.

Hondius en Rijken 1996

E.H. Hondius en G.J. Rijken (red.), *Consumentenrecht*, Deventer: Kluwer 1996.

Hondius en Rijken 2006

E.H. Hondius en G.J. Rijken (red.), *Handboek Consumentenrecht*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2006.

Hondius en Van Wassenauer 1993.

E.H. Hondius en A.G.J. van Wassenauer, *Van standaardvoorwaarden naar standaardregeling?* (Preadviezen voor de Vereniging voor Bouwrecht nr. 21), Deventer: Kluwer 1993.

Honnold en Flechtner 2009

J.O. Honnold en H.M. Flechtner, *Uniform Law for International Sales under the 1980 United Nations Convention*, Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International 2009.

Houben 2004

I.S.J. Houben, 'Sector specifieke wetgeving en algemene voorwaarden', *NbBW* 2004 nr. 7/8, p. 106-109.

Houben, *diss.* 2005

I.S.J. Houben, *Contractdwang* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 2005.

Van Houten en Slis 1997

L.H. van Houten en R. Slis, 'Internationale bevoegdheid van de Nederlandse rechter in maritieme zaken', *TVR* januari 1997, nr. 1, p. 1 e.v.

Howells 1995

Geraint Howells, *Consumer Contract Legislation*, London: Blackstone 1995.

Huber 2009

P. Huber, 'Standard Terms under the CISG', 13 *Vindobona Journal of International Commercial Law and Arbitration* 1/2009, p. 123-134.

Huijgen 1995

W.G. Huijgen, *Erfpacht* (Preadvies Koninklijke Notariële Broederschap), Lelystad: Vermande 1995.

Huisjes, *diss.* 2002

S.C. Huisjes, *Over dode lijnen en een heuvel recht. De privaatrechtelijke aansprakelijkheid voor schade als gevolg van falende telecommunicatiedienstverlening* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 2002.

Van Huizen 1998

Ph.H.J.G. van Huizen, 'Het Incassocognossement', in: J.M. van Buren-Dee e.a. (red.), *Tussen de polen van bescherming en vrijheid* (Molengraaff-bundel), Antwerpen: Intersentia 1998, p. 96 e.v.

Van Huizen 1999

Ph.H.J.G. van Huizen, 'De positie van de derde cognossementhouder binnen art. 17 EEX: rechtsopvolger?', in: G.L. Ballon (red.), *Liber Amicorum Hubert Libert*, Antwerpen: Maklu 1999.

Van Huizen 2002

Ph.H.J.G. van Huizen, *Ars Aequi* (themanummer *Buiten de rechter om*) 2002, p. 547.

Van Huizen, *diss.* 1988

Ph.H.J.G. van Huizen, *Het transportverzekeringsbedrijf* (diss. Rotterdam), 1988, p. 359 e.v.

ICT-modelcontracten

Berkvens, Van Duijvenvoorde, Van Esch, Franken, Gardeniers, Van Geest, Mutsaerts en Van der Wees (red.), *ICT Modelcontracten*, Deventer: Kluwer (losbl. en online).

Van den Ingh 1992

F.J.P. van den Ingh, 'Administratievoorwaarden en algemene voorwaarden', *WPNR* (1992) 6038).

Jansen 1996

C.E.C. Jansen, 'Grondbeginselen van moderne bouwcontractvormen', in: M.A.M.C. van den Berg en C.E.C. Jansen (red.), *De ontwerpende bouwer. Over turnkey- en design & build-contracten*, Deventer: Tjeenk Willink 1996, p. 3-57.

Jansen 2009

C.E.C. Jansen, *De aanbestedingsovereenkomst. Aanbesteden in verbintenisrechtelijk perspectief* (Preadvies voor de Nederlandse Vereniging voor Aanbestedingsrecht), Den Haag: SDU 2009.

Jansen en Janssen, *BR* 2004

C.E.C. Jansen en H.W.R.A.M. Janssen, 'De precontractuele waarschuwing van de aannemer', *BR* 2004, p. 363-382.

Jansen en Manunza, *NJB* 2006

C.E.C. Jansen en E.R. Manunza, '(On)gewenste ontwikkelingen in het aanbestedingsrecht?', *NJB* 2006, p. 1038-1043.

Janssen 2002

A.U. Janssen, 'De "battle of forms" in het Weens Koopverdrag', *WPNR* (2002) 6488, p. 355-358.

Janssen 2005

A. Janssen, 'Nach welchem Recht richtet sich die Einbeziehung von Allgemeinen Geschäftsbedingungen in den Niederlanden? Zugleich Anmerkung zum Urteil des Hoge Raad der Niederlanden vom 28.1.2005', *IHR* 4/2005, p. 155-158.

De Jong, *diss.* 1984

J. de Jong, *Gemeentelijke gronduitgifte* (diss. Utrecht), Deventer: Kluwer 1984.

De Jong-van Lier 1995

J. de Jong-van Lier, 'Watersnood en aansprakelijkheid', *NJB* 1995, p. 315-316.

De Jonge 2004

A.R. de Jonge, *Nieuw huurrecht*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers, Den Haag 2004.

De Jonge 2009

A.R. de Jonge, *Huurrecht*, Boom Juridische uitgevers: Den Haag 2009.

De Jonge en De Wijkerslooth, *Parl. Gesch. BW Boek 7 titel 4* 2008

A.R. de Jonge en E.E. de Wijkerslooth-Vinke (m.m.v. J.H. Gelink) (red.), *Parlementaire Geschiedenis Huurrecht. Invoering van titel 7.4 van het Burgerlijk Wetboek per 1 augustus 2003 en de nadien tot 1 augustus 2006 ingevoerde wijzigingen...[etc.]*, Deventer: Kluwer 2008 (ook online).

Jongeneel 1990

R.H.C. Jongeneel, 'Algemene voorwaarden in het toeristisch recreatieve verkeer: de toetsing getoetst', *TVC* 1990, p. 369-370.

Jongeneel 1991a

R.H.C. Jongeneel, 'Vallen door een ander dan partijen opgestelde algemene voorwaarden onder afd. 6.5.3?', *WPNR* (1991) 602, p. 813-816, met reactie van J.H.M. van Erp en naschrift, *WPNR* (1992) 6037, p. 129-130.

Jongeneel 1991b

R.H.C. Jongeneel, 'Garantiebewijzen', in: W.J. Nat-Verhage e.a. (red.), *Vorm en wezen: opstellen aangeboden aan W.H. Heemskerk* (Heemskerk-bundel), Utrecht: Lemma 1991, p. 113-130.

Jongeneel 1991c

R.H.C. Jongeneel, 'Reflexwerking van de zwarte en grijze lijst bij de toetsing van algemene voorwaarden in het handelsverkeer', *Adv.bl.* 1991, p. 391-395.

Jongeneel 1992

R.H.C. Jongeneel, *NbBW* 1992, nr. 7/8.

Jongeneel 1993

R.H.C. Jongeneel, 'Een richtlijn die weinig schade aanricht', *Tijdschrift voor Consumentenrecht* 1993, p. 117-130.

Jongeneel 1996

R.H.C. Jongeneel, *RMThemis* 1996, p. 63.

Jongeneel 1998

R.H.C. Jongeneel, 'De reisovereenkomst', in: C.J. van Zeben en P.F. van der Heijden (red.), *Compendium Bijzondere overeenkomsten*, Deventer: Kluwer 1998.

Jongeneel 2009

R.H.C. Jongeneel, boekbeschuwing over T.H.M. van Wechem, Toepasselijkheid van algemene voorwaarden, *RMThemis* 2009, p. 223-226.

Jongeneel, *diss.* 1991

R.H.C. Jongeneel, *De wet algemene voorwaarden en het AGB-Gesetz* (diss. Amsterdam VU), Deventer: Kluwer 1991 (uit de handel, een PDF-bestand wordt op verzoek toegezonden, verzoeken te richten aan r.h.c.jongeneel@solcon.nl).

Jongeneel en Cohen Tervaert 2002

R.H.C. Jongeneel en M. Cohen Tervaert, *NJB* 2002, p. 2189-2190.

Jonk-vanWijk en Esseling, *AV&S* 2009

B.M. Jonk-van Wijk en M.B. Esseling, *AV&S* 2009-2, p. 67-74.

Joustra, *diss.* 1997

C.A. Joustra, *De internationale consumentenovereenkomst* (diss. Utrecht), Deventer: Kluwer 1997.

Kalkman 2006

W.M.A. Kalkman, '... *Papier, hier!..*' (oratie Amsterdam UvA), *NTHR* 2006-5.

Kamphuisen 2000

J.G.C. Kamphuisen, *A&V* 2000/2, p. 33-39.

Kamphuisen 2001

J.G.C. Kamphuisen, *De gevolgen van ongeregeld gedrag in het verzekeringsrecht* (oratie Nijmegen), Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 2001.

Kamphuisen, *AV&S* 2005/1

J.G.C. Kamphuisen, *AV&S* 2005/1, p. 32-34.

Kamphuisen, *AV&S* 2006/1

J.G.C. Kamphuisen, 'Samenloopsoep', *AV&S* 2006/2, p. 39.

Kamphuisen, *AV&S* 2008

J.G.C. Kamphuisen, *AV&S* 2008-1, p. 28-34.

Kerpestein 2005

G.M. Kerpestein, *Huurrecht bedrijfsruimte*, Den Haag: SDU 2005.

Kerpestein 2009

G.M. Kerpestein, *Huurrecht bedrijfsruimte*, Den Haag: SDU 2009.

Keus 2006

L.A.D. Keus, 'Een niet ingestelde vordering tot cassatie in het belang der wet', in: *Hartkampvarianties: opstellen aangeboden aan prof. mr. A.S. Hartkamp op 20 januari 2006, ter gelegenheid van zijn afscheid als procureur-generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden* (Hartkamp-bundel), Deventer: Kluwer 2006, p. 29-39.

Klik 1992

P. Klik, *Contractsdwang* (Preadviezen voor de Vereniging voor Burgerlijk Recht), Lelystad 1992.

Klik, *diss.* 2008

P. Klik, *Conformiteit bij koop* (diss. Rotterdam), Deventer: Kluwer 2008.

Klink 2005

G. Klink, 'Samenloop van verzekeringen', in: M.L. Hendrikse, Ph.H.J.G. van Huizen en J.G.J. Rinkes (red.), *Nieuw verzekeringsrecht praktisch belicht*, Deventer: Kluwer 2005, p. 283-293.

Kloosterman e.a. 2008

A.M. Kloosterman e.a., *Hoofddlijnen in het huurrecht*, Deventer: Kluwer 2008.

Knijp 1996

G.J. Knijp, 'De sluipende terugkeer van het bestendig gebruikelijk beding', *NbBW* 1996, p. 86-88.

Knijp 1996a

G.J. Knijp, 'Algemene voorwaarden en arbitrale bedingen', *NbBW* 1996, p. 33.

Knijp 1996b

G.J. Knijp, *TVA* 1996, p. 81-87.

Knijp 2001

G.J. Knijp, 'De uitleg van goederenrechtelijke overeenkomsten', *NbBW* 2001, nr. 3, p. 33-35.

Knobbout-Bethlem, *diss.* 1992

Ch.E. Knobbout-Bethlem, *Konsumentgericht elektronisch betalingsverkeer* (diss. Utrecht), Deventer: Kluwer 1992.

Knol 2000

Paul Knol, 'Algemene voorwaarden en geschillen over de toepassing daarvan onder de Telecommunicatiewet', *Mediaforum* 2000, nr. 10, p. 324-330.

Knol en Zwenne, *T&C Telecommunicatierecht* 2009

P.C. Knol en G. J. Zwenne (red.), *Tekst en Commentaar Telecommunicatierecht*, Deventer Kluwer 2009 (3e druk).

Knops 2003

H.P.A. Knops, 'Nood breekt wet? Enkele kritische beschouwingen over de regeling van een noodleverancier', *NTE* 2003, p. 148-149.

Knops 2004a

H.P.A. Knops, 'Securing Dutch electricity supply: towards a supplier of last resort?', in: M.M. Roggenkamp en U. Hammer (red.), *European Energy Law Report I*, Antwerpen: Intersentia 2004, p. 235-274.

Knops 2004b

H.P.A. Knops, 'Hoeveel contracten gaan er door één draadje? De complexiteit van de elektriciteitssector ontrafeld', *Onderneming & Financiering* 2004, nr. 62, p. 22-28.

Knops en Wenting 2004

H.P.A. Knops en F. Wenting, 'Levering verzekerd: een noodleverancier voor elektriciteit en gas', *NTE* 2004, p. 145-153.

Koopmann 1989

M.W.E. Koopmann, 'Hoe ver reiken exoneratieclausules', *Bb* 1989, p. 68-69.

Koopmann 1990

M.W.E. Koopmann, 'Geen derdenwerking van voorwaarden ten gunste van de stuwadoor HR 9 juni 1989 S&S 1989, 121', *Bb* 1990, p. 43.

Koopmann, *diss.* 1993

M.W.E. Koopmann, *Bevrijdende verjaring* (diss. Amsterdam VU), Deventer: Kluwer 1993.

Van Kooten, *Ondernemingsrecht* 2006

H.J. van Kooten, 'Civielrechtelijke gevolgen van schending van de Wet op het financieel toezicht', *Ondernemingsrecht* 2006-4.

Kortmann 1992

S.C.J.J. Kortmann, 'Inspectie van de NieuwBouw', *NTBR* 1992/3, p. 87-92.

Kortmann, *diss.* 1977

S.C.J.J. Kortmann, *Derdenwerking van aansprakelijkheidsbedingen* (diss. Nijmegen), Deventer: Kluwer 1977.

Kortmann en Faber 2003

S.C.J.J. Kortmann en N.E.D. Faber, 'Het moet niet veel gekker worden!', *WPNR* (2003) 6531, p. 369-372.

Kraan-Beekman, *Contracteren* 2009

E.C. Kraan-Beekman, 'Leerstukken – Elektronisch contracteren, maar toch de pen (moeten) hanteren?', *Contracteren* 2009-3, p. 80-81.

Krans 2002

H.B. Krans, 'Battle of forms', *Contracteren* 2002, p. 13-15.

Krans 2004

H.B. Krans, 'De kantonrechter als hoogste rechter. Een pleidooi voor doorbreking van appelverbod in gemeenschapsrechtelijk getinte zaken', *WPNR* (2004) 6595, p. 827-833.

Krans 2005

H.B. Krans, 'Uitleg van gemeenschapsrecht', *MvV* 2005, p. 101-104.

Krans e.a. 2005a

H.B. Krans, H.H.B. Vedder en M.H. Wissink, 'Ambtshalve toetsing van overeenkomsten aan het kartelverbod', *Vermogensrechtelijke Annotaties* 2005, p. 5-34.

Krans, *NJB* 2004

H.B. Krans, 'Het arrest Köbler: aansprakelijkheid voor schending van EG-recht in rechterlijke uitspraken', *NJB* 2004, p. 571-574.

Krans en Van Wechem 2008

H.B. Krans en T.H.M. van Wechem, 'Handhaving door de consumentenautoriteit', *WPNR* 6772 (2008), p. 806-810.

Krans en Wissink 2008

H.B. Krans en M.H. Wissink, 'Richtlijnconforme uitleg van het arbitragerecht na Mostaza Claro?', *TCR* 2008, p. 42-46.

Kropholler 2005

J. Kropholler, *Europäisches Zivilprozeßrecht*, Frankfurt am Main: Verlag Recht und Wirtschaft 2005 (8e druk).

Kröll en Hennecke 2001

S. Kröll en R. Hennecke, 'Kollidierende Allgemeine Geschäftsbedingungen in internationalen Kaufverträgen', *Recht der Internationale Wirtschaft* 2001, p. 739-743.

Kruijer 2000

H.S.M. Kruijer, *De exoneratieclausules in de algemene voorwaarden van de FENIT* (Reeks ITER nr. 33), Deventer: Kluwer 2000.

Kruisinga 2004

S.A. Kruisinga, 'Commerciële koop over de grenzen: over het gebruik van algemene voorwaarden in internationale verhoudingen', *NTHR* 2004, p. 60-68.

Kruisinga, *Contracteren* 2005

S.A. Kruisinga, 'De battle of the forms in internationaal perspectief: een eerlijke strijd? Een vergelijkende beschouwing over de battle of the forms in het Weens Koopverdrag', *Contracteren* 2005, p. 4-9.

Kruisinga, *diss.* 2004

S.A. Kruisinga, *(Non-)conformity in the 1980 UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods: a uniform concept?* (diss. Utrecht), Antwerpen: Intersentia 2004.

Kukolja 2005

S.J.P. Kukolja, 'Van grammaticale naar objectieve uitleg van CAO-bepalingen', *Adv.bl.* nr. 3, 18 februari 2005, p. 116-119.

Kuus 1991

A.H.J. Kuus, 'Nieuwe Cossovoorwaarden', *Computerrecht* 1991/2, p. 78-82.

Kuus 1995

A.H.J. Kuus, 'De algemene voorwaarden van de FENIT', *Computerrecht* 1995/3.

Kuypers, *Forumkeuze in het Nederlandse IPR* (R&P nr. 159) 2008
P.H.L.M. Kuypers, *Forumkeuze in het Nederlandse internationaal privaatrecht* (Recht en Praktijk nr. 159) (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 2008.

Van Laarhoven, *NTBR* 2005/2
M.R. van Laarhoven, 'Over derdenwerking van overeenkomsten en samenhangende rechtsverhoudingen. enkele beschouwingen n.a.v. HR 24 september 2004, RvdW 2004, 108 (Vleesmeesters/Alog)', *NTBR* 2005/2, p. 48-59.

Lando en Beale 2000
O. Lando en H. Beale (red.), *Principles of European Contract Law, Part I and II*, The Hague/London/Boston: Kluwer Law International 2000.

De Lange en Steele Nicholson 2004
E. de Lange en A.R. Steele Nicholson, 'Aanpassingswet Elektronische Handel (28 197); elektronisch contracteren: een kwestie van elektronische vertrouwen', *NTHR* 2004/2, p. 35.

Leerink 2008
P.M. Leerink, 'Waarschuwingsplicht bij te late premiebetaling', in: M.L. Hendrikse en J.G.J. Rinkes (red.), *Knelpunten in het verzekeringsrecht*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2008, p. 75-92.

Leerink, *AV&S* 2009
P.M. Leerink 2009, 'Schorsing van de dekking wegens te late premiebetaling', *AV&S* 2009-2, p 92-99.

Leidraad Aanbesteden Bouwopdrachten 2009
Regieraad Bouw, *Leidraad aanbesteden bouwopdrachten 2009*, Ede: CROW 2009.

Lemstra en Neering, in: *Handboek beleggingsondernemingen* (O&R nr. 51) 2009
J.H. Lemstra en V.M. Neering, 'Civielrechtelijke handhaving', in: D. Busch en C.M. Grundmann-Van de Krol, *Handboek beleggingsondernemingen* (Onderneming en recht nr. 51), Deventer: Kluwer 2009, p. 1045-1084.

Lepoutre 2005
H.V.R. Lepoutre, in: Loonstra en Zondag (red.), *SDU Commentaar Arbeidsrecht, Thema 30 (Pensioen)*, p. 1177 e.v.

Linneman 2000
J. Linneman, 'Elektronisch contracteren', *Contracteren* 2000/2, p. 43.

Linssen 1995
J.G.A. Linssen, 'Samenhangende rechtsverhoudingen in het contractenrecht', *NJB* 1995, p. 1265-1274.

Lodder 2000

A.R. Lodder, 'De digitale wetgever kan aan de slag. Richtlijn inzake elektronische handel (2000/31/EG) aangenomen', *Computerrecht* 2000-5, p. 231.

Lodder 2003

A.R. Lodder, 'Voorzieningenrechter Rechtbank Rotterdam 5 december 2002', *Computerrecht* 2003/2, p. 152.

Londonck Sluijk 2001

J.B. Londonck Sluijk, 'Uitnodiging tot het doen van een aanbod en toepasselijkheid van algemene voorwaarden', *Bb* 2001, p. 217-219.

Loos 1997

M.B.M. Loos, 'Partiële nietigheid van onredelijke bezwarende bedingen in algemene voorwaarden', *WPNR* (1997), 6260, p. 155-159.

Loos 1998a

M.B.M. Loos, 'Algemene voorwaarden in de bouw', *BR* 1998, p. 482-497.

Loos 2001

M.B.M. Loos, *Algemene voorwaarden, Beschouwingen over het huidige recht en mogelijke toekomstige ontwikkelingen*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2001.

Loos 2001a

M.B.M. Loos, 'Energiecontracten', in: H.D. Stout en R.J.B. Bergamin (red.), *Recht op spanning*, Utrecht: Lemma 2001, p. 77-93.

Loos 2003

M.B.M. Loos, 'Oneerlijke bedingen en wettelijke vervaltermijnen: ruime uitleg van Océano bevestigd', *NTER* 2003, p. 71-74.

Loos 2003a

M.B.M. Loos, 'Opname van algemene voorwaarden in overeenkomsten en vernietiging van algemene voorwaarden wegens onvoldoende kenbaarheid', *BR* 2003, p. 284-299.

Loos 2005

M.B.M. Loos, *TVC* 2005, p. 194 e.v.

Loos 2005a

M.B.M. Loos, 'Het begrip "consument" in het Europese en Nederlandse privaatrecht', *WPNR* (2005) 6638.

Loos 2006

M.B.M. Loos, 'Verboden exonerationen in energieleveringsovereenkomsten en vernietiging van met de wet strijdige bindende adviezen', *TVC* 2006, p. 3-6.

Loos 2006a

M.B.M. Loos, 'Algemene voorwaarden', in: E.H. Hondius en G.J. Rijken (red.), *Handboek Consumentenrecht*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2006, p. 61-91.

Loos 2006b

M.B.M. Loos, *Spontane harmonisatie in het contracten- en consumentenrecht* (oratie UvA), Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2006.

Loos 2007a

M.B.M. Loos, 'Ambtshalve toetsing van algemene voorwaarden in consumentenovereenkomsten: zou de Hoge Raad de rechtspraak van het Hof van Justitie niet ook eens moeten lezen?', *WPNR* 2007 (6727), p. 867-869 en naschrift op p. 1057-1058.

Loos 2007b

M.B.M. Loos, 'Exoneraties in consumentenovereenkomsten', *AAe* 2007 p. 741-747.

Loos 2008

M.B.M. Loos, 'Herziening van het consumentenrecht: een teleurstellend richtlijnvoorstel', *TVC* 2008, p. 173-178.

Loos 2009

M.B.M. Loos, *De koopregeling in het voorstel voor een richtlijn consumentenrechten*, Deventer: Kluwer 2009.

Loos 2009a

M.B.M. Loos, 'Algemene voorwaarden onder de voorgestelde richtlijn consumentenrechten', *VrA* 2009, p. 58-77.

Loos 2009b

M.B.M. Loos, 'Algemene voorwaarden onder de voorgestelde richtlijn consumentenrechten', *Vermogensrechtelijke Analyses* 2009, p. 58-77 (licht bewerkte versie van gelijknamige artikel in: M.W. Hesselink en M.B.M. Loos (red.), *Het voorstel voor een Europese richtlijn consumentenrechten: een Nederlands perspectief*, Den Haag 2009, p. 183-201).

Loos 2009c

M.B.M. Loos, Noot onder HvJ 4 juni 2009, *TVC* 2009, p. 191-194.

Loos 2013

M.B.M. Loos, *Algemene voorwaarden*, B, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2013.

Loos, *Contracteren* 2004

M.B.M. Loos, *Contracteren* 2004, p. 30-35.

Loos, *diss.* 1998

M.B.M. Loos, *De energieleveringsovereenkomst, Algemene voorwaarden voor de levering van energie aan consumenten* (diss. Utrecht), Deventer: Kluwer 1998.

Loos en Van Boom 2010

M.B.M. Loos en W.H. van Boom, *Handhaving van het consumentenrecht* (Preadvies Vereniging voor Burgerlijk Recht), Deventer: Kluwer 2010.

Loos en Wiersma 2002

M.B.M. Loos en H.W. Wiersma, 'Ambtshalve toetsing van forumkeuzebedingen in algemene voorwaarden: het nieuwe procesrecht getoetst aan recente rechtspraak van het Hof van Justitie', *WPNR* (2002) 6486, p. 329-332.

Lutjens 2005a

E. Lutjens, 'De pensioenovereenkomst in de Pensioenwet', in: *Pensioen & Praktijk* 2005, nr. 9.

Lutjens, *TPV* 2005

E. Lutjens, 'Het wijzigen van een pensioenregeling. De problemen van een driehoeksrelatie', *TPV* december 2005.

Lutjens en Wessels 1987

E. Lutjens en B. Wessels, 'Algemene voorwaarden, arbeidsovereenkomst en pensioenverhoudingen', *NJB* 1987, 133-139.

De Ly en Burggraaf 1994

F. de Ly en J.L. Burggraaf, 'Battle of forms en internationale contracten', in: B. Wessels en T.H.M. van Wechem (red.), *Contracteren in de internationale praktijk*, Deel I (Recht en Praktijk nr. 74), Deventer: Kluwer 1994, p. 47-72.

Magnus en Mankowski 2007

U. Magnus en P. Mankowski (ed.), *Brussels I Regulation, European Commentaries on Private International Law Vol. 1*, München: Sellier. European Law Publishers 2007.

Mahé 1997

C.B.P. Mahé, 'Conflict de conditions générales: quelle tactique adopter?', *EJCL* 1997, vol. 1.1, te raadplegen via: www.ejcl.org/11/abs11-2.html.

Mahé 2006a

C.B.P. Mahé, 'Pleidooi voor een herziening van de Nederlandse battle of forms-regeling', *VrA* 2006/3, p. 5-25.

Mahé, *diss.* 2006

C.B.P. Mahé, *La résolution du conflit de conditions générales, Une étude comparative* (diss. Utrecht), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2006.

Mak 2008

V. Mak, 'Review of the consumer acquis – Towards maximum harmonization?', *TICOM working paper 2008/6*, Tilburg.

Mante 2004

A.F. Mante, *PP* 2004/1, p. 6-11.

Margetson 2008

N.J. Margetson, 'Opzegging en tussentijdse beëindiging van de verzekerings-overeenkomst', in: M.L. Hendrikse, Ph.H.J.G. van Huizen en J.G.J. Rinkes (red.), *Verzekeringsrecht praktisch belicht* (Recht en Praktijk nr. 137), Deventer: Kluwer 2008, p. 243-255 (2e druk).

Martius 2005a

H.P.A.J. Martius, 'Samenloop van schadeverzekeringen: een vergelijking tussen huidig en toekomstig recht', *NTHR* 2005/6, p. 273-276.

Martius 2005b

H.P.A.J. Martius, 'De werking van een verklaring op papier en een elektronische verklaring: bereikt hebben of toegankelijk zijn', *NTHR* 2005/1, p. 1-12.

Martius 2008a

H.P.A.J. Martius, Polis en mededelingen van de verzekeraar, in: M.L. Hendrikse, Ph.H.J.G. van Huizen en J.G.J. Rinkes (red.), *Verzekeringsrecht praktisch belicht* (Recht en Praktijk nr. 137), Deventer: Kluwer 2008, p. 187-214 (2e druk).

Martius 2008b

H.P.A.J. Martius, 'Enige opmerkingen aangaande wetsvoorstel 31358', *NTHR* 2008-6, p. 237-251.

Martius 2008c

H.P.A.J. Martius, 'Enige opmerkingen over het wetsvoorstel met betrekking tot de elektronische akte, de elektronische polis, elektronische algemene voorwaarden en elektronische mededelingen', *NTHR* 2008-3, p. 108-113.

Martius, *diss.* 2008

H.P.A.J. Martius, *Elektronisch handelsrecht* (diss. Heerlen 2007), Zutphen: Uitgeverij Paris 2008, p. 131-132.

Van de Meent 1997

J. van de Meent, 'Wettelijke limitering van aansprakelijkheid in de telecommunicatie-wereld', *Computerrecht* 1997, nr. 5.

Meeter 1977

F. Meeter, *Dubbele verzekering*, Deventer: Kluwer 1977.

Meeusen 1997

J. Meeusen, 'Totstandkoming van de overeenkomst', in: H. Van Houtte, J. Erauw en P. Wautelet (red.), *Het Weens Koopverdrag*, Antwerpen 1997, p. 71-98.

Von Mehren 1990

A. von Mehren, 'The "battle of the forms": a comparative view', *American Journal of Comparative Law* 1990, p. 265-298.

Meijer 1992

R.S. Meijer, 'Inleiding en systematiek', *Wegwijzer nieuw BW*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1992, p. 11 e.v.

Meijer 2002

S.Y.Th. Meijer, 'Algemene voorwaarden en vertegenwoordiging', in: B. Wessels (red.), *Praktijkhandleiding algemene voorwaarden*, Deventer: Kluwer 2002 (4e druk).

Meijer 2005

P.N. Meijer, 'Reis en recht: het leed dat vakantie heet', *TVC* 2005, p. 142.

Meijers 2005

V.A.E.M. Meijers, *Handboek handelsregister* (Recht en Praktijk nr. 108), Deventer: Kluwer 2005 (2e druk).

Melcherts en Vos 2008

L.B. Melcherts en E.L.M. Vos, 'De consumentenautoriteit: het duale stelsel, een overzicht van de handhavingspraktijk', *TVC* 2008, p. 96-102.

Mendel 2000

M.M. Mendel, 'Welke rol spelen in het handelsrecht de redelijkheid en de billijkheid – met name in hun beperkende werking – in rechtsverhoudingen tussen ondernemers en wat behoort die rol te zijn?', in: R.J.Q. Klomp e.a., *Het eigen gezicht van het handelsrecht* (Preadvies voor de Vereeniging Handelsrecht 2000), Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 2000, p. 198-203.

Michiels van Kessenich-Hoogendam 1995

I.P. Michiels van Kessenich-Hoogendam, *Beroepsfouten* (Studiepockets privaatrecht nr. 11), Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1995 (3e druk).

Van Mierlo 1996

A.I.M. van Mierlo, 'Arbitrage krachtens "bestendig gebruikelijk beding"', *WPNR* (1996) 6224.

Mijnssen 2003

F.H.J. Mijnssen, 'Een paar facetten van door verzekeraar te nemen verhaal', in: Y.L.L.A.M. Delfos-Roy e.a. (red.), *Zekerheidshalve. Opstellen aangeboden aan prof. mr. M.M. Mendel* (Mendel-bundel), Deventer: Kluwer 2003, p. 83-96.

Mijnssen 2007

F.H.J. Mijnssen, *Verzekering* (Monografieën BW nr. B88), Deventer: Kluwer 2007.

Mincke 1996

W. Mincke, 'Recente ontwikkelingen in het Duitse privaatrecht', *NTBR* 1996, p. 183 e.v.

Moerel en Van Reeken 2009

L. Moerel en B. van Reeken, *Outsourcing, een juridische gids voor de praktijk*, Deventer: Kluwer 2009 (3e druk).

Mok 1998

L. Mok, *Verzekeringsrecht*, Antwerpen/Groningen: Intersentia 1998.

Mölenberg 1999

L.J.H. Mölenberg, 'Collectieve acties', in: E.H. Hondius en G.J. Rijken (red.), *Jaarboek consumentenrecht 1999*, Deventer: Kluwer 1999, p. 262 e.v.

Mölenberg 2002

L.J.H. Mölenberg, '15 jaar collectieve consumentenactie: terugblik en vooruitblik', in: A.W. Jongbloed (red.), *Samen sterk*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2002, p. 61-89.

Mölenberg, *diss.* 1995

L.J.H. Mölenberg, *Het collectief actierecht voor consumentenorganisaties op het terrein van de algemene voorwaarden* (diss. Leiden), Arnhem: Gouda Quint 1995.

Mölenberg Jaarboek 2002

L.J.H. Mölenberg, 'Collectieve acties', in: J.M. van Buren-Dee, E.H. Hondius en J.G.J. Rinkes (red.), *Jaarboek Consumentenrecht 2002*, Antwerpen/Oxford: Intersentia 2003, p. 287 e.v.

Mollema 2008

A.F. Mollema, 'Uitleg van uiterste wilsbeschikkingen en aanverwante zaken', *WPNR* 6773 (2008).

Van der Moolen 2007

F.H.E. van der Moolen, 'Enige opmerkingen over het verhaalsrecht bij samenloop van verzekeringen (art. 7:961 lid 3 BW)', *NTHR* 2007-5, p. 198-202.

Van der Moolen 2008a

F.H.E. van der Moolen, 'Samenloop van verzekeringen', in: M.L. Hendrikse, Ph. H.J.G. van Huizen en J.G.J. Rinkes (red.), *Verzekeringsrecht praktisch belicht* (Recht en Praktijk nr. 137), Deventer: Kluwer 2008, p. 427-445.

Van der Moolen 2008b

F.H.E. van der Moolen, 'Enige opmerkingen over het verhaalsrecht bij samenloop van verzekeringen (art. 7:961 lid 3 BW) deel II', *NTHR* 2008-3, p. 114-117.

Van Mourik 2007

M.J.A. van Mourik, 'Uitleg van uiterste wilsbeschikkingen', *WPNR* 6709 (2007).

Mutluer en Jansen, *NTBR* 2007

S. Mutluer en C.E.C. Jansen 'Mogelijke contractenrechtelijke remedies ter correctie van machtsoverwicht van aanbesteders', *NTBR* 2007, p. 186-193.

Nasall 1995

W. Nasall, 'Die Anwendung der EU-Richtlinie über mißbräuchliche Klauseln in Verbraucherverträgen', *JZ* 1995, p. 689-694.

Neppelenbroek en Stuurman 1997

E.D.C. Neppelenbroek en C. Stuurman, 'Telematicatoepassingen. Teleshopping', in: H. Franken, H.W.K. Kaspersen en A.H. De Wild (red.), *Recht en computer*, Deventer: Kluwer 1997, p. 141.

NGI 1994

H.R. Bastiaan e.a., *Certificatie van kwaliteitssystemen, juridische aspecten van ISO-9000-certificatie voor softwareontwikkeling*, NGI 1994.

Nieuwenhuis, *diss.* 1979

J.H. Nieuwenhuis, *Drie beginselen van contractenrecht* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 1979.

Noorda 2000

C.W. Noorda, 'Online contracteren', in: J.M.A. Bervkens, N.E.D. Faber, S.C.J.J. Kortmann en A. Oskamp (red.), *Onderneming en ICT*, Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 2000, p. 102.

Oldenhuis e.a. 2005

F.T. Oldenhuis e.a., *Hoofdlijnen in het huurrecht*, Deventer: Kluwer 2005.

Van Ommeren 1992

F.J. van Ommeren, 'Algemene voorwaarden als wetgevingsalternatief', in: *Overheid en burgerlijk recht* (Serie Praktijkhandleidingen), Zwolle 1992, p. 92 e.v.

Van Ommeren 2008

F.J. van Ommeren, 'Bestuurswetgeving en haar alternatieven: een verkenning van beleidsregels, algemene voorwaarden van de overheid en normalisatienormen als prototypen', *Regelmaat* 2008, p. 74-87.

Van Ommeren, *diss.* 1996

F.J. van Ommeren, *De verplichting verankerd. De reikwijdte van het legaliteitsbeginsel en het materiële wetsbegrip* (diss. Amsterdam VU), Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 1996.

Van Orsouw 2008

E.M. van Orsouw, 'Wordt het recht op schadevergoeding bij wanprestatie beïnvloed door een exoneratieclausule in het contract met een afnemer?', *MvV* 2008, p. 226-230.

Otten 1980

A.C. Otten, 'Volmachtsbependingen in standaardvoorwaarden', *WPNR* (1980) 5531.

Overbosch, *BR* 2005

J.C. Overbosch, 'DNR 2005 (Deel I)', *BR* 2005, p. 873-881.

Overgangsrecht (Wessels)

B. Wessels (red.), *Overgangsrecht*, Deventer: Kluwer (losbl.).

Paquay, *diss.* 1992

G.B.A. Paquay, *Conformiteit en risico in het nieuwe kooprecht* (diss. Utrecht), Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1992.

Parl. Gesch. Inv. 3, 5 en 6

C.J. van Zeben en J.W. Du Pont (eindredactie), *Parlementaire geschiedenis van het nieuwe Burgerlijk Wetboek, Invoering Boeken 3, 5 en 6*, Deventer: Kluwer 1990.

Van de Paverd 1995

C.A.M. van de Paverd, 'Algemene voorwaarden in internationaal verband', in: B. Wessels e.a., *Praktijkhandleiding algemene voorwaarden*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1995, p. 189-208 (2e druk).

Pavillon 2006

C.M.D.S. Pavillon, 'De wisselende betekenis van de Richtlijn oneerlijke bedingen in de Nederlandse rechtspraak: een drieluik', *VrA* 2006, p. 25-70.

Pavillon, *NTBR* 2007

C.M.D.S. Pavillon, 'De procedurele autonomie wijkt (opnieuw) voor de effectieve doorwerking van de Richtlijn oneerlijke bedingen (HvJ EG 26 oktober 2006, C-168/05, Elisa María Mostaza Claro v. Centro Móvil Milenium SL)', *NTBR* 2007, p. 149-157.

Peel 2007

E. Peel, *Treitel The Law of Contract*, Londen: Sweet & Maxwell 2007.

Du Perron, *diss.* 1999

C.E. du Perron, *Overeenkomst en derden* (diss. Amsterdam UvA), Deventer: Kluwer 1999.

Petzinger 1988

W.F. Petzinger, “Battle of Forms” und Allgemeine Geschäftsbedingungen im amerikanischen Recht’, *Recht der Internationalen Wirtschaft* 1988, p. 673-680.

Pigmans 2008

M.L. Pigmans, ‘De ontheffingsmogelijkheid voor particuliere netten. Van het begin tot het einde?’, *NTE* 2008, nr. 4/5, p. 232-244.

Del Pilar Perales Viscasillas 2002

M. del Pilar Perales Viscasillas, ‘Battle of the Forms and the Burden of Proof: An Analysis of BGH 9 January 2002’, 6 *Vindobona Journal of International Commercial Law and Arbitration* 2/2002, p. 217-228.

Pinon et al. 2003

J.-P. Pinon e.a., *Lexicon energiemarkt. Nederland en België (editie 2003)*, Utrecht: Lemma 2003.

Post, *BR* 2005

W.Th. Post, ‘DNR 2005 (Deel II)’, *BR* 2005-11, p. 976-989.

Post, *BR* 2007

W.Th. Post, ‘Nieuwe voorwaarden voor architectenopdrachten: de Consumentenregeling 2006’, *BR* 2007-11, nr. 220, p. 940-946.

Prechal 2005

Sacha Prechal, *Directives in European Community Law. A study on EC Directives and their Enforcement by National Courts*, Oxford University Press 2005 (2e druk).

Prechal, *diss.* 1995

Sacha Prechal, *Directives in European Community Law. A study on EC Directives and their Enforcement by National Courts* (diss. Amsterdam UvA), Oxford: Clarendon 1995.

Prins en Gijrath 2000

J.E.J. Prins en S.J.H. Gijrath, *Privaatrechtelijke aspecten van elektronische handel*, Deventer: Tjeenk Willink 2000, p. 119-120.

Prinssen, *diss.* 2004

J.M. Prinssen, *Doorwerking van Europees recht. De verhouding tussen directe werking, conforme interpretatie en overheidsaansprakelijkheid* (diss. Amsterdam UvA), Deventer: Kluwer 2004.

Praktijkhandleiding 2002

B. Wessels (red.), *Praktijkhandleiding algemene voorwaarden*, Deventer: Kluwer 2002 (4e druk).

Van der Putte 2003

J. van der Putte, 'De informatieplicht van algemene voorwaarden', *Rechtshulp* juni 2003.

Rammeloo 2009

S.F.G. Rammeloo, 'Art. 6 – Op consumentenovereenkomsten toepasselijk recht. Consolidatie of progressie?', *WPNR* 6824 (2009), p. 1020-1024.

Reehuis 1998

W.H.M. Reehuis, *Eigendomsvoorbehoud* (Monografieën Nieuw BW nr. B6a), Deventer: Kluwer 1998.

Reich 1996

N. Reich, 'Kreditbürgschaft und Transparenz', *NJW* 1995, p. 1860.

Rijken 1989

G.J. Rijken, 'Een "unangemessen benachteiligende" renteclausule in overeenkomsten betreffende hypothecaire geldlening', *Bb* 1989, p. 105-107.

Rijken 1994

G.J. Rijken, *Redelijkheid en billijkheid* (Monografieën Nieuw BW nr. A5), Deventer: Kluwer 1994.

Rijken 1994a

G.J. Rijken, 'De Wet algemene voorwaarden na één jaar: een trieste tussenbalans', *NJB* 1994, p. 643 e.v.

Rijken 1996

G.J. Rijken, in: E.H. Hondius en G.J. Rijken (red.), *Consumentenrecht*, Deventer: Kluwer 1996, p. 56.

Rijken, *diss.* 1983

G.J. Rijken, *Exoneratieclausules* (diss. Utrecht), Deventer: Kluwer 1983.

Rijken en Verstappen 1998

G.J. Rijken en J.M.P. Verstappen, 'Algemene voorwaarden', in: E.H. Hondius en G.J. Rijken (red.), *Jaarboek consumentenrecht*, Deventer: Kluwer 1998, p. 55 e.v.

Rijken en Verstappen 2002

G.J. Rijken en J.M.P. Verstappen, in: J.M. van Buren-Dee, E.H. Hondius en J.G.J. Rinkes (red.), *Jaarboek Consumentenrecht 2002*, Antwerpen/Oxford: Intersentia 2003, p. 79-80.

Rijken en Verstappen 2003

G.J. Rijken en J.M.P. Verstappen, 'Algemene voorwaarden, kroniek', in: J.M. van Buren-Dee, E.H. Hondius en J.G.J. Rinkes (red.), *Jaarboek Consumentenrecht 2003*, Antwerpen/Oxford: Intersentia 2005, p. 40-41.

Rijken en Verstappen 2005

G.J. Rijken en J.M.P. Verstappen, 'Algemene voorwaarden, kroniek', J.M. van Buren-Dee, E.H. Hondius en J.G.J. Rinkes (red.), *Jaarboek Consumentenrecht 2003*, Antwerpen/Oxford: Intersentia 2005, p. 39 e.v.

Rinkes 1998

J.G.J. Rinkes, 'Het opsporen van de opdracht aan arbiters', *Adv.bl.* 3 april 1998.

Rinkes 2005

J.G.J. Rinkes, *Reasonable expectations of honest men* (oratie OU Nederland), Zutphen: Uitgeverij Paris 2005, p. 19 e.v.

Rinkes 2006a

J.G.J. Rinkes, 'Europees Consumentenrecht', in: E.H. Hondius en G.J. Rijken (red.), *Handboek Consumentenrecht*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2006, p. 31-59.

Rinkes 2006b

J.G.J. Rinkes, 'Kroniek Europees Consumentenrecht', *TVC* 2006, p. 48-60.

Rinkes 2008

J.G.J. Rinkes, 'Te late premiebetaling', in: M.L. Hendrikse, Ph.H.J.G. van Huizen en J.G.J. Rinkes (red.), *Verzekeringsrecht praktisch belicht* (Recht en Praktijk nr. 137), Deventer: Kluwer 2008, p. 215-235.

Rinkes 2009

J.G.J. Rinkes, 'De consument als zwakke partij', *Ars Aequi* juni 2009, p. 380-387.

Rinkes, *NTBR* 2004/89

J.G.J. Rinkes, 'Handhaving van consumentenbelangen: een gemengd stelsel', *NTBR* 2004/89.

Rinkes en Verstappen 2001

J.G.J. Rinkes en J.M.P. Verstappen, 'Algemene voorwaarden: praktisch benaderd', *Praktisch Procederen* 2001/3 en 4.

Rinzema en Schelhaas, *Computerrecht* 2009

W.F.R. Rinzema en H.N. Schelhaas, 'Contractuele sancties in ICT-dienstverleningscontracten', *Computerrecht* 2009-5, p. 153/158.

Rinzema en Schelhaas, *Computerrecht* 2009/147

W.F.R. Rinzema en H.N. Schelhaas, 'Contractuele sancties in ICT-dienstverleningscontracten', *Computerrecht* 2009, 147.

Van Rooijen en Bol 2009

F.A.N. van Rooijen en R.A. Bol, 'Erfpacht en hypotheek; hoe scherp is het notariaat?', *WPNR* 6185-6186 (2009).

Van Rossum (red.) 2002

M.M. van Rossum (red.), *Garanties in de rechtspraak*, Deventer: Kluwer 2002.

Rozemond 1993

J. Rozemond, 'De Modelovereenkomst van onderaanneming 1993', *BR* 1994, p. 177-181.

Rueb e.a. 2003

A.S. Rueb e.a., *Het nieuwe huurrecht per artikel verklaard*, Deventer: Kluwer 2003.

Rueb e.a. 2006

A.S. Rueb e.a., *De huurbepalingen verklaard*, Deventer: Kluwer 2006.

Sandee, *diss.* 1995

F.J. Sandee, *Algemene voorwaarden en fabriekenkoop* (diss. Rotterdam), Arnhem: Gouda Quint 1995.

Sander 2000

C. Sander, 'Het sluiten van overeenkomsten online', in: K. Stuurman, R. Westendijk en C. Sander (red.), *De e-consument. Consumentenbescherming in de Nieuwe Economie*, Den Haag: Elsevier 2000, p. 55-73.

Sander 2003

C.J. Sander, 'Klik en klaar op het internet; totstandkoming en afwikkeling van on-lineovereenkomsten', *Praktisch Procederen* 2003, p. 85-94.

Van Schaick, *diss.* 1994

A.C. van Schaick, *Contractsvrijheid en nietigheid* (diss. Tilburg), Deventer: Kluwer 1994.

Schaub 2004

M. Y. Schaub, 'Spam en de wetgever', *TVC* 2004, nr. 1, p. 12-18.

Schelhaas 2006

H.N. Schelhaas, 'De uitleg van overeenkomsten ná DSM/Fox', *MvV* 2006, p. 26-32.

Schelhaas, *Contracteren* 2005

H.N. Schelhaas, 'Contractuele rechtszekerheid en rechterlijke interventie', *Contracteren* 2005, p. 56 e.v.

Schelhaas, *diss.* 2004

H.N. Schelhaas, *Het boetebeding in het Europese contractenrecht* (diss. Utrecht), Deventer: Kluwer 2004.

Schelhaas, *NTBR* 2006/36

H.N. Schelhaas, 'Matiging versus vernietigbaarheid van een contractuele boete (HR 24 maart 2006, RvdW 2006, 311)', *NTBR* 2006, 36.

Van Schelven 2006

P.C. van Schelven, 'Algemene voorwaarden van FENIT (2003), deel Standaard Overeenkomsten (tekst met toelichting)', *ICT-modelcontracten* 2002.

Schlechtriem/Schwenzer 2008

I. Schwenzer, *Schlechtriem/Schwenzer Kommentar zum Einheitlichen UN-Kaufrecht, Das Übereinkommen der Vereinten Nationen über Verträge über den internationalen Warenkauf (CISG)*, München: Verlag C.H. Beck 2008.

Schoordijk 1988

H.C.F. Schoordijk, 'Paardesprongen in en buiten het handelsrecht', in: M.J.G.C. Raaijmakers, H.C.F. Schoordijk en B. Wachter (red.), *Tussen koophandel en Nieuw BW*, Deventer: Kluwer 1988, p. 189-215.

Seelt en Jongen 2001

M. Seelt en H.D.J. Jongen, 'Het van toepassing verklaren van algemene voorwaarden op via internet gesloten overeenkomsten', *V&O* 2001/1, p. 3.

Schuermans 2001

L. Schuermans, *Grondslagen van het Belgisch verzekeringsrecht*, Antwerpen-Groningen: Intersentia 2001.

SER-advies 2009/05

Consumentenrechten in de interne markt (SER-advies uitgebracht aan de staatssecretaris van Economische Zaken en de minister van Justitie, Publicatienummer 5, 17 juni 2009), Den Haag: SER 2009.

Serraris-Perrick 1986

G. Serraris-Perrick, *TVC* 1986, p. 10.

Siemerink 2008

L.A.R. Siemerink, 'De consument en zijn internetverbinding: de inhoud van ISP-overeenkomsten nader belicht', *TVC* 2008, p. 103-111.

Siemerink, *diss.* 2007

L.A.R. Siemerink, *De overeenkomst van Internet Service Providers met consumenten* (diss. Leiden), Deventer 2007.

Siemerink e.a., *Computerrecht* 2006

L.A.R. Siemerink, M. van Eijsden en R.E. van Esch, 'Uitsluiting of beperking van aansprakelijkheid via disclaimers op een website', *Computerrecht* 2006, p. 143-149.

Slagter 1985

W.J. Slagter, 'Aspecten van Algemene voorwaarden', in: *Contracten in de praktijk*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1985.

Slagter 1996

W.J. Slagter, *NTBR* 1996, p. 201.

Smits 2002

J.M. Smits, *NTBR* 2002, p. 368-381.

Smits 2009

J.M. Smits, 'Consumentenrecht: een zaak voor de Europese Unie? – Een kritische beschouwing over het ontwerp voor een Europese richtlijn consumentenrechten', *Ars Aequi* 2009, p. 367-373.

Smits, *NTBR* 2004/10

J.M. Smits, 'Europa en het Nederlandse privaatrecht', *NTBR* 2004/10, p. 490-500.

Smulders 1980

J.A.M. Smulders, *Bezwarende huurbedingen* (Serie Privaatrechtelijke begrippen nr. 11), Alphen aan den Rijn: H.D. Tjeenk Willink 1980.

Snijders 2007

H.J. Snijders, 'Aanvulling van gronden van EU-recht door de Nederlandse burgerlijke rechter', in: A.S. Hartkamp, C.H. Sieburgh en L.A.D. Keus (red.), *De invloed van het Europese recht op het Nederlandse privaatrecht, Deel I. Algemeen Deel* (Onderneming en Recht nr. 42-I), Deventer: Kluwer 2007.

Snijders 2008

H.J. Snijders, 'Ambtshalve aanvulling van gronden van Europees recht in burgerlijke zaken herijkt', *WPNR* 2008 (6761), p. 541-552 en naschrift op p. 981-982.

Snijders 2009

H.J. Snijders, 'Reactie', *WPNR* 2009 (6823), p. 998-1002.

Snijders, *TVA* 2010

H.J. Snijders, *Tijdschrift voor Arbitrage* 2010, p. xx.

Sno 2008

A.P. Sno, 'De entire-agreement-clausule in civil law-jurisdicties, Op voorhand een probleemgeval?', *Tijdschrift voor de ondernemingsrechtpraktijk* 2008, p. 72-75.

Spronk 1989

T. Spronk, 'Bezwarende huurbedingen en de Wet algemene voorwaarden', *Woonrecht* 1989, p. 2 e.v.

Spruit 2008

M. Spruit, 'Risicoverzwaarig in het verzekeringsrecht: twee recente uitspraken', *NTHR* 2008-6, p. 262-268.

Stadermann 2005a

F. Stadermann, 'De verplichtingen voor de verzekerde na het ontstaan van de schade', in: P.J.M. Drion e.a. (red.), *Het nieuwe verzekeringsrecht. Titel 7.17 belicht* (Serie Verzekeringsrecht), Deventer: Kluwer 2005, p. 133-146.

Stadermann 2005b

F. Stadermann, 'Samenloop van verzekeringen', in: P.J.M. Drion e.a. (red.), *Het nieuwe verzekeringsrecht. Titel 7.17 belicht* (Serie Verzekeringsrecht), Deventer: Kluwer 2005, p. 159-166.

Stadermann, *AV&S* 2002/6

F. Stadermann, *AV&S* 2002/6, p. 191-192.

Van der Steur, *diss.* 2003

J.C. van der Steur, *Grenzen van rechtsobjecten. Een onderzoek naar de grenzen van objecten van eigendomsrechten en intellectuele eigendomsrechten* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 2003.

Strijbos, *diss.* 1985

J.F.M. Strijbos, *Opzegging van duurovereenkomsten* (diss. Nijmegen), Deventer: Kluwer 1985.

Strikwerda 2008

L. Strikwerda, *Inleiding tot het Nederlandse Internationaal Privaatrecht*, Deventer: Kluwer 2008 (8e druk).

Stutterheim 1996

R.H. Stutterheim, 'Abstracte toetsing van bedingen in massacontracten. Ambivalent gedrag bij massacontracten: maatpak of confectie?', *NJB* 1996, p. 1538-1546.

Stuurman 1986

C. Stuurman, *Aansprakelijkheid en automatisering. De positie van de adviseur*, Lelystad: Vermande 1986.

Stuurman 1995

C. Stuurman, *Technische normen en het recht*, Deventer: Kluwer 1995.

Stuurman 2002

C. Stuurman, 'Contracteren in een elektronische omgeving', in: R.E. van Esch en J.E.J. Prins (red.), *Recht en elektronische handel*, Deventer: Kluwer 2002, p. 148.

Stuurman 2004

C. Stuurman, 'ICT-contracten', in: H. Franken, H.W.K. Kaspersen en A.H. De Wild (red.), *Recht en computer*, Deventer: Kluwer 2004.

Van Swaaij en Rassa, *NJB* 2009

J.H.M. van Swaaij en A.A. Rassa, 'Geen devaluatie van het begrip "bewuste roekeloosheid", reactie op Drion en Van Wechem 2009', *NJB* 2009, p. 2023-2024, met naschrift Drion en Van Wechem, *NJB* 2009, p. 2024.

Swaak 1997

C.R.A. Swaak, *NJB* 1997, p. 65-66.

Tanja-van den Broek 2002

T.H. Tanja-van den Broek, 'Een kwestie van uitleg', *WPNR* 6493 (2002).

T&C Telecommunicatierecht 2005

P.C. Knol, G.J. Zwenne, A.H.J. Schmidt (red.), *Tekst en Commentaar Telecommunicatierecht*, Deventer: Kluwer 2005.

Temmink 1996

H.A.G. Temmink, 'Europees consumentenrecht', in: E.H. Hondius en G.J. Rijken (red.), *Consumentenrecht*, Deventer: Kluwer 1996, p. 9 e.v.

Teunissen 2005

J.H.J. Teunissen, *De Beursbengel* september 2005, p. 6-7.

Van Tiggele-van der Velde, *AV&S* 2008

N. van Tiggele-van der Velde, 'Verruimde mogelijkheden op het gebied van "elektronische interactie"', *AV&S* 2008, p. 94-97.

Van Tiggele-van der Velde, *diss.* 2008

N. van Tiggele-van der Velde, *Bewijsrechtelijke verhoudingen in het verzekeringsrecht* (diss. Rotterdam), Deventer: Kluwer 2008, p. 193-215.

Tjittes 2003

R.P.J.L. Tjittes, 'Contractsuitleg', *RMThemis* 2003-3, p. 121-122.

Tjittes 2005

R.P.J.L. Tjittes, 'Uitleg van schriftelijke contracten', *RMThemis* 2005/1, p. 2-29.

Tjittes 2009

R.P.J.L. Tjittes, *Uitleg van schriftelijke contracten*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2009.

Range 2002

C.R. Range, 'Onderscheid tussen toepasselijkheid en informatieplicht, met naschrift van M.L. Webb en S.Y.Th. Meijer', *Adv.bl.* 2002, p. 230.

Tolman, *AV&S* 2008

M.J. Tolman, 'De uitleg van de dekking onder de polis', *AV&S* 2008-2, p. 64-73.

Ulmer 2001

P. Ulmer e.a., *AGB-Gesetz-Kommentar zum Gesetz zur Regelung des Rechts der Allgemeinen Geschäftsbedingungen*, Keulen: Verlag Dr. Otto Schmidt 2001 (9e druk).

Veenstra, *NTBR* 2007

H.M. Veenstra, 'Uitleg van een collectieve regeling tot vergoeding van massaschade', *NTBR* 2007, p. 2 e.v.

Van der Velden 2001

J.W.P.M. van der Velden, *Tijdschrift voor Effectenrecht* 2001, p. 227-229.

Veldhuyzen en Jong 2009

W.R. Veldhuyzen en P.J.M. Jong, *Het handelsregister*, Deventer: Kluwer 2009.

Venekatte 1999

E. Venekatte, 'De Verbouwingsovereenkomst 1998', *BR* 1999, p. 297-304.

Ventsch en Kluth 2003

V. Ventsch en P. Kluth, 'Die Einbeziehung von Allgemeinen Geschäftsbedingungen im Rahmen des UN-Kaufrechts', *IHR* 2003/2, p. 61-66.

Verbintenissenrecht (Hondius)

Verbintenissenrecht, afd. 6.5.3, bewerkt door E.H. Hondius, Deventer: Kluwer (losbladig)

Verheij 2003

A.J. Verheij, 'Conversie van een geldig exoneratiebeding', *NTBR* 2003, p. 246-251.

Verschoof 1995

R.J. Verschoof, 'Kernbeding: wilsovereenstemming en gebondenheid', *Vrb* 1995/1, p. 1 e.v.

Verslag van de commissie, COM (2000) 248 def.

Verslag van de commissie over de toepassing van Richtlijn 93/13/EEG van de Raad van 5 april 1993 betreffende oneerlijke bedingen in consumentenovereenkomsten, COM (2000) 248 def; zie: http://europa.eu.int/eur-lex/nl/com/rpt/2000/com2000_0248nl01.pdf.

Vinken 2006

S.M.M.C. Vinken, 'Algemene voorwaarden in de energiesector', *NTE* 2006, p. 15-20.

Vlas 1985

P. Vlas, 'Het internationale geldingsbereik van afd. 6.5.3 Nieuw BW inzake algemene voorwaarden', in: P.C. Knol e.a. (red.), *BW – NBW: Twee sporen, een weg* (BW-krant jaarboek nr. 1), Leiden 1985.

Vlas 1989

P. Vlas, *Internationaal privaatrecht in de spiegel van het Nieuw BW* (oratie VU), Deventer: Kluwer 1989.

Vlas en Ibili 2003

P. Vlas en F. Ibili, 'De nieuwe commune regels inzake de rechtsmacht van de Nederlandse rechter', *WPNR* (2003) 6527, p. 310-319.

Voskamp 2000

Voskamp, *Aanschaf van ICT: contracten, onderhandelen en realisatie* (Reeks IT Professional en Onderneming nr. 3), Ten Hagen & Stam 2000.

Voulon, *diss.* 2007

M.B. Voulon, *Automatisch contracteren* (diss. Leiden), Leiden: Leiden University Press 2010 (SINS dissertations 2010-27).

Voulon en Duthler 2006

M.B. Voulon en A.W. Duthler, *Automatiseringscontracten, een handreiking voor IT-auditors*, Deventer: Kluwer 2006.

De Vrey 2006

R. de Vrey, 'Het waterdicht maken van een Nederlands contract op Angelsaksische wijze', in: J.J. Brinkhof, M. de Cock Buning en F.W. Grosheide (red.), *Contracteren internationaal, opstellen aangeboden door collegae, oud-collegae, medewerkers, oud-medewerkers, promoti en promovendi aan prof. mr. F. Willem Grosheide ter gelegenheid van zijn afscheid als leerstoelhouder in het burgerlijk recht* (Grosheide-bundel), Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2006, p. 87-101.

De Vries 1990

F.J. de Vries, 'Clean hands en algemene voorwaarden', in: *Rechterlijke macht en Nieuw BW* (BW-krant jaarboek 1990), Arnhem: Gouda Quint 1990, p. 131-142.

De Vries 1990a

F.J. de Vries, *Wettelijke limitering van aansprakelijkheid*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1990.

De Vries 1992

F.J. de Vries, 'Aansprakelijkheidsbeperking van de overheid', in: *Als een goed huisvader* (Nieuwenhuis-bundel), Deventer: Kluwer 1992, p. 105-120.

De Vries 1995

F.J. de Vries, 'Vrijtekening van beroepsaansprakelijkheid', *Ars Aequi* 1995, p. 186-190.

De Vries 2001

G.J.P. de Vries, in: M.W. Hesselink en G.J.P. de Vries, (Preadviezen voor de Vereniging van Burgerlijk Recht), Deventer: Kluwer 2001, p. 142-145.

De Vries 2007

G.J.P. de Vries, 'Paal en perk aan bedingen ter stilziggende verlenging van consumentenovereenkomsten, maar hoe?', *TVC* 2007, p. 122-124.

Vriesendorp-van Seumeren 2002

R.M. Vriesendorp-van Seumeren, *Algemene voorwaarden en verzekeringsrecht*, Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 2002.

Wallart en Van Wechem 2001

M. Wallart en T.H.M. Van Wechem, *NTBR* 2001, p. 313-316.

Wammes 1996

H. Wammes, bespreking van Jongeneel 1991 in, *RMThemis* 1996, p. 316-320.

Wansink 1990

J.H. Wansink, 'Verval van recht of een recht in verval?', in: J.R. Sijmonsma, H.J. Vetter, J.H. Wansink e.a., *Om wille van de consument. Rechtsgeleerde opstellen aangeboden aan prof. mr. P. Clausing* (Clausing-bundel), Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1990.

Wansink 1996

J.H. Wansink, 'De toelaatbaarheid van een claims made-dekking', *Vrb* 1996, p. 61 e.v.

Wansink 2005

J.H. Wansink, 'Een nieuwe wettelijke regeling voor de verzekeringsovereenkomst in titel 7.17 BW: een nieuw geluid?', in: P.J.M. Drion e.a. (red.), *Het nieuwe verzekeringsrecht. Titel 7.17 belicht* (Serie Verzekeringsrecht), Deventer: Kluwer 2005, p. 1-25.

Wansink 2009

J.H. Wansink, *VA* 2009-2, p. 55.

Wansink, *AV&S* 2009/19

J.H. Wansink, 'Polisclausules: Kernbeding of niet? Kroniek polisrecht', *AV&S* 2009/19.

Wansink, *AV&S* 2009/36

J.H. Wansink, 'Over "geïnformeerde besluiten" en "verzwegen valkuilen"', *AV&S* 2009/36.

Van Wassenaer van Catwijck 1990

A.J.O. van Wassenaer van Catwijck, 'Polis- en algemene voorwaarden', in: J.R. Sijmonsma, H.J. Vetter, J.H. Wansink e.a., *Om wille van de consument. Rechtsgeleerde opstellen aangeboden aan prof. mr. P. Clausing* (Clausing-bundel), Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1990, p. 213-226.

Van Wechem 1992

T.H.M. van Wechem, 'De "beknelde detaillist" met zijn rug tegen de muur?', *NbBW* 1992, p. 14-15.

Van Wechem 1994

T.H.M. van Wechem, 'Eigendomsvoorbehoud in (inter)nationaal perspectief vergeleken', in: B. Wessels en T.H.M. van Wechem (red.), *Contracten in de internationale praktijk*, Deventer: Kluwer 1994.

Van Wechem 1994

T.H.M. van Wechem, 'Exoneraties en verzekeringen bij in- en verkoop van diensten', in: C.C. van Dam en B. Wessels, *Opdracht en dienstverlening*, W.E.J. Tjeenk Willink: Zwolle 1994, p. 37-64.

Van Wechem 1995

T.H.M. van Wechem, *Bb* 1995, p. 4-5.

Van Wechem 1999

T.H.M. van Wechem, 'Algemene voorwaarden huur woonruimte; enkele praktijkclausules', in: B. Wessels e.a., *Praktijkhandleiding algemene voorwaarden*, Deventer: Kluwer 1999, p. 167 e.v. (3e druk; in de 4e druk is dit hoofdstuk vervallen).

Van Wechem 1999a

T.H.M. van Wechem, 'Algemene inkoopvoorwaarden: niet slechts beperken tot koop', *Contracteren* 1999, nr. 2, p. 35-41.

Van Wechem 2007

T.H.M. van Wechem, boekbespreking van B. Wessels, R.H.C. Jongeneel, M.L. Hendrikse, *Algemene voorwaarden*, *NTHR* 2007, p. 168-174.

Van Wechem 2008a

T.H.M. van Wechem, 'Rome I: Verscholen ingewikkeldheden', in: T.H.M. van Wechem, J.A. Pontier, *Europese conflictregels voor de overeenkomst en de onrechtmatige daad: Rome I en Rome II. Zicht op zekerheid nog ver weg* (Preadvis NVIR 2008), Den Haag: T.M.C. Asser Press 2008.

Van Wechem 2008b

T.H.M. van Wechem, 'Aandachtspunten bij het gebruik van algemene voorwaarden in de praktijk van de deurwaarder', *Executief* 2008-11, p. 171-177.

Van Wechem, *Contracteren* 2008

T.H.M. van Wechem, Van bewuste roekeloosheid naar toerekenbare roekeloosheid? *Contracteren* 2008, p. 89-91.

Van Wechem, *Contracteren* 2009

T.H.M. van Wechem, 'Over verzuim en Sinterklazerij. HR 27 juni 2008 (C06/292HR Mol/Moerings): een arrest met veel facetten voor de contractenrechtspijktijk', *Contracteren* 2009, p. 9.

Van Wechem, *Contracteren* 2010

T.H.M. van Wechem, 'Wetsvoorstel 31358: een hamerstuk met losse eindjes', *Contracteren* 2010-1, p. 3-4.

Van Wechem, *diss.* 2007

T.H.M. van Wechem, *Toepasselijkheid van algemene voorwaarden* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 2007.

Van Wechem en Rinkes, *AV&S* 2002

T.H.M. van Wechem en J.G.J. Rinkes, 'Toepasselijke normering bij het toetsen van exoneraties voor letselschade', *AV&S* 2002

Van Wechem en Wessels 1992a

T.H.M. van Wechem en B. Wessels, 'Toetsen erfpachtsvoorwaarden', *WPNR* (1992) 6040-6041.

Van Wechem en Wissink 2004

T.H.M. van Wechem en M.H. Wissink, 'De beperkte strekking van de "first shot rule" van artikel 6:225 lid 3 BW', *Vermogensrechtelijke Annotaties* 2004/2, p. 24-37.

Van Wechem en Wissink, *Contracteren* 2005

T.H.M. van Wechem en M.H. Wissink, 'Recente ontwikkelingen bij koop en algemene voorwaarden', *Contracteren* 2005/, p. 68-70.

Wefers Bettink 2000

W. Wefers Bettink, 'Domeinnamen en algemene voorwaarden van providers', *Contracteren* 2000/2, p. 47.

Van der Werf 1991

H.G. van der Werf, 'Regulering van standaardclausules: een impressie', in: W.C.L. van der Grinten e.a. (red.), *Onderneming en nieuw burgerlijk recht*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1991, p. 419-432.

Van der Werf 2004

H.G. van der Werf, *Mobiel op juridische golflengte*, Amsterdam: Otto Cramwinkel uitgever 2004.

Wervelman, *diss.* 2009

E.J. Wervelman, *De particuliere arbeidsongeschiktheidsverzekering* (diss. Rotterdam), Deventer: Kluwer 2009 (2e druk).

Wessels 1982

B. Wessels, *Fiscale overeenkomst*, Arnhem: Gouda Quint 1982.

Wessels 1986

B. Wessels, *KwNBW* 1986/3, p. 87.

Wessels 1988

B. Wessels, *Beroep, bedrijf en onderneming* (oratie VU), Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1988.

Wessels 1990

B. Wessels, 'Bespreking van P. Clausing, Verzekeren en vertrouwen, Afscheidsrede UvA Amsterdam, Deventer (1990)', in *KwNBW* 1990, p. 90.

Wessels 1990a

B. Wessels, 'Reglementen en algemene voorwaarden', *WPNR* (1990) 5955.

Wessels 1990b

B. Wessels, 'De vorm van de onherroepelijkheid van een volmacht', *WPNR* (1990) 5981.

Wessels 1993

B. Wessels, 'Opzegging van verzekeringsovereenkomsten', in: H.A. Bouman e.a. (red.), *In volle verzekerdheid. Opstellen aangeboden aan prof. mr. A.J.O. baron van Wassenaer van Catwijck* (Van Wassenaer-bundel), Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1993.

Wessels 1994a

B. Wessels, 'Algemene bepalingen inzake de overeenkomst van opdracht', in: C.C. van Dam en B. Wessels (red.), *Opdracht en dienstverlening*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1994, p. 1 e.v.

Wessels 1994b

B. Wessels, 'Totstandkoming en uitleg van contractvoorwaarden', in: *Verslag SER-symposium CCA-Overleg algemene voorwaarden de volgende tien jaar*, Den Haag (1994).

Wessels 1995

B. Wessels, 'Zorgen om morgen: beheersing van beroepsaansprakelijkheid in discussie', *NJB* 1995, p. 234-237.

Wessels 1996a.

B. Wessels, 'Per 1.2.96 nieuwe algemene voorwaarden', *WPNR* (1996) 6222.

Wessels 1996b

B. Wessels, 'Collectief actierecht komt moeizaam tot bloei', *WPNR* 6248 (1996), p. 883-886.

Wessels 1996c

B. Wessels, 'Drie vuistregels voor de uitleg van algemene voorwaarden', *WPNR* 6239 (1996).

Wessels 1996d

B. Wessels, 'Reflexies bij reflexwerking', *WPNR* (1996) 6240.

Wessels 1999

B. Wessels, 'Overgangsrecht en algemene voorwaarden: uitstel, geen afstel', in: B. Wessels e.a., *Praktijkhandleiding algemene voorwaarden*, Deventer: Kluwer 1999, p. 167 e.v. (3e druk; in de 4e druk is dit hoofdstuk vervallen).

Wessels 2000

B. Wessels, *WPNR* (2000) 6426.

Wessels 2005

B. Wessels, 'Pre-contractuele aspecten van een bedrijfsovername', in: S.Y.Th. Meijer (red.), *Bedrijfsovername* (Serie Praktijkhandleidingen), Deventer: Kluwer 2005, p. 1-50 (2e druk).

Wessels, *diss.* 1988

B. Wessels, *Natuurlijke verbintenissen* (diss. Amsterdam VU), Deventer: Kluwer 1988.

Wessels e.a. 2002

B. Wessels, R.H.C. Jongeneel, T.H.M. van Wechem, S.Y.Th. Meijer, C.R. Christiaans, S.G.M. Buys, *Praktijkhandleiding algemene voorwaarden*, Deventer: Kluwer 2002 (4e druk).

Wessels en Jongeneel 1992

B. Wessels en R.H.C. Jongeneel, *Algemene voorwaarden*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1992 (2e druk).

Wessels en Jongeneel 1997

B. Wessels en R.H.C. Jongeneel, *Algemene voorwaarden*, Deventer W.E.J. Tjeenk Willink 1997 (3e druk).

Wessels en Meijer 1999

B. Wessels en S.Y.Th. Meijer, 'Schakelbepalingen en vertegenwoordiging', in: S.C.J.J. Kortmann e.a. (red.), *Vertegenwoordiging en tussenpersonen* (Onderne-
ming en Recht nr. 17), Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 1999, p. 189-210.

Wessels en Noordam 1990

B. Wessels en A.J. Noordam, 'De "grote ondernemingen" in art. 6:235 lid 1 (6.5.2A.2c lid 1) Nieuw BW', *TVVS* 1990, p. 58 e.v.

Westenberg 1987

J.W. Westenberg, 'Een scope-rule met een januskop/Artikel 6.5.2A.13 NBW onder de loep', *NJB* 1987, p. 461-466.

Westerdijk en Van der Klaauw 1991

R. Westerdijk en F. van der Klaauw, 'De shrink-wrap licentie', *Computerrecht* 1991, p. 21.

Van der Wiel 2002

B.T.M. van der Wiel, 'De bewijsovereenkomst', *WPNR* (2002) 6480.

Van der Wiel 2002a

B.T.M. van der Wiel, 'Geheimhoudingsbedingen in geschillenbeslechtsreglementen: een wankel basis', *TVA* 2002/4, p. 129 e.v.

Van Wijk, *Bb* 2004/14

I. van Wijk, 'Wetsvoorstel Implementatie richtlijn elektronische handel aangenomen', *Bb* 2004/14, p. 139.

Wissink 1999

M.H. Wissink, 'De invloed van Europese richtlijnen op het Nederlandse privaatrecht', *NTBR* 1999, p. 6.

Wissink 2000

M.H. Wissink, 'Contracten uitleggen: een verkenning van hoofdstuk 5 van de Principles of European Contract Law', *NTBR* 2000-9/10.

Wissink 2002

M.H. Wissink, 'Op de grens van Europees en Nederlands recht: werken met de verplichting richtlijnconform te interpreteren', *NbBW* 2002, p. 82-87.

Wissink 2004

M.H. Wissink, 'Uitleg volgens Haviltex of de CAO-norm? Over een vloeiende overgang en de noodzaak om toch te kiezen', *WPNR* 6579 (2004).

Wissink, *diss.* 2001

M.H. Wissink, *Richtlijnconforme interpretatie van burgerlijk recht* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 2001.

Wissink, *NTBR* 2005

M.H. Wissink, 'E-Commerce, algemene voorwaarden en grote wederpartijen', *NTBR* 2005, p. 262-266.

Wissink en Meijer 2004

M.H. Wissink en R. Meijer, 'Köbler: staatsaansprakelijkheid voor schending van gemeenschapsrecht door hoogste rechterlijke instanties', *Vermogensrechtelijke Annotaties* 2004/1, p. 91-112.

Wissink en Van Wechem 2005

M.H. Wissink en T.H.M. van Wechem, 'Toepasselijkheid van algemene voorwaarden in het internationale kooprecht. Kan het Holleman/De Klerk-verweer in het internationale kooprecht gevoerd worden? HR 28 januari 2005, C03/290HR (Vergo/Grootscholten)', *Vermogensrechtelijke Annotaties* 2005, p. 73-108.

Wissink en Van Wechem 2006.

M.H. Wissink en T.H.M. van Wechem (red.), *Betalingsachterstanden bij handelstransacties*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2006.

Wolthers 1991

M.D. Wolthers, 'De Standaardregeling vergeleken met algemene voorwaarden', in: *Jaarboek Consumentenrecht 1991*, Deventer: Kluwer 1991, p. 27 e.v.

Zwitser 1998

R. Zwitser, 'Bescherming van de stuwadoor door Himalaya-clausules', *NTBR* nr. 3, maart 1998, p. 53-59.

Zwitser 2009

R. Zwitser, 'De zaak Kirby en derdenwerking van contracten', *WPNR* 2009, 6784 (I) en 6785 (II).